

Az unitárius mozgalom az É. Amerikai Egyesült Államokban.

(Egyházi beszéd Freemann Clarke Jakabtól Bostonban.)*

A mennyek országa hasonló a kovászhoz, melyet az aszszony vévén, három mérték lisztbe elegyít, míg nem az egészszet áthatja. Mát. 13, 33.

Az igazság befolyása kétnemű: az egyik, mely külső és lát-
szólagos eredményeket, a másik, mely benső és elrejtett eredmé-
nyeket szül. Jézus az ő vallásának vagy országának befolyását mind
a kétféleképpen rajzolja. Az ő országa hasonló egy élőfához, a mely-
nek ágain a levegőnek minden madarai fészket raknak, t. i. az egy
külső nagyszerű intézmény vagy egyház, mely hazája fog lenni min-
denféle népeknek. Ez az igazságnak külső és látszatos befolyása. In-
tézményeket hoz létre, társulatokat alkot, nemzeteket ugyanazon
hitre térít, törvénykönyveket készít, templomokat emel, és megtes-
tesíti magát kövekben és téglákban. Ez az ige, mely testté lesz
és lakozik közöttünk, és mi láthatjuk az ő dicsőségét.

Jézus az ő igazságának másik befolyását a ko-
vászhoz hasonlítja. Ez benső, elrejtett. Ez belőlről és nem
kivülről hat. Ez nem a külső magaviseletet változtatja meg először
és a belső életet azután, hanem átalakítja a benső eszméket elő-
ször, a gondolatok gyökszállainak módosítása által a lélekben s így
lassanként módosítja a külső életet is. Ez hasonló a kovászhoz,
melyet az aszszony vévén, három mérték liszt-
be elegyít, míg az egészszet áthatja. Ez az ige a mi
szájunkban és szívünkben.

*) Why the unitarian movement should be supported? A sermon preached
in the Church of the Discipels. march 2. 1873. By James Freeman Clarke.

Körülbelül egy századdal ezelőtt két nagy vallásos reformátor állott elő Angliában, a kiknek műve megmagyarázza a be folyásnak ezt a két módját. Ezek egyike Wesley János, egy emelkedett lelkű, nagy ihlettséggel s nagy szervező tehetséggel felruházott férfiú. Ő az angol egyházat dermedt és fél-halt állapotban találta, de azt felvillanyozta s új életet öntött belé. Ő a vallást a templomból az utcára és a kőszén-bányákba vitte ki a legközönségesebb emberek közé. Ő mindenüvé elhatolt, a hol csak ember volt található, és egy nagy szervezetet hozott létre, mely folytatta az általa elkezdett művet, és ma már Európában és Amerikában tanítványai száma milliókra megyen. Egy nagy élőfa, melyen a levegő minden madarai fészkeket raknak. De, az nem bocsátkozott le egészen a gondolatok mélyébe, és nem módosította lényegesen a keresztény vallást.

A másik reformátor, a kit említettem, Priestley József volt. Wesley, jóllehet nagyon sokat tett lelkesítése és szervezése által, nem változtatta meg kora megállapított hitczikkeinek egyikét sem. Ő arminianus volt és nem kálvinista, s követői is azok maradtak. Azonban a methodisták milliói közt, kik az ő nyomdokiba léptek, alig van csak egy is, a menyinyire én tudom, a ki valami nagy igazsággal járult volna a vallásos eszmék birtokához.

De a kutató szellemű s tudnivágyó Priestley, egy oly férfiú; ki kész megválni az avult tanoktól, s elfogadni az újakat azonnal, a mint azokat Isten kijelenti az ő lelkében, egy egész eszme-mozgalmat idézett elő, mely csaknem forradalomba hozta az özszes egyház véleményeit. Az ő tanítása ama kovász volt, három mérték lisztbe vegyítve, míg az egészet áthatná. Az ő kovásza érintette Angliának kitünő szellemeit, mint Coleridge, Lamb Károly, Southey és később Jowett, Stanley, Robertson, Maurice, Amerikában pedig Freeman, Channing, Parker. Igen, az ő kovásza indította meg azt a mozgalmat, melyről ma beszélni fogunk: az unitárius mozgalmat az Egyesült Államokban.

Az unitárius mozgalom ebben az országban itt kezdődött, és legteljesebb fejlődése is itt Bostonban volt. Hogy itten kellett elkezdődnie: az nagyon természetes, és semmiképpen sem volt esetlegesség. Boston volt bölcsője az unitarismusnak, mint bölcsője volt a forradalomnak, mint bölcsője volt az Egyesült Államok nagyszerű rabszolgaság-ellenes mozgalmának, s mint szülő és dajkáló anyja volt sok más reformnak. Itten volt a hazája, kezdettől fogva,

a szabad gondolatnak, szabad iskoláknak és szabad egyházaknak. Az egyházi kormányzat congregationalis formája, a mely megengedi, hogy mindenik egyház szabadon alkossa saját hitelvit, sokkal kedvezőbb a szellemi szabadságra nézve, mint a presbyteri és episcopalis rendszerek, melyek a déli államokban mindenkor uralkodtak.

A bostoni szabad iskolák és a Cambridge-i egyetem, az értelmi munkásság felé irányított túlnyomó és lelkes törekvés által a szomszéd területek szellemi levegőjét termékenynyé tették. Bostonnak is meg vannak a maga hibái, némely dolgokban korlátozott eszű és vidékies, nem akar tudni arról, a mi máshol történik. De nem is olyan világias mint New-York, sem olyan aluszékony mint Philadelphia, sem oly könnyelmű, mint Baltimore. Boston gondolkozó közönség, s a maga idejében sok üdvös és hasznos dolgot is gondolt ki.

Midőn az unitarismus megjelent, az egész protestáns világ lényegileg ugyanazt a hitet vallotta; olyan hitet, mely reá volt kényszerítve, Calvin, a genfi reformátor rendkívüli tekintélye által. Calvinismus volt a hittudománya, tisztán vagy feleresztve, minden protestáns egyháznak. Ezt tanították az angol egyház 39. cikkelyében, az Assembly kátéjában, a Cambridge-i és Saybrook-i szöszékeken stb. A szabadelvű theologia egyedüli törekvése egészen az unitarizmus keletkeztéig abból állott, hogy alkosson egy rendszert, mely hasonlítana a calvinismushoz, a nélkül, hogy az lenne.

Priestley József, egyike a legigazabb és legbátrabb embereknek, jóllehet szerény és egyszerű mint egy gyermek, oly szelid lélekkel, a melyet semmi gyalázás és üldözés nem tudott megkeseríteni, megtörte a varázst. Ő megtagadott egyenként minden calvini és orthodoxus hittételt. Igaz, hogy a két Socinus és a lengyel testvérek, már azelőtt jóval, rendkívüli éles elmével és megzáfolyhatlan logikával vitáztak a calvinismus ellen; de az ő irataik el voltak zárva a latin foliantokba s ennél fogva ismeretlenek a nép előtt. Dr. Priestley és az unitáriusok tagadták Krisztus istenségét, a szentháromságot, az emberi természet teljes megromlását, az elégtévő érdemet, a szentírás betűszerinti ihletését és az örök kárhozatot, szóval, tagadtak minden hitczikket, a melyet akkor lényegesnek és sarkalatosnak tekintettek a keresztény vallás hitrendszerében.

A szentháromság helyett ők az Istennek egyszerű egységét tanították. Nyilván vallották, hogy a szentírás kezdetétől végeig hirdette a próféták által: „Halljad, Izráel! a mi Urunk Istenünk, egy Ur” — és az apostolok által: „Nekünk csak egy Istenünk van, az Atya!”

Egy az Isten mindenek felett, mindenek által és mindnyájunkban, — ezen egy Isten jelentette ki magát a természetben, annak fenséges rendje, bámulatos szépsége, határtalan változatossága, és miriádszerű hatályossága által; kijelentette magát a Krisztusban mint atya és barátja minden ő teremtményeinek, kijelentette magát a lélek halhatatlan ösztönében. Őt tanították mint elsőt és utolsót, mint a ki sokkal fenségesebb az ő isteni egyszerűségében, mint bármely titokszerű metaphysikai vegyülete a három személynek.

A Krisztus istensége helyett az ő isteni emberiségét tanították, kijelentvén, hogy ő nem a Fiu Isten, hanem az Isten fia. Krisztusnak emberi szeretete és emberi igazsága, emberi nagylelkűsége, kegyessége, embersége, bátorsága, alázatossága: mind el voltak homályosítva és rejtve az ő istenségének mysticus tantétele által. Ha ő végetlen Isten, akkor az ő szeretete nem emberi gyöngédség, a melyet utánozhatunk. Bátorsága érthetetlen, mert Isten mitől félhetne? Alázatossága ámitás, mert hogyan lehet alázatos egy Isten? Kegyessége ellenmondás, mert hogyan imádkozhatik vagy könyöröghet egy Isten? Az unitáriusok tették először láthatóvá az ember Jézus Krisztusnak égi jellemét és ez által megérthetővé, hogy az ember mire van teremtve és mivé lehet.

Az emberi természet teljes megromlása helyett az unitáriusok azt állították, hogy az ember az Isten képére van teremtve és csak kevéssel alább való az angyaloknál; hogy az embernek nem szabad magát megvetni, hanem köteles magát tisztelni; hogy minden emberben van valami jó, valami isteni. A régi theologia azt tanította, hogy az emberek nem tudnának elég rosszul itélni magok felől. Az unitáriusok az embereket önmagok becsülésére oktatták, és az önbecsülés gyökere sok erénynek.

A régi theologia azt hirdette, hogy Isten nem bocsáthatja meg a bűnt valamely elégtétel nélkül; hogy az ő igazsága engesztelő áldozatot kíván; és hogy Krisztus a bűnösök helyett bűnhődött a végre, hogy Istent képessé tegye a megbocsátásra. Az unitáriusok tagadták, hogy ilyen nehézség létezett volna. Ők így szól-

tak: Istenre nézve nem volt nagyobb nehézség megbocsátani az ellene vétkezőknek, mint egy nemes keblű emberre nézve megbocsátani azoknak, a kiktől bántalmat szenvedett; és hogy Istennek végetlen irgalmassága elhomályosult eme tanítás által. Az unitáriusok kinyilatkoztatták, hogy mihelyt az ember kész bűneit megbánni, Isten is meg fog bocsátani, és hogy a Krisztus halála nem az isteni haragnak, hanem inkább az isteni könyörületnek volt nyilvánulása.

A régi theologia olyan könyvnek tüntette fel a bibliát, a milyen az soha sem kívánt lenni, t. i. csalhatatlannak előlről kezdve végig. E szerint nekünk hinnünk kell az ó-szövetség minden meséjét és hitregéjét, hogy a világegyetem a földnek a maga tengelye körül hatszori forgása alatt teremtetett; hinnünk kell a Jónás és Jósue történeteit; nem szabad észrevennünk egyetlen ellenmondást és eltérést sem; és egy gyermekies kornak költői képzeit, isteni kijelentés gyanánt kell elfogadnunk. Az unitáriusok tagadták ezt; ők a Bibliát egy olyan emberi könyvnek tartották, mely eseményeket beszél el egyszerű, őszinte és történelmi módon; és jóllehet az írók sokszor magasztosan ihletve voltak az isteni igazságok belátására és kijelentésére, de soha sem követeltek magok részére csalhatatlanságot.

Az unitáriusok az örök-büntetést illető tant is tagadták, és rettenetes gyalázatnak és alávaló gúnynak nyilvánították az Isten-ségre nézve, azzal vádolni őt, hogy ily módon bánik az ő gyermekeivel. Ők azt állították, hogy a büntetés a jövő életben úgy, mint a jelenben arra a célra van rendelve, hogy minket megjobbitson; hogy minden ember olyan boldog lesz a jövő életben, a mennyire képes, és a helyett, hogy ottan csak kétféle állapot lenne: az egyik örök és végetlen boldogság, a másik végetlen nyomor; a más világon is valószínűleg millió meg millió különböző állapot van, éppen mint ezen.

Ezek voltak a régi unitáriusok tiltakozásai és nyilatkozványai Angliában és Amerikában, és nem is szüntek meg a jelen óráig előtérbe állítani, mindannyiszor, midőn az alkalom úgy kívánta. És mi lett az eredmény?

Az eredmény nem lett az, hogy mi egy nagy felekezetet formáltunk volna ezer meg ezer egyházzal. Az unitarizmus nem lett egy terebélyes élőfa, a melyre a levegő minden madarai rakják fészkeket. De volt egy parányi kovász, mely áthatotta az egész

tésztát; megváltoztatta az orthodox tanítás egész jellemét s anynyira átalakította a calvinismust, hogy az ma már alig létezik valahol a maga egyszerű és tiszta formájában. Az unitárizmus szabelvűbb gondolkodásmódot hozott létre minden egyházban. A régi hitczikkek fenmaradnak, s a régi tanokat még mind vallják; de csak oly formán maradnak fenn, mint az a jégdarab, mely egy északi folyóban úszik tavasszal; ott lebeg a felszínen és szilárdnak látszik, de valójában vizmosza és kész a sülyedésre. Valamelyik szép reggel a nap felkeltével a jég is mind eltűnik.

Azonban az unitárius testület, míg egyfelől régi hitágazatokat, melyek egyformán lealázók voltak Istenre és emberre, megváltoztatni segített, másfelől elveket is alapított meg, melyek még sokkal fontosabbak. Éppen mint a régi alchimisták azon kísérlet által, hogy a nemtelenebb érzeket arannyá változtassák: felfedezték a vegytant, úgy az unitáriusok is a szentháromság elvetésének megkísértése által: létrehozták a szabadelvű kereszténység elveit.

Lassanként oda jutottak, hogy bélássák és állítsák, miszerint a kereszténység lényege: a jóság, nem valamely hitágazat, vagy szertartás, vagy felbuzdulás, vagy vallástétel, hanem élet. Oda emelkedtek, hogy vallják a haladás tanát, erősítsék, hogy a kereszténység, mint minden más emberi tapasztalat és tehetség, képes a folytonos fejlődésre és tökéletesedésre. Ők arra a meggyőződésre vezéreltetek, hogy az igazságnak szenvedőleges elismerése kevésbé kedves Isten előtt, mint a becsületes, tevékeny, szabad és független gondolat, ha szintén az a gondolat egy időre tévedésbe vezetne is; és hogy a helyett, hogy különválnánk azon becsületes emberektől, kik a miénktől különböző véleményen vannak, kötelesek vagyunk egyesülni mindazokkal, kik szeretik az Istent és az embereket. És így az unitáriusok olyan elveket állítottak fel, melyeknek alapján lehet csupán valaha a keresztény egyház egy. A r. kath. egyházban van egység, de nincs szabadság. Az az alaki egységet az által éri el, hogy nem enged meg semmi független meggyőződést. A protestáns egyházban pedig van szabadság de nincs egység. Mindenik felekezet azt tanítja, hogy az embereknek magoknak kell gondolkozni, azonbnn vonakodik azokkal egyesülni, a kik másképpen gondolkoznak. Ellenben minden felekezetek között egyedül az unitáriusok sürgették, hogy minden jó embernek egyesülni kellene és együtt munkálni, nem tekintvén

a hitformai különbségekre, mert a ker. egyháznak igazi egysége a szellem és nem a betű egysége; ez amaz egység, melyen mint alapon állanak minden különbözőségek s a mely alapíthat egy közös és egyetemes igaz egyházat, a melyben minden térd meghajol és minden nyelv megvallja, hogy a Jézus Krisztus úr az atya Isten dicsőségére.

Én nem állítom, hogy a mi népünk vagy egyházunk eljutott volna ez eszmék magaslatáig. Mi soha sem becsültük, se nem méltányoltuk azokat úgy, a mint kellett volna, s nem is tettünk annyit azoknak a terjesztésükre, mint tennünk kellene. Mi, a kik azokat csaknem egész életünkön át hallottuk, úgy vesszük, mintha mások is szintugy vallanák. Megannyi avult, köznapi dolgokká lettek már itten; kétségkívül jó lenne, ha minden Bostonban levő unitárius templomot bezárnának egy évig s minden bostoni unitárius embert áthelyeznének délre vagy nyugatra, hogy kénytelen lenne egy egész évig hallgatni az azon államokbeli prérikálást és véleményeket. Az atyafiak úgy járnának, mint azok, kik Európába mentek s visszatértök után tudják igazán, mi módon kell megecsülniök saját hazájokat és annak szabad intézményeit. Rendesen úgy van, hogy megunjuk saját előnyeinket s azokra keveset adunk. Némelyek nagyobb és befolyásosabb testületekhez kívánnak tartozni, és ezért a presbyterianusokhoz csatlakoznak; mások valamely divatosabb egyházhoz vonzódnak, s azért az anglikánokhoz állanak. Mások ismét a legelőhaladottabb eszmék iskolájához óhajtanak tartozni, és elfogadnak bármiféle tant, mely ahoz tart igényt, hogy újabb, merészebb és szabadabb elvű valamenynyinél.

Kivánatos lenne azokra nézve, kik azt hiszik, hogy az unitarizmus megtette a maga munkáját, ha azt a fáradságot vennék magoknak, hogy az ország más részében levő népszerű egyházak bármelyikében az isteni tiszteletet meglátogatóknak. Itt Új-Angliában, mindenik egyház többé-kevésbé szabadelvű és okosságserű. A levegő itten sűrűn telve a szabadság élenyével. Ámde az ország népének többségét még most is arra tanítják az ő protestáns szószékeikről, hogy rettegjenek Istentől, hogy ő olyan lény, a ki gyermekeinek megszámlálhatatlan ezereit örökké tartó kinszenvedésekre küldi; arra tanítják, hogy ő az embereket véleménybeli tévedésekért elkárhoztatja, tanítják, hogy a Biblia betűszerénti értelmének kétségbevonása, vagy a teremtés könyve földtanának feszegetése hitetlenség; tanítják, hogy Isten nem képes megbocsátani sa-

ját teremtményeinek, hacsak némelyeket meg nem büntet helyettök; arra tanítják, hogy igen nagy különbséget teszen az, ha vajjon minket néhány csepp vízzel öntöttek-e le a szentkereszttségben vagy egészen bémártottak; arra tanítják, hogy valaki nem tartozik olyan egyházhoz, melynek püspökei, főpapjai, dékánjai vannak, a menynevei atya az ilyent künn-tévedező barbárnak tartja, s nem az igaz keresztény anyaszentegyház tagjának. Angliában csak most tartának egy rendkívüli nagy gyűlést, melyre Angliának minden nevezetesebb helyéről jelentek meg képviselők, azzal a követeléssel, hogy az „Athánáziusi hitvallás“ az isteni tiszteletnél tovább is megmaradjon, és hogy innepélyesen mondassék ki, hogy mind azok, a kik nem hiszik a szentháromságot, úgy a mint ama hitvallásban metafizikailag meg van határozva, minden kétségen kívül örökre el fog veszni. A minap pedig a new-yorki „Independent“ lapban, egy episcopalis lelkész azt nyilvánította, hogy egy néhány szertelenkedő egyének kivételével, az ő egész egyházok vonakodott elismerni az olyanokat keresztényekül, a kik nem tartoznak a püspöki egyházhoz, követelte, hogy az ilyeneket mind újra kell keresztelni és felavatni, vagy confirmálni, midőn az ő testületökbe lépnek. Ez úri ember, a ki magát az angol egyház képviselőjének vallja, gunyolja annak egységi eszméjét minden más protestáns felekezettel s így szól: „az ő egyháza testvéri kezet nyújt azoknak, a kik alája vetik magokat annak“.

Igen! Az unitáriusoknak még sok teendőjük van. Én saját tapasztalatomból tudom, mily tömérdek a munka, a mi még mindig vár reánk, magasztos feladatunk megoldására. Miután hosszas ideig laktam nyugaton és délen: tudom, hogy ottan ezren meg ezeren vannak, kik sötétségben tapogatóznak olyanszerű hit után, melyet nekünk kell adni nekik. Itt a kezemben egy csomó levelet tartok, melyeket a következő felirattal jegyeztem meg: „Levelek elszórtan lakó vizsgálódó elméktől“. Ezeket én a múlt év lefolyása alatt kaptam oly egyénektől, a kik történetesen könyveim és röpirataim közül, melyeket az unitárius társulat kiadott, egynehányat olvastak s arra kérnek e levelekben, nyujtanék módot arra, hogy még többet olvashassanak oly szellemben irt műveimből. Némelyek közülök azt írják, hogy ők azokban feltalálták azt, a mit egész életökön keresztül kutattak, s az rájuk nézve a legnagyobb áldás. Most már kérdem, kedves barátim s hitrokonim, hogy vajjon kötelességünk-e nekünk vagy nem, hogy tegyünk valamit azért,

a mit mi igaznak lenni hiszünk? Kötelezve vagyunk-e arra, vagy nem, hogy a mi világosságunkat tündököltessük? Mi és gyermekeink meg vagyunk mentve ama rémséges és ádáz tanoktól, melyek homályt borítanak az egész életre, és a halált úgy tüntetik fel, mint kocka-játékot az ördöggel a felett, ha vajjon lelkünk idvezülendő-e vagy pedig el van veszve? Mi ettől különböző iskolában nevelődtünk, s más oktatást vettünk. Minket arra oktattak, hogy ne féljünk Istentől, sőt érezzük, hogy a leggyöngédebb atya és anya nem gondoskodik jobban magzatairól, mint ő minden gyermekeiről. A mi vallásunk a remény, nem pedig a félelem vallása. Mi megmenekültünk a rettegés ama poklától; mert félelemben élni, annyira mint nyomorultan élni. Minket az okosság szabad gyakorlására tanítottak, arra, hogy Isten azt kívánja tőlünk, hogy szabadon gondolkozzunk, és hogy a vélemény nem lehet elég szabad. Minket arra oktattak, hogy az emberi természet jó, nem pedig rossz; hogy az ember nem féreg, se nem ördög, hanem Isten gyermeke; hogy Jézus a mi kedves testvérünk és barátunk, ki még akkor is szeret minket, mikor már senki sem szeret, és akkor jött segítségünkre, mikor e segítséget leginkább nélkülöztük. Mi olyan hitben nevedtünk fel, mely elveszi a haláltól a fullánkot, és a sirtól a diadalmat, mivel azt tanítja nekünk, hogy ugyanazon isteni szépség és jósgáteljes törvények fognak uralkodni a jövő életben is, mint a jelenben, és hogy a halál mindnyájunkra nézve egy jobb életre való feltámadás.

A mult hétfőn Új-Hampshire-be mentem egy egyházunkhoz tartozó nőnek a temetésére, ki az atyja házához ment volt meghalni. Ottan, a régi major-házban, mely gyönyörű szilfákkal volt körülvéve, éppen oly csendesen szenderült el, mint egy csecsemő az ő bölcsőjében. Minden oly derűs, verőfényes volt annál a temetésnél, és semmi homályosság sem volt abban a házban. A kegyes haldokló úgy beszélt közelgő haláláról, mint mi beszélni szoktunk teendő látogatásunkról, s előre mindent elrendezett temetési gyászünnepehez. Midőn éppen elszenderülőben vala, atyja így szólott hozzá: „Nem félsz-e az elköltözéstől? „Ő felnézett derült mosolylyal, és azt felelte: „Miért? Mitől félnék?“

Valahányszor én e haldokló nőre gondolok, a ki oly természetesen, boldogul s az isteni szeretetben való oly erős bizalommal vált meg az élettől; s másfelől elgondolom azt a rettegést és ijesztő homályt, mely sok ezernyi ugynevezett kereszténynek halottas-

ágya felett lebeg: ilyenkor mindig érzem, hogy az, a ki jót akar cselekedni, semmi jobbat annál nem tehet, mintha a józan észszel megegyező vallást igyekszik elterjeszteni.

Ezt mi örököltük. Atyáink küzdöttek, mi az ő munkájukba léptünk. Őket gunynyal illették, megvetették, az egyházból kutasztották, számúzték oly nézetek vallásáért, melyeket ma már az egész keresztény egyház lassanként elfogad.

Az ígéret földén mi békében élünk,
A szabadság méz és téjjel dús ölébe,
De karddal kezökben ők szerzék azt nekünk,
A veszély tövisét selyemlágygyá téve.

„A kinek sokat adtak, sokat kívánnak elő tőle“ az evangélium írója szerint. Mint Pál apostol, azt hitte, hogy ő mind a zsidóknak, mind a pogányoknak adós, s nem tudott nyugodni addig, míg tartozását le nem róttá: ugy szintén mi is adósok vagyunk, tartozunk megmondani mindeneknek azt, a mit Isten az ő atyai szeretetének vigasztaló és örvendetes evangéliumából kezünkre bízott.

Én örömmel vagyok unitárius, nem azért, mert mindenben megegyezem az unitáriusokkal, hanem mert nem egyezem meg. Én örvendek olyanokkal lenni egy egyházban, a kik különböznek tőlem, mert az ugy annál érdekesebb és üdvösebb. Nemde ti sem óhajtanátok mindig csak olyanokkal beszélni, a kik éppen ugy gondolkoznak, mint ti! Aztán, ha nekem van igazam, és nekik nincs igazok: akkor velök kívánok lenni azért, hogy őket megtérítsem; ha pedig nekik van igazok, és én tévedek, akkor is velök óhajtok lenni, hogy ők térithessenek meg engem.

Az unitárius testület az egyedüli, tudomásom szerint, mely a befogadás, és nem a kizárás elvére van alapítva. Minden más egyházak magok körül vonalakat húznak, hogy az idegeneket kizárják mi kinyitjuk ajtóinkat, hogy mindenkit bebocsássunk. Nekem nem nagyon tetszik az unitárius név, a menyinyiben az a trinitáriust kizárni látszik; de valójában azt nem teszi. Sok trinitárius tartozott ehez az ekklézsiához, és a mi saját egyesülésünk alapjában nincs is semmi, a mi gátolná őket a velünk lételben. Az unitárius egyház a keresztényeknek azonagy testülete, mely azt mondja mindennek, a ki keresztény óhajt lenni, nem tekintvén arra, hogy mit hiszen s mit nem: „jőjj és egyesülj velünk és törekedjél segíteni minket a végett, hogy keresztényekké legyünk, és mi is törekedünk neked ebben segítségére lenni“.

Az egyesülés imez alapja le volt téve ezelőtt három évvel „az unitáriusok és más keresztény egyházak Nemzeti Conferentiája“ által, mint az egyedüli alapja az ő testületöknek. A mi hitrokonunk, Hepworth indítványára, az egyesülés alapjául a következő tételt fogadtuk el: „A midőn újból kijelentjük a mi hűségünket a Jézus Krisztus evangeliuma iránt, és óhajtjuk a legszélesebb körű szellemi egységet s a leghathatósabb gyakorlati együtt munkálást biztosítani: ezennel meghívjuk a mi társulatunkhoz mindazokat, a kik a Krisztus követői kívánnak lenni“. A mi hitrokonunk, Hepworth azóta ezt a munkatért igen tágasnak találta a maga részére, de én mindenestre köszönetet szavazok neki indítványáért, a melylyel alkalmat adott azon szabadelvű, széles tér nyitására. Mert az belőlünk egy igazi egyetemes egyházat alkot, olyan egyházat, mely saját társulatába készséggel fogad bé minden becsületes embert, a ki Jézus követője kíván lenni. Legyen az bár római katolikus vagy protestáns; legyen orthodox vagy radicalis; legyen tisztos és erényes ember vagy egy minden tisztesség nélkül való szegény bűnös; egy kicsapongó, ki rossz szokásaival fel akar hagyni; egy elbocsátott gonosztevő, ki éppen most szabadult ki az államfogházból; ha mind ez előszámláltak Krisztus követői kívánnak lenni, mi vallásunk elvei szerint kinyitjuk ajtónkat előttök és üdvözljük társaságunkban. Én részemről, hálát adok Istennek, hogy egy oly szabadelvű, széles látkörű egyházhoz tartozom, mint ez, mely minden időben ajtaján kívül hagyja függeni a kilincs huzóját, hogy bárki bémehessen a házba. Ilyen volt Krisztus egyháza kezdetben; mert az egyedüli föltétel arra, hogy valaki tanítványa lehessen, az volt, hogy őtet kövesse. Még az se volt szükség, hogy valaki a feltámadást higgye; mert Pál apostol mondotta: „Hogyan mondják némelyek közületek, (t. i. a korinthusi ekkleziában) hogy a halottak nem támadtak fel?“ Pál nem rekesztette ki őket az egyházból, sőt sietett érveikkel fellépni, hogy őket meggyőzze; és mi a feltámadás gyönyörű leírását az ő kételkedőknek köszönhetjük.

Csak legyen egyszer elég buzgó vallásos élet, s akkor a hitformák szükségtelenné válnak. Azokat az első három század alatt nem találta szükségesnek; addig az ideig elég volt egyedül a Jézusban való hit. Midőn van hitünk nekünk Jézusban magában, akkor nincs szükségünk hitformára, mely megtanítson arra, hogy mit gondoljunk az ő személye felől. Ha én hiszek a barátomban

és meghitt barátságos viszonyban vagyok vele, nem szükség az ő életrajzát tanulmányoznom. A hitvallások és szertartások nem a vallásos élet jelenlétének jelei, hanem éppen távollétének. Azok megannyi erődítvények, melyeket a gyengébb hitűek és meggyőződésűek emeltek a végett, hogy magokat a kételkedők ellen oltalmazhassák. A chinaiak kőfalat építettek határaikon a tatárok berohanásai ellen; de a tatárok nem építettek kőfalat, hogy a chinaiakat távol tartsák. A hitcikkelyeket is a gyengék készítik az erősek ellen, s nem az erősek a gyengék ellen. A hitforma a hit hanyatlásának és a hitelenség bekövetkezésének a jele.

Ha ez így van, mi bostoni és angliai unitáriusok, az igazság, egyenesség, emberiség, szabadság és Krisztus iránti tiszteletből: kötelesek vagyunk mindent megtenni, a mi tehetségünkben áll, hogy ezeket az eszméket a hová csak lehet, terjeszszük. Egy városnak vagy környéknek sem kellene lenni az Egyesült Államokban, hová a mi könyveink, szónokaink el ne hatolnának. A mi feladatunk nem az, hogy egy nagy élőfává növekedjünk, hanem hogy egy kis kovász legyünk; de a kis kovász szükség, hogy benne legyen a tésztában és szétterjedjen, mignem az egészet áthatja. — Egy kérdést intézek hozzátok, barátim és hitrokonim, mielőtt elhatároznátok, hogy mennyit adakozzatok ma reggel ez ügynek előmozdítására: képzeljétek el, mintha ti magatok, gyermekeitek Kentuckyben vagy Észski-Carolinában élnétek egy rideg, orthodox egyház uralkodó befolyása alatt, és aztán gondolatok arra, mennyire szeretnétek ti, hogy a bostoniak buzgólkodjanak a szabadelvű kereszténység terjesztésében. Tinektek sokat adtak itten, és sokat kívánnak elő tőletek mind itten, mind a jövőben. Amen.

Angolból

Kovács János.

Dávid Ferencz elítéltetése.

(Egyháztörténelmi korrajz).

Egyházunk története egy tragicus jelenetét kívánom feleleveníteni, mely azon korban európai jelentőséggel, reánk nézve pedig történelmi fontossággal bír, mint a mely az unitarizmus alapelvei megtisztulhatására jelentékeny befolyást gyakorolt.

A kor: a XVI. század második fele; a tragoedia hőse: Dávid Ferencz, első püspökünk, korának leghűbb typusa, ki mint katolikus született, lutheránus pap, református püspök lesz, s mint az unitarizmus mártirja halt el; a kérdés, melyért szenvedett, nem csekélyebb: mint a Krisztus istenségének minősége.

Belátjuk, hogy ha a kort, melyben e jelenet játszik, ha a tragoedia hőse jellem és életrajzát, ha az akkori vallásos fogalmak és küzdelmek akkori európai állását előadásunk háttérébe kívánók állítani: korrajzunk sokat nyerne ugyan, de akkor túllépnénk kitűzött célunk határán, mi nem egyéb, mint Dávid Ferencz elítéltetése lefolyásának egy pár egyházi író utáni, anyanyelvünkön előadása. Egyik: Miles (Siebenbürgischer Würg-Engel. 118—128 l.) másik: Fosztó Uzoni kéziratban levő (Unitario Ecclesiastica Historia Transsylvanica II. 234—266 l.) munkája

Az időről mégis annyit meg kell jegyeznünk, hogy Miles e jelenet lefolyását hibásan 1870-re, János Zsigmond fejedelem végnapjaira teszi; míg Fosztó Uzoni, Bod Péter (Smyrnai szt. Polikarpus 30—36 l.) s mások igen helyesen 1579-re, Báthori Kristóf fejedelem alatt adják, — Dávid Ferenczről pedig fel kell említenünk azt, hogy 1566-ban a református egyház kebeléből hiveivel, Kolozsvár városával együtt kilépvén, az unitárius vallásnak nemcsak püspöke, de egyszersmind apostola lett; s mint ilyen, nemcsak a fejedelmi udvart nyerte meg a vallásnak, hanem meg a törvényhozást, mely 1568-ban szabad prédikálhatását mondta ki, 1871-ben

pedig törvényes vallásnak ismerte el. Végre fel kell hoznunk azt, hogy a fiatal János Zs. a becikkelyezés után pár hónappal meghalt; trónját a katolikus Báthori ház foglalta el, kik közül az első, Báthori István misét csak titokban hallgat, következője Kristóf már nyílt katolikus, ennek fia Zsigmond maga is jezsuita: egy ily uralkodóház alatt Dávid Ferencz reformatori hajlama könnyen hajótörést szenvedhetett.

Különös vétetlen: a mely évben törvényesítettett, azon évben már kezdetét vette az unitárius vallás üldöztetése. Hárman osztoznak létrehozása dicőségében: Blandrata György, ki mint udvari orvos jött be Lengyelországból 1563-ban, s ha nem is hozta magával e vallást, nagy terjesztője volt; Dávid Ferencz, ki lángelméje, ragyogó szónoklata s tollának hatalmával meghonosította; s János Zs. fejedelem, ki maga is elfogadván, becikkelyeztette: közülök János Zsigmond a becikkelyezés után két hóval gyanus halállal halt el; Blandrata a kolozsmonostori uradalom három falujáért meghajolt; Dávid Ferencz pedig nyílt áldozatnak szemeltetett ki. Azonban, hogy ezen üldöztetés nem a görög tragoediák fátuma, arra nézt elég legyen felhoznunk, hogy akkor a vallás és politika karöltve járt: a protestantismus a török, a catholicismus az osztrák pártot képviselte; s miután az volt a kérdés, hogy János Zsigmond halálával Erdély a török porta protectioja alatt maradjon-e, vagy Ausztria alá menjen, s az utolsó előkészítésére a jezsuiták már beindultak Erdélybe: igen természetes volt, hogy nem csak a Dávid Ferencz reformatioinak szándékoltak véget vetni, de egyszersmind a politikai irány megtérítésére is hatni kívántak.

Azon időben Erdélyben három vallás, illetőleg három püspökség van: református, lutheránus és unitárius, mert a katolikus vallás csak a fejedelmi udvarra és Csikra szorítkozott. A magyarság és székelység a két első vallás közt megosztott; Kolozsvár és Torda, a magyar városok e két legtekintélyesebbike, unitárius; a lutheránus vallás és szász nemzet, már akkor csaknem egy fogalom.

Báthori Kristóf, a jezsuiták által sugalmaztatva, mert a katolikus vallást még nem erőszakolhatta, támaszává lett a reformátusnak. Nem erőszakolhatta pedig, mert az alig húsz éves secularizatio által felállított új birtokviszony megzavarása, vagy megzavartatásának félelme által, trónját hozta volna ingadozásba.

Népszerűtleníteni az unitárius vallást, megbuktatni Dávid Fe-

renczet: lett a jelszavuk. Akkor szabad lévén a szószék és sajtó: a vallás népszerűtlenítését röpiratok és fejedelmi engedélylyel tartott nyílt disputatiók, vitatkozások útján készítették elő; Dávid Ferenczet pedig, mert tudománya, ékesszólása és népszerűsége miatt hozzá nem férhettek barátjai, paptársai, családtagjai, különösen fiatal második neje által kivánták törbe ejteni.

Mint püspök s a kolozsvári piaczi templom első papja, s a plebánia jövedelmeinek élvezője, nyílt házat, nyílt asztalt tartott, az értelmiségnek mintegy központja volt, s beszéd tárgy csakis a vallás. Négy segédpapja lévén: Hunyadi Demeter, Basilius István, Szathmári István és Eppel János, elég időt nyert a szokásos disputatiókat meglátogatni s ismert vallásos röpiratait kibocsátani. Látva a sikert, nem csoda, hogy azon missio merész gondolatának adta át magát, hogy a külföldről kapott eszmét, a vallást, mit korra Dávid Ferencz vallásának nevezett, tisztultan hagyja az utókornak.

Mint tudjuk, a reformatio, főleg Erdélyben, nem a vallás sarkalatos kérdései, hanem a sacramentumok, illetőleg a keresztség sacramentuma feletti nézetkülönbségen oldatott meg. Dávid Ferencz tovább ment, egyenesen a dogmát, a szentháromságot támadta meg, prédikálván, hogy ha a Krisztus nem örök Isten, nem kell Istennek nevezni; s miután a szentírás csak a Teremtőt parancsolja imádnunk: Krisztust imádni, könyörgésünkben segítségül hívni, nem lehet, nem szabad. A sacramentumok feletti nézetkülönbség azt idézte elő, hogy azelőtt a katolikus Erdély lutheránussá, majd a századok lutheránusok maradtak, a magyarság reformátussá lett; most pedig Dávid Ferencz a magyarságot református és unitáriusokra osztotta.

Hogy a további rázkodás és szakadást kikerüljék, Báthori István a vallásos röpiratokat 1571 sept. 17-éről censura alá vetette; s hogy főleg Dávid Ferencz agitatioinak gátot vessenek, a törvényhozás sem késett belevegyülni. Az 1572 május 25-i tordai országgyűlésen Dávid Ferencz Krisztus örökistenségét tagadó hittana terjesztését betilták; Hofbauert, János Zsigmond nyomdászát 1573-ban nyomdástól kiűzték; az 1577 oct. 21-ki tordai országgyűlésen az unitáriusok zsinat tarthatását Tordára és Kolozsvárra szorították; megették megnyitni lehetett, hogy az újítás ne harapódzék.

A helyzet komolyságát első sorban Blandrata, udvari orvos, s az unitáriusok világi feje fogta fel, ki mint olasz vallásügyi mene-

kült, a vallással együtt helyzetét is félthette. De különben is a kolozsmonostori uradalom három faluját éppen az időben kapván, az udvarnak meg vala nyerve, s Dávid Ferenczet, mint barátját, Erdélybe jöttének egyik részesét, reformátor társát nem is késett mérsékletre inteni; s különösen abba, hogy a Krisztus segítségül nem hívását már ez idő szerint kimondják, ugy látszik, beenyugodni nem tudott. Egyelőre maga kísértette meg a lebeszélést majd papirra tétette, maga szintén írásban felelt, s azokat papjaik elé terjeszték. Mire e sem használt, 1578 őszén külföld egyik ágítátorát, a szíutén vallásügyi menekült Socinus Fausztot behíván, kivitte, hogy Dávid Ferencz házához, asztalához fogadja, hogy vitatkozzanak.

Vitatkoztak, de kevés eredménnyel; s mivel Socinus Blandrátát értesíté, Blandrata ott támadta meg Dávid Ferenczet, hogy a plebania dézmajövedelme iránt papjai által igényt támasztatott; s kijelenté Dávidnak, hogy ha tévelygéseiről le nem mond, mint hitujitót és eretneket az országgyűlés- elé állítja, s az ilyekre kimondott büntetést reá olvastatja.

Hogy a nézeteket tisztázzák, Blandrata Dávidot és Socinust arra szólítá fel, hogy vitatkozásuk tételeit s érveiket tegyék írásba, küldjék meg neki, Dávid Ferencz már ekkor betegeskedni kezdvén, Socinus küldte el mindkettőt; de már azon elkeseredettség hangulatával, miszerint azzal kísérte, hogy Dávid zsidó vallásra tért, s az ótestamentum terére ment vissza. Hogy a végsőt is megkísértsék, abba állapodtak meg, hogy e kérdést a lengyel unitáriusok ítélete alá bocsássák.

Ily feszültek voltak a viszonyok, s midőn Dávid Ferencz, tán hogy a helyzetet papjai előtt leleplezze, Blandrata akaratján kívül, Tordára, 1579 febr. 24-ére zsinatot hívott össze, melynek hitcikkelyei fenmaradtak, s látjuk benne, hogy a Krisztus istensége is érintetik, a nélkül, hogy a segítségül hívás nyíltan megemlítették.

A megbántott Blandrata, hogy a következményeket megelőzze: az ügyet a fejedelem elé terjeszté. Ez által a koczka el volt vetve.

Dávid Ferencz, kinek Socinus még mind vendége, april első napjaiban, mint betegeskedő, a mai plebania épületben szobájában

ül, beszélget Socinussal, midőn az ajtó feltárul, s veje Miles szerint Kapronczai, mások szeriut Trauzner. Lukács, Kolozsvár főjegyzője lép be, előadja, hogy a város bírása a fejedetemtől parancsot kapott, hogy Dávidot hivatalától függeszse fel, szoros őrizet alá vegye; s mert a bíró a néptől tartott, maga fejétől nem mervén végrehajtani, a tanácsot hívta össze; s azzal Socinushoz fordulva, szemére veté aljas árulását, s felszólítá, hogy ipja házát hagyja el: mire Dávid, a kifejlett heves vitának azzal vetett véget, hogy kijelenté, miképp kémkedését maga is kezdette sejteni, s egy böles nyugalomával szól: menj Faust, végezd be mit elkezdettél.

Dávid őriztetése el lett rendelve. Jön veje, Trauzner Lukács Miteő legyen? Kérdi tőle. Ki nem kevesebbet tanácsolt, minthogy ügyét terjeszse a nép elé. Vasárnap következett. Mert Dávid beteg is volt, őrizet alatt is volt: nem fog prédikálni, mindenki azt hitte: a midőn a templom goth ablakai Dávid Ferencz halvány méltóságos alakjára vetik világukat . . . szószékre lépett . . . s az Isten egysége felett egyikét mondá legfényesebb szónoklatainak, s azzal viszsztatért házi fogságába.

Mert helyzetét is érinté, Kolozsvár meglehetősen ingerült állapotba hozatott. Másnap bel és kültanács összehgyül: a tanácskozás folytán a fejedelemtől félelem, s a Dávid Ferencz iránti ragaszkodás küzdött egymással; végül is küldöttég meveztetett a fejedelemhez, mely nem kevesebbet kért, mint szeretett első főpapjainak őrizet alóli felmentetését. Roszszul lettek fogadva, az őrizet ujból elrendeltetett; s pár nap mulva megjött a rendelet, hogy a pédikációja felől hallgatóinál a legszigorubb nyomozás hajtassék végre.

Tordára országgyűlés lön összehíva. Dávid Ferencz őrizet alatt átvitetett, papjai meghivattak. Egyike volt a legnépesebb országgyűléseknek, melyeket valaha a Keresztesmező, ez az Isten szabad ege alatti tanácskozási terem látott. Blandrata, Socinus, a kolozsvári papok s néhány szász lelkész jó előre megérkeztek; hogy a gyűlés nagyjait megnyerjék, nyilvános vitatkozást tartottak, vagyis tartották a Dávid tana feletti kárhoztató beszédeket: azonban a világi urak oly állást foglaltak el, hogy a fejedelem, ki Tordán a ma is ugynevezett fiskus épületben volt szálvá, a Dávidért kérelmezni jövő országgyűlési fényes küldöttséget, mintegy hadat a tágas udvarra berobogni látta: félve a közetkezményektől, az ügyet elhalasztotta, a papokat szétereszté, Dávidot őrizet alatt viszsza-

csátá; s most megjött a hír, hogy Kolozsvár vevén a hirt, győzelmű ünnepet ül; Blandrata hívei megrémülve hozzárohannak: „vagy meghalok, vagy meg nem szabadul“, felkiáltva, a fejedelemhez rohant, s kivitte, hogy Dávid Ferenczet erős katonai fedezet vigye Kolozsvárra, s a legszigorubb őrizet alá vettessék.

Egy hónap mulva jun. 1-re új országgyűlés lett összehívva, most Fehérvárra. Dávid is kemény őrizet alatt oda indították, ki a városból diadalmenet kísérte. Mikor tőlök elvált, mint főpap, megáldá híveit, kiket mint mondá, többé látni nem fog. Az nap Tordára, másnap Enyedre, harmadnap Fejérvárra értek.

A rendek már együtt voltak. Megérkezése után másnap ügye elővétellett. Teljesen el lévén gyengülve, veje, Trauzner Lukácsra támaszkodva, katonai sorfalak közt indult a fejedelmi palotának, a mai püspöki laknak. Minden tér le volt foglalva, csak is az udvari kapitán nyithatott neki utat. A terem közepén a bírák és jegyzők asztala, élén a fejedelem, Báthori Kristóf, megette a fejedelmi tanácsosok és főurak; egyfelől a vádló, Blandrata, Socinus református és lutheránus papokkal; másfelől Dávid Ferencz és vele tartó papjai fegyver között; tovább egy sereg kolozsvári polgár, kik tanuképpen voltak megidézve. Dávidnak, mert már is kimerültnék látszott, a fejedelem széket adatott.

A tárgyalást az erdélyi történelem egyik legnagyobb alakja, kora bölcse, Kendi Sándor kancellár, unitárius főúr nyitotta meg egy beszéddel, melyben előre bocsátva a szokásos megköszönést, hogy a fejedelem az ország alkotmányát tisztelve, ismét országgyűlést hívott össze, előadta, mily szomorán érdeklí a fejedelem atyai szívet a vallásbani meghasonlás, mely miatt naponta új vélemények s ábrándozások merülnek fel a szegény hazában, éppen azok részéről, kik azokat fékezni volnának hivatva; s mert ezen eretnokség, ezen harapodzó méreg meggátlásla a fejedelemnek szívében fekszik: következett be az, hogy Dávid Ferencz őrizet és kezeset alá vettetett.

Bézárván megnyitó beszédét, Blandrata a fővádló emelte fel szavát: isten, fejedelem, az egyházi és világi jelenlevők színe előtt óvást jelentett ki az iránt, hogy a mit tett és tesz, a kényszerűségnek engedve tette és teszi; mert Dávidot szóval, írásban, küldöttek által eleget óvta, intette, hogy újításba ne bocsátkozzék; s mivel abban egyháza romlását látja, lelkiismeretének tesz eleget midőn a rosznak elejét kívánja venni. A judási csókra Dávid

elkezdte feleletét: emlékezteté Blandrátát, hogy tana nem új, mert már a nagyváradi disputatio alkalmával (1569) sürgette a nyiltabb kilépést, azóta az iránta való barátság lelkiismeretét fogva tartotta.. Itt Blandrata közbe kívánt volna szólani, de a kancellár Dávid Ferencztől a szabad nyilatkozhatást mintegy elvonta, hallgatásra inté, mert mint mondá, nyilvánvaló hogy a keresztény vallástól eltért, hogy a szószékről Isten és szent fia ellen káromlást szólott: s bár a feladás már azért is való, mivel kolozsvári paptársai juttatták a fejedelem tudomására, hogy senki se mondhassa, miképp kihallgatlanul itélték el, minden egyebet mellőzve, adja elő, mit tanított.

Dávid azonnal meggyőződött, hogy itt nem kihallgatásról, hanem a kész ítélet formulázásáról van szó. Ereje még inkább megtörött. A fejedelemhez közelítve, alig hallható hangon kérte, vegye tekintetbe elgyengültségét, s fogadja el, hogy érte veje felelhessen. El lévén fogadva, a kancellár a papir tekercset felnyitotta, e két kérdést olvasá fel: „Mondottad-e tanításodban, hogy a Krisztust imádságban nem kell segítségül hívni“, s hogy a kik segítségül hívják, épp úgy vétének, mintha Máriát, Pétert, Pált, vagy a több megholt szenteket hívják segítségül“. Mihez Blandráta még azt csatolá, hogy feleljen arra is. miképp írásait magáéinak ismeri-e?

A feltett kérdésre felelni maga kezdett, de hallható nem lévén, veje folytatá, hogy: azon írásokat, melyeket Dávid irt, igen is magáéinak ismeri; de a melyeket mások irtak, — Socinust értette, ki azelőtt nevében egy 16 pontu röpiratot nyomatott vala — azokat magáéinak nem vallja, — de különben is ezen írások nem oly természetűek, hogy felettek itt helyt ítéletet lehetne mondani, azért felkérte a bírakat, hogy azokat terjeszszék a lengyel egyház ítélete alá, mi prédikálását illeti, bevallá, hogy igen is, János evangéliuma II. része azon tételéből, mely a kanai lakadalomról szól, prédikált, s azon következtetést hirdeté, hogy miután a Krisztus segítségül hívását s hozzá imádkozást a szentírás sehol sem rendeli, a Krisztus segítségül hívása Isten előtt kedves nem lehet; s ha csak emberi gondolat alapján teszszük, akkor a szenteket szintugy hihatjuk segítségül.

Mig a titoknokok jegyezték, Blandrata gunyosan mosolygva szól: „viszzatértetek a zsidó vallásra“. „Doctor — felelt Dávid — nehány év előtt magad is e véleményen voltál“. Mit a kancellár azon szavakkal vágott ketté, miszerint a kapott felelet nem felel

ugyan meg teljesen a feltett kérdésre; de ha szintén tagadta volna is, tévelygését bizonyítják írásai s az élő tanuk; nem az a kérdés, hogy a tan való-e, hanem az, hogy e tan újítás-e vagy nem?

Az ünnepélyes csendet ismét Blandrata komoly fellépése szakította meg: Isten, fejedelem, ország és egyház előtt óvását fejezi ki, hogy a tévelygéshez soha sem adta beleegyezését; s ha valahol és valaha ilyen formán beszélt vagy irt volna, azokat ünnepélyesen visszahuzza; s a benső megindulás hangján felszólítja Dávidot, hogy tegye ő is azt.

Nem! — kiáltott fel Trauzner — azt nem fogja tenni, az könnyelműség; egy férfi, mit egyszer hitt és vallott, azt visszavonni nem fogja. „Nem oly hevesen, fiam, — vágott közbe Dávid — így magadat is megrontod“. „Történjék, mit Isten akar“. fejezte be Trauzner . . . s azzal a koczka el volt vetve. Kezdődött a vádpontok megállítása.

Blandrata, ki Dávidot mindenképp hitujitónak kívánta felmutatni, a Dávid Ferencz irataiból szerkesztett tételek, illetőleg kérdőpontok olvasására kívánt térni. Trauzner felszólal, hogy nem tartozik ide, mert mint az elnöklő fejedelem formulázta, csak az a kérdés, hogy az, mit ipja prédikált, újítás-e vagy nem? Vita, sőt czivódás fejlődött ki közöttük. Blandrata fenyegetődzött: Trauzner az egyenlő jogra hivatkozott. Már Dávid is bele akart a vitába bocsátkozni, midőn a kancellár közbeszólt, s a tételek fel lettek olvasva. Dávid Ferencz erre a fejedelemhez fordult, s hivatkozva hogy már déli 12 óra, tehát az idő eltelt, hogy adandó feleletét meg kell hiveivel beszélni, s hogy a gonosztevők is időhaladékot szoktak nyerni: a tárgyalás másnapra halasztását kérte. E kívánatra kitört a zaj, Blandrata és hivei a nem halasztás mellett zajongtak, míg Dávid hivei a halasztást követelték. E közben felmerült, hogy Dávid és pártja vonuljon ki, hogy az el vagy nem halasztás felett dönthesse: azonban Dávid hivei szintén részt kívántak venni, különben vádlóik egyszersmind bírálkká tétetnek feleltek. Az erőszak győzött. Ki kellett vonulniok, s mire beléptek, tudokra adatott, hogy kívánságukhoz képest a tárgyalás el van halasztva.

Viszszavitetett hol szállásolva volt, a papi lakba. Meg lévén engedve, világi és egyházi férfiakból értekezlet gyült egybe. Minden nyomtatványt felütöttek, melyben a Krisztus imadását évek óta elvetették; fel Blandrata katekismusát, mit a radnóti 1567-ki zsi-

natra nyomatott, mely szintén elveti, hogy bebizonyíthassák, mikép e tant több év óta vallják, tehát nem Dávid Ferencz ujtása. Mindazáltal Dávid, mint egyházának feje, ünnepélyes nyilatkozatot tett, hogy ha már az Isten egységének vallása áldozatot kíván, ő kész az áldozatra: hiveit pedig felszólítá, hogy tartsák fenn magukat jobb időkre.

Másodnap reggeli 7 órakor ismét felgyültek a rendek. Dávidot gyengesége miatt most a szolgaszemélyzet vezette be. Blandrata vádpontjai felolvastattak. Trauzner megtette ipja nevében a feleletet: kimutatá, hogy e tan nem Dávid Ferencz, hanem az egyház tana; bebizonyítására Blandrata irataiból a következő passust: „ha valamely igaz imádtatása és tisztelete nyilatkozatott ki az Istennek az ótestamentumban, az újtestamentumban az csak egyedül az atyára határozatott, — olvasta fel és felmutatta a radnóti katechesist, mely azt mondja, hogy csak az atyát kell imádni; felhozta Sommerus könyvét Károli Péter ellen, melyben azon kérdésre, hogy kit kell segítségül hívni és imádni, a felelet az, hogy egyedül csak az atya Istent. A fejdelem erre a mind két részről benyújtott iratokat és röpiveket öszszecsomagoltatá, Dávidéknak távozást intett, s az udvari kapitánnak kiadta, hogy a Dávid pártjabeliek a várost el ne hagyassák, s a rendről felelőssé tette. E parancs ellenében a merész Trauzner nem kevesebbet követelt, mint hogy a termet a vádlók is hagyják oda, s a népjogra hivatkozott, mely vádlót és vádlottat, míg az elítélve nincs, egy jog és szabadság védelme alá helyezett. De az önkény ismét győzött. A vádlók viszsamaradása kimondatott. Dávid Ferencz már indulóban volt, midőn Blandrata még egyszer felszólítást intézett hozzá, vonja vissza tanát, mert még nem késő. Bocsássák tanát a lengyel unitáriusok bírálata alá — felelt emez — s ha tévelyeg, el fogja ismerni. Blandrata, ki előbb a hon függetlenségét látta az által kockáztatva, Dávid kiáratába szintén beléegyezett.

Dávidék kiléptek. Másfél órai kemény vita következett. Több Dávid párti maradván benn, azok egyre értesíték, hogy ügye mind inkább-inkább hanyatlík. Ügyén segitendő, felkérte vejét, hogy lépjen be, a lengyelországiakra tett hivatkozását vonja vissza; de nem cselekedte. Végre, hogy a kiket lehet megmentsenek, határozatba ment, hogy eskü szerkesztessék, a ki azt leteszi, mentve legyen.

Legelőbb is Blandrata tette le az esküt, mint következik: **ÉN, Blandrata György, megvallom a mindenható Isten és fia Jézus**

Krisztus, és Szentlélek előtt, hogy a Dávid Ferencz vélekedésének részese nem vagyok, soha nem is voltam; s azt állítom, hogy az új tudomány, az Istennek és fiának irtózatos káromlása. Most következtek a református papok. Huszonhaton voltak jelen. Esküt tettek. Sőt Eppel Demeter és Szegedi Lajos hozzáadák, hogy ők szorgalmasan, éjjel és nappal olvassák a keresztény és pogány írókat, de hasonló istenkáromlás csak a Julianus apostatáé, kit Isten menykövel sujta agyon. Volt mégis egy, a nagy-bányai pap, kinek nevét feljegyezni méltónak sem tartották, ki kijelenté, hogy: miután a nagy-váradí disputatio alkalmával már felállíták a tant, miszerint egy az Isten, kit imádni kell: azzal hallgatólag a Krisztus és a szentlélek imádását már kizárták, következésképp Dávid Ferenczet ujitónak nem tartja s ő el nem itéli.

Következtek volna a lutheránus papok. Testületileg kijelenték, hogy ők eredeti confessiojuktól el nem tértek, a míg Isten akarja, el sem is térnek: mindazáltal mi a jelen ügyet illeti, a felett ítéletbe nem bocsátkoznak. Végül felszólítottatt az unitárius nemesi rend: kik határozottan Dávid Ferencz mellett nyilatkoztak.

Vége lévén, a vádlott bevezettetett. A kancellár a fejedelem nevében Dávid Ferenczre a következő ítéletet mondá: „Mégértette a mélt. fejedelem az egész dolgot, miképpen a te agyadtól koholt tudományokat követvén, elhagytad az ekkleziásiai egységet; istentelen, hallatlan, átkozott káromkodásra vetemedtél, az ország végzése ellen közönségessé tette, ujitóvá lettél: azért ő felsége tégedet érdemed szerint mások példájára megbüntet, hogy az efféle eszeiös újításoktól elirtózzanak. Addig pedig, míg tetszik a mélt. fejedelemnek veled parancsolni, fogságba tartatol“.

Az ítélet elhangzott, más szavakkal nem kisebb volt, mint fő- és vagyonesztés. De a megbántott vélemény-szabadság felemelte szavát. Kegyelem életének, hangzott csaknem minden ajakról. A papság, a karok és rendek a fejedelem szívéhez fordultak . . . csak vádlói kiáltozák: feszítsd meg. Így állt perczekig az elsápadt fejedelem. Blandrata még a közben is a visszazahuzást sürgeté, s biztosítá a kegyelemről: de már az elítelt a menekülés ez útját visszautasítá. — A vérszomjuhozók zaját most a fejedelem intése szakasztotta meg, ki Kendi által biztosítá őket, hogy a példaadás nem fog elmaradni, most azonban az elítelt csak is kemény őrizet alá vettetik.

Az elítelt elvezettetett. A szót ismét a kancellár vette fel.

Dávid Ferencz hátramarasztott papjaihoz fordult. „Ki kell irtanunk a rosztat, — szólt hozzájuk — lássátok mi veszély érte főnökötöket, ugyanez fog érni benneteket is, ha nyíltan el nem ismeritek, hogy Krisztust, mint örök istent imádnunk kell“. A kancellár szavát méjj hallgatás, s a hallgatást azon kérés követte, hogy nyerenek másnapig időhaladékat. „S miért nem felelték ma?“ A kancellár e kérdésére nem más lett a felelet: „minthogy igaz, hogy keserü a halál, de a lelkiismeret szabadságát fel nem áldozzuk“. Még ki sem mondták a végzetessé válhatott szavakat, mire az országgyűlés mint egy ember felkelt, kérésök megadatását követelte. Mindenik neve feljegyeztetett. S azzal a kedélyében lesujtott ülés eloszlott.

Harmadnap szintén felgyűltek. Azonban a történetekről csak annyit látunk feljegyezve, hogy az unitárius lelkészek névjegyzéke felolvastatott, s köztök a Trauzner neve is, bár hivatkozott, hogy ő világi ember levén, az ujitásról törvény reá nem tartozik.

Az országgyűlés után Blandrata Kolozsvártt zsinatot tartott, mintegy 250 unitárius pap jött össze: fogadalmat kívánt tőlök; le is tették tizenhaton kívül, kik között Pictoris Máté, Udvarhelyi János, Erdődi András valának a főbbek.

Hogy mi történt a fogadalmat le nem tevőkkel, kútfoink nem említik.

Dávid Ferencz elitéltetése után harmadnapon a dévai várba indittatott. Mielőtt a várat 1849-ben egy robbanás romba nem döntötte, még látható és ismeretes volt a szük és sötét cella a Maros felől, hol azon évben 1579 nov. 7-én meghalt.

A szereplők közül: Blandrata a következő évben itt hagyta Erdélyt; Kendi Sándor 1594-ben fejét veszté; Trauzner, később, Kolozsvártt Bocskai alatt szerepet vitt.

K ö v á r i L á s z l ó.

Hálaünnepély
a jóltevők emlékére a székely-kereszturi unitárius
tanodában május 21-én 1873.

I.

Megnyitó beszéd,

mondotta Marosi Gergely, igazgatótanár.

Nagyon tisztelt gyülekezet! Az élet mestere a történelem azt tanítja nekünk, hogy mióta az egyes emberek és társulatok az érdem határozottabb fogalmára eljutottak, fölemelkedtek, vagy egy vagy más módon, de törekedtek tiszteletök, elismerésök érzelmeit nyilvánítani az iránt, hálájok zsengejét bemutatni annak oltárán. Ez a fogalom, ez az eszme és az ezekből kifolyó hálaérzelem indítja, a bibliai történelem szerint, legelső testvérpárt arra, hogy az egyik a földnek termékeiből, a másik nyájának zsengejéből a növény- és állatvilág urának, teremtőjének, az Istennek áldozatot mutassanak be. Ez az eszme s ez az értelem szülte a görögök és rómaiak isteneinek és félisteneinek s a kereszténység nagyobb és apróbb szenteinek legióit. Ez az érzelem dicsőítette meg és tette halhatatlanná a görög Achillest és a római Maecenást. Ez az érzelem tisztelte meg „igazságos“ melléknévvel Aristidest és Hunyadi Mátyást s emelt ő nekik a jelzőben ércnél erősebb és maradandóbb emlékoszlopokat. Ez az érzelem koronázta meg Titus római császárt „az emberiség gyönyörűsége“ melléknévvel, azt a Titust, a ki elveszettnek tartá azt a napot, a melyen valakivel jót nem tehetett, koronázta meg olyan koronával, a melynek fénye átragyog időn enyészeten. Ez az érzelem énekelletti és beszélteti a perzsákkal, még a Xenophon idejében is s általa mind e mai napig, a honalapító idősebb Cyrus tetteit és érdemeit is a krónikások följegyzései szerint.

És tisztelt gyülekezet! Avagy nem méltán-e? Mert ha már az is dicséretet, méltánylást érdemel, ha az ember hivatalosan tar-

tozó kötelességét bármely állásban hiven teljesíti, mennyivel inkább érdemesek a dicséretre, az elismerésre, a hála azok, a kik a szoros kötelesség teljesítésén, a conventionalis tartozások leróvásán feljül emelkednek? Sokkal, bizony sokkal, elannyira, hogy idvezítőnk csak az ilyen szerű cselekedeteket tartotta és tanította Isten előtt kedveseknek, a midőn így szól tanítványainak: „Ezenképpen ti is, ha mindazokat megcselekedénditek is, a melyek nektek parancsoltattak, mondjátok ezt: Haszontalan szolgák vagyunk, mert a mit kellett cselekednünk (csak) azt cselekedtük. Luk. VII. 10. Elismerésre, halálra méltók, főleg az olyan jótevők, a kik vagyonuk, vagy testi és lelki tehetségeik, fáradalmas munkásságuk egy részét a közügynek javára, kiváltképpen a nevelőintézetek előállítására és fentartására szentelték. Elismerésre, halálra méltók a közintézetek bajnokai, s jótevői pedig azért, mert fáradtságuk, áldozatuk gyümölcse nem szoritkozik egy-két személyre, egy-két családra, egy szűk körre és szűk időtartamra, hanem meszsze-meszsze kihat térben és időben egyaránt. S áldozatkészségük folytán a hazának és anyaszentegyháznak diszei, dicsőségei emelkednek fel a népnek minden rétegeiből, a kik aztán az ország különböző pontjain hatnak, alkotnak és gyarapítanak, hogy a haza, a nagy Kölcsey-vel szólva, fényre derüljön.

Az az eleven érzet, az az erős öntudat és meggyőződés, mondom, hogy a jótevők halás emlékezetükre méltók, vagy a mint Rómának egyik legelmésebb írója Seneca magát kifejezi: a jótéteményekre való emlékezetnek nem szabad megvénülni, s az elvett jótéteményeknek örök emlékezetbe kell — az illetők részéről — bevésődni, indította legfőképpen a mi egyházi főtanácsunkat is arra, hogy jótevői emlékére, minden ötödik évben a húsvét és pünköst innep közötti szorgalmi időn megtartandó hálaünnepélyt határozzon a körülírt és a tisztelt hallgatóság tagjai között kiosztott programokban látható renddel és módon. E felsőbb rendelkezletnek székelly-kereszturi altanodánk igazgatósága is nem csak a törvények iránti tisztelet- és kötelességérzetéből, hanem szive sugallatából is kész örömezt engedve, ez ünnepélyt a mai napon, a programban látható módon megtartani óhajtja, s én azt ezennel megnyitottnak nyilvánítom, tért adván az ifjui lelkesedés és a férfiu higgadt megfontolás igéinek hálaszózatainak.

II.

A székely-kereszturi unitarium gymnasium építtetésének történelmi rajza, tekintettel a jöltevőkre.

Olvasta Sándor János, tanár.

„A ki semmi jót sem tett,
semmit sem élt“.

Ha van egy emlékünk a multból, egy drága kincsképpen gondjainkra bizott intézet, melyről tudjuk, hogy őseink sok fáradtsággal és áldozattal létesítették, főképpen érettüink és utódainkért; nemde nem ébreszt-e ez minket az irántok való tiszteletre, nem emeli-e lelkünket magasra, felköltvén a kegyelet érzését bennünk? Hadd legyen azért e nap a tisztelet és kegyelet ünnepnapja?

Térjünk vissza gondolatban a mult időkbé, vizsgáljuk meg az akkori viszonyokat, bonczolgassuk az eseményeket, s a kik dicsően éltek és haltak meg érettüink, azoknak tettei és eszméiből vegyünk irányt életünkre nézve. Áldva és hálával emlegessük neveiket. Az érdem előtt hajoljunk meg.

Majd minden nép bir valami nevezetes emlékkal a multból; egyiknek hazája volt nagy és dicső s most annak romjain mereng; másoknak nagy fiai éltek, kik korszakot alkottak az emberiség történelmében, tetteik vagy fölfedezéseik által, s most hálával adózik emléköknek a fényért, melylyel megvilágosíták az utat a haladni kívánók előtt.

Nekünk is, unitáriusoknak, vannak emlékeink a multból; Jézus tudománya szellemén épült szentegyházunk, melyben többül erkölcsi sulyunk, nevedünk értelemben és az ő szeretetének melegével tápláljuk szivünket. Vannak iskoláink, melyek lépcsők a tökéletesedés felé s jövő tökéletesedésünknek biztos alapjai.

Mi is, mint az összes emberiségnek egy kis része, multtal birunk, tehát van történetünk; melynek lapjai ha nincsenek is világra szóló fényes tettekkel beirva, de mindenesetre tanuságosok. A történelmi személyek főjelleme vonása a szerénység, kiknek használás és nem fénylés volt czéljok, megtenni mindent a felekezetért s ezzel egyszersmind a nemzetért, az emberiségért.

De történelmünk inkább csak a XVI-ik században kezdődik, a mikor nemzetünk életében új korszak állott be a reformatio kezdetével és a dynastia változása következtében. A szabad gondol-

kozás, vizsgálódás szelleme át kezdé járni az emberek különböző rétegeit. A magyar nemzetiségét fenyegetve látá az új kormányhatalom alatt, s a vészthozó jelüket felismervén, tette, munkára serkene. Buzgott a hazáért, hitért; de nem feledte művelni azt a talajt is, a honnan van a nemzetnek élete s a valódi hit kiinduló pontja; az iskolákat elismeré a társadalom szilárd és biztos alapjának lenni.

Az említett században történelmünk lapjain tiz felsőbb iskolánk szerepel; de a mostoha idők miatt, melyek a szabad eszméknek nem kedveztek, megsemmisült nagyobb részök, úgy, hogy a XVII-ik században, midőn a szellemi fegyverekkel folytatott harc következtében a protestantismus hazánkban túlsulyra emelkedett, már csak ötről van emlékezet, pedig a nevelésügy jobb állapotban látszék e században lenni, mint az előbbeniben, mégis e század vége és a XVIII-ik eleje nem kedvezett a műveltségnek, sok protestáns tanintézet bezárattott, vagy pedig korlátoztatott azokban a tanítás szabadsága.

A XVIII-ik század második felében a protestánsok jogait törvények biztosították, a dynastia megerősödött, a háboru zaja elmult. Ekkor a kormányhatalom lágy álomba akarta ringatni nemzetünket, lassanként megfojtani nemzetiségét és kedve szerint idomítani, hogy ártalmatlan lehessen rá nézve. Mária Theresia idegen műveltséget és erkölcsöket próbált beléoltani, de visszahatásra talált, a veszélyes álomból felébredt a nemzet. II-ik József németesítő rendeleteit nem viheté keresztül. Türt, várt nemzetünk, s végre az 1790°/₁-ki országgyűlés megjutalmazta kitartását. Ekkor rendeltetik el a magyar nyelvnek az iskolákban való tanítása, s a protestánsok szabadságot nyernek alsóbb és felsőbb iskolák állíthatására és a tanítás módja, rendje stb. meghatározhatására, kezelhetésére. E században már csak három iskolánkról van emlékezet, a mint látszik, időről időre csökkent azoknak száma; hanem a mint számban fogyának, szeretem hinni, abban a mértékben erősödének szellemben.

A XVIII-ik század végén jön elő történelmünk lapjain e székegy-keresztúri gymnasiumunk, mely eddig minden felsőbb iskoláink között a legfiatalabb. Hogy ez miként és miféle alapokból épült, látható: Protocollum Consistorii Repraesentativi Unitariorum Claudiopolitani 1780. 81—124 lapjain.

N. ajtai Kovács István atyánkfia, a „Keresztény Magvető“ VII-ik kötetének 2-ik füzetében leírja ez iskola történelmét, de inkább csak: a tan-, nevelésmód és rendszer változásra szorított; az építés mikéntjéről és az egyes jóttevőkről majd semmit sem mond, valószínűleg nem rendelkezett elég adattal. Különben ezt tenni, felemlgetni éppen minket illet, e helyen, ilyen alkalakkal, mivel ezek a hálaünnepélyek olimpiadok iskolánk életében.

Székely atyánkfiainak a nevelésügy iránt való érdeklődéséről tanuskodik az, hogy 1783-ban Pálfi Sámuel és Antal, a keresztúrfiszéki unitár. ekklezsiák inspector-curátorai, a consistoriumhoz folyamodnak s annak beléegyezését kérik arra nézve, hogy Siménfalván egy felsőbb népiskolát állithassanak; okadatolván ezt Torda és Kolozsvár távollétével s e miatt, azt mondják, a jelesebbek, a kik kiválnak népiskoláinkból s óhajtanának még többet tanulni, más vallásuak collegiumaiban kell hogy tanuljanak, a mely eleitől fogva az unitárius ekklezsiák elfogyásának legnagyobb oka volt. Ez nem létesült, de egy felsőbb iskola eszméje megszületett e vidék s a mi legfőbb, a székelyföldi unitáriusok számára, melyet 1789-ben a keresztúri egyházközség feljuttott.

Az eszme lassanként megragadja az emberek gondolkozását, szájról-szájra adják, s egyszer csak azt látják, hogy testté vált. Egy felsőbb iskola eszméje így válék meggyőződéssé a homoródmási zsinaton 1793-ban, hogy a mint már sürgetve volt, Székely-Keresztúron gymnasium állittassék, és a felállítás modalitásának kicsinálására főcurator P. Horváth Ferencz mellé Kénosi Sándor Mózes kéretett fel s hogy ezt aztán Pálfi Mózes és Dimény József atánkfiával is közöljék. Nem levén az építés megkezdhetésére nézve egy krajczár is, a zsinat gyűjtést rendel el a keresztúrfiszéki, maros-, udvarhely- és háromszéki környékekben.

A kinevezett bizottság megkezdette munkáját, s a mint kitűnik, egész lelkesedéssel, érdeklődéssel, mintegy vetélkedve, hogy melyik tehet többet; de némelyek közülök elsőbbséget akarván magoknak tulajdonítani, e miatt egyenetlenség támadott s a kolozsvári zsinat 1794-ben azt a végzést hozza: egy commissio állittassék a következőkből: inspector curator Pálfi Sámuel, Pakot Zsigmond, Pálfi Mózes, Sándor József, Dimény József, Jakabházi Pál, Fekete Sámuel, Mátéfi István és Simén András aaból, oly móddal, hogy senki különösen fő ne legyen, hanem megegyezett

akarattól tegyenek mindent. A begyűjtendő oblatumokat percipiálja Pálfi Dénes aa. és a meghatározandó helyekre erogálja is.

Az elrendelt gyűjtésre való felhívás a háromszéki ekkleziák inspector curatora Ballók Ferenczhez jutván, egy körlevelet intéz a körében levőkhez, melyből egy kis töredéket meg kell hogy emlitsék: „Most szándékozik, úgy mond, statusunk Székely-Keresztúron egy gymnasiumot felállítani, a melyben az ifjuság legalább a rhetorikáig tanulhasson, de az pénz-, emberbeli segítség nélkül meg nem eshetik, szóval: szükségesek az eszközök. Már pedig most nem régiben derült fel az arany szabadságnak az a kívánatos hajnala, melyet régtől fogva a mi eleink óhajtottak, de meg nem érheték; kívánták látni Simeonnal, de meg nem láthaták; most van az a kívánatos idő, melyben a diaetalis articulások szerint, mind ő felsége, mind pedig a k. gubernium hire nélkül, collegiumokat, templomokat, csak a consistoriumunk hírével is szabad építeni“. Ezután kimutatni igyekezik Kolozsvár és Torda távollétét és egy közelebbi iskola előnyeit s felszólítja a patronusokat, aszszonyságokat, papokat, ekkleziákat, vagyis az ő szavai szerint: „minden érzékeny, jó szívű és eleven tagjait az ekkleziáknak, hogy a szegény aszszonynyal filléreiket ne sajnálják e gymnasium építésére, mivel mind az Áronok, mind a Mózesek innen származnak. Ha buzgott Esdrás és Nehemiás a népnek tanításában, a törvények magyarázatában; Darius és Cyrus, ha, pogányok levén, nem kimélették az Ur házára teendő költséget; nem kimélették a zsidók az Ur sátorának felépítésére aranyokat, ezüstöket, nem kétlem, szentül hiszem, hogy ti is a közjóért örömet meghozzatok az áldozatot“.

A gyűjtéseknek az a következése lett, hogy az építést elkezdték 1794-ben, insp. curator Pálfi Mózes felügyelete alatt; de lassan mehetett, mert a készlet szűkös volt, söl félben is maradt egy kevés ideig; mi hogy nem végképpen való megakadása leve az építkezésnek, azt, az 1795-ki bölöni zsinaton jelenlevők érdeklődésének lehet köszönni nagy részben. Ekkor neveztetik ki tanárnak Szabó Sámuel, jóllehet még nem vala helye a muzsaseregnek, hanem, hogy az iskola építtetésének hivatalából kifolyólag, komolyan lászson utána s bevégződésével kezdje meg azonnal a tanítást.

Szabó Sámuel mellett a gyűjtésben, rábeszélésben stb. tevékeny részt vett püspök Lázár István, ki akkor az iskolák főfelügyelője vala és Dimény József. Ez utóbbi lelkes magaviselete és egyenes szívüése bizonyítványát találjuk az 1799-ki főconsistoriumi

jegyzőkönyvben, melyben ez a végzés áll: „tudósíttassék insp. curator Dimény József aa. arról, hogy tökéletesnek találtatott az eléadásban említett adományokról való remonstratioja, s valamint eddigel is tökéletesen meg volt győződve a főconsistorium, a nevezett atyánkfianak közönségünkhöz való egyenes szivüése s gyümölcsös szeretete iránt, tapasztalván annak nevezetes jeleit, ugy ezutánra is ajánlja azt, ahoz buzgó jó indulatjából“. Lázár István, itt a hely színén, hónapokig fáradozott az építtetésben s 1796 oct. 21-én a consistoriumhoz irt levelében azt mondja: „én megvallom, egy dolognak több kívánóját, mint itteni gymnasiumunk jó móddal való felállításának, soha se tapasztaltam. Bizony, sir örömében a nép, látván mostan minden reménysége felett való folyamatját a gymnasium építésének, melynek felépülése iránt már egészen kétségbe is esett vala „

A fennebb említett protocollum szerint, a gymnasium felállításában a keresztúri unitárius tractus a legelevenebb tag volt; hanem, a mint éppen abban látható, az egyes adakozók közül sok fedékenységre ment, mert a generale consistorium csak 1800-ban határozta öszszegyűjtetni azoknak neveit és adományaik mennyiségét. E határozat eszközlé, hogy az említett protocollumban, habár töredékesen is, de láthatjuk ma az áldozni kívánó ekklézsiáknak és egyeseknek neveit, s ha most ezeket mind fel nem említjük is, de megőrizzük az utókor számára. Mégis legyen szabad az egyesek közül elésorolni nehányat: mélt. Sándor Mózesné, tek. Pálfi Dénes és Elek, Jakabházi Pál, gr. Lázár Ádámné, Simén András, gr. Gyulai Ferencz, Biró József, Mátéfi István, Pakot József, Ugron Lászlóné, Kelemen Béniám, szent-mihályi pap, stb.

Midőn az építés vége felé közeledett s a tanítás megkezdhetőse bizonyos vala, az itteni környékek előljárói kérik a consistoriumot, hogy Tordáról rendeljen négy deákat Keresztúrra, a kik a már felépült négy lakoszobában, hospesek legyenek s a tanításban tanár Szabó Sámuelnek segédkezzenek. A tordai domesticum consistorium megtagadja, azt hozván fel okul, hogy ez által iskolájok jövedelme csökken. Lázár István, püspök, pártolja az itteni környékek óhajtását, daczára annak, hogy Kolozsvártt is voltak Tordapártiak. A kolozsváriak közül az értelmesebbek inkább végzett egyéneket akartak alkalmazni; az utóbbi számitás helyesebb voltát az itt levők is elismerték, de a szegénységen minden megtörött s éppen ezért egy gyengébb rendszert is jobbnak láttak egyelőre,

mint semmi rendszert. Nem azért nem alkalmaztak tudós férfiakat a tanügy élére, hogy annak hasznát ne látták volna, hanem azért, mert nem volt miből fizetni. A derék Lázár István ezeket jól tudta s e mellett itt a hely színén arról is meggyőződött, hogy e hely nekünk, unitárius szempontból, nagyon fontos. Belátta ő, hogy nem eszmék, hanem az érdekek, helyi kérdések, viszonyok szerint csoportosultak Tordán a pártok.

A tordai domesticum consistorium nézetét pártolta Sala Mihály ítélőmester, a ki származására nézve hidvégi, jobbágy családból való volt. Ez vagy nem ismerte az itteni viszonyokat, vagy pedig nagy ellenszenve volt Keresztur és Szabó Sámuel tahár iránt. 1796 nov. 7-én saját kezével irt levelében *) azt mondja: „ha Kereszturon nagy personalis status állittatik, az életmód is bajosabb lesz, mert ki főz ottan egy jó nemes ember gyermekének? s több ilyen környülállások is vannak. Egy kicsiny kerteskébe, a mely csak akkor fundáltatik, sok individuumokat a szűkség felett nem jó gazdaság volna tenni. A consistorium még azt se tudhatja, micsoda leczkebeli tanulók lesznek ottan; én megvallom, míg a kertésznek industriájáról bizonyos nem vagyok, addig ő neki sok inast nem adok; ha ki kell mondani, Szabó uramról, sok industriát a tanításban tőle nem remélek“.

Az itteni környékek a gymnasium felállítását és a lehető jó móddal való berendezését azért is óhajtották, hogy a közel lévő szász atyafiak közül is sokan hajlandók voltak gyermekeiket ide hozni a magyar nyelv megtanulása végett. Erre Sala Mihály azt mondja: „hogy a szász atyafiaknak szolgáljunk, azt, a publicus fundus terhe nélkül, jó szívvvel megteszszük; noha el nem hitethetem magammal, hogy értelmes és jó tehetségű szász úri ember egy olyan falura, a milyen Sztítás-Keresztúr, iskolába küldje a maga gyermekét“.

Hihetőleg elfogultság, a keresztúri helyi viszonyokkal való ismeretlensége okozta, hogy említett hitrokonunk folytonosan ellemezte ez iskolának a célba vett módozatok szerinti felállítását, vagy hitközségünk különben is szerény anyagi erejének, és áldozati buzgalmának megosztását, elforgácsolását nem tarthatta tanácsosnak, ellenzésének végül az is lehetett oka, hogy a tanügy vezetésére kinevezett Szabó Sámuel igazgató tanárban vagy nem bizott, vagy

*) Lásd a gymn. levéltárában.

személyes gyűlölettel viseltetett iránta. A következmények megmutatták, hogy tévedett.

Lázár Istvánra való neheztelését fejezi ki a tordai domest. consistorium is, midőn 1796 nov. 5-én a repraes. consistoriumhoz irt levelében azt mondja: „hát mire való az az extremum, hogy tiszt. püspök ur az oda bé lakó atyákat itten tanuló gyermekeiknek visszavitelökre disponáltattaknak lenni írja? Ezen extremumra, mi azt hiszszük, csak az olyan atyák vehetők, kik Kereszturon innen nem jártak és a valóságnak becsét, a képzelt dologtól nem tudják megkülönböztetni“. Ezekkel a centralistákkal szemben ma a világ azt mondaná: ha mivelődni akarunk, a tudomány, felvilágosodás sugarai ne egy, vagy két helyre szorittassanak össze. Hát, Németország csak egy-két városának köszöni a tudományban való nagyságát? Minél több világló pont van, annál átlátszóbb a légkör. Nem mondok nagyot, de ha tömörülnünk kell, éppen az anynyira védett tordai iskola fog lemaradni történelmünk szinteréről, s az egykor ugy lenézett keresztúri fentartását fogják kivánni több nemü érdekeink *)).

Hogy e hely a mi existentiánkra nézve fontos, ezt csak ugy hinnék némelyek, ha egy nagy tekintélytől hallanák? Ezzel is szolgálhatok. Főgondnok mlgs Nagy Elek ur 1856 nov. 19-én Koronka József igazgató tanárhoz irt levelében ezt mondja: „Mindnyájan tudjuk és elismerjük keresztúri gymnasiumunk nagy fontosságát s hogy annak nem csak fennállását, hanem egyszersmind jó erőben fentartását szent vallásunk érdeke multhatatlanul megkívánja“. Ezt a régiek közül is a mélyebben belátók így tudták, mi is így tudjuk. Az unitárismus fájának gyökérszálai Erdélyben e gymnasiumban fogják a legtermékenyebb és legtáplálóbb földet találni, a honnan vallásunk éltető elemeit szítta és színi fogja nagyobb részben. Ez eszme belénk élte magát, söt meggyőződéssé vált bennünk.

A leirt viszonyok és körülmények között építének elődeink e helyen egy faépületet 1794—96, de ez a hely a vizjárás következtében ártalmas vala az épületre nézve és az ifjuság erkölce is, az itteni mostoha viszonyok miatt, nem vala idomitható — hanem

*) Mi óhajtjuk, hogy éljen és virágozzék mindkettő s ehhez a tordai atyafiak részéről a közelebbi főtanács alkalmával nyilatkozott buzgalom újabb reményt ad. Vajha aranyosszéki atyánkfiai között is nagyobb érdekeltséget tapasztalnánk a tordai iskola iránt, melynek sorsa őket érdekli legközelebről. S z e r k.

ezek még nem igazolják a fennöbbi ellenvetéseket, mert Keresztur-nak is, mint éppen más helységnek, szabadott és szabad haladni — s több effélékből kiindulva 1806-ban, tehát nem az építés kezdetén, a mint Kovács István írja, a homoród-almási ekklezsia kérelmez a consistoriumnál, e gymn. oda leendő áttételéért, szem előtt tartván különösen az ottani környéki és háromszéki ekklezsiák érdekeit. A keresztúri kör és a marosszéki ekklezsiák egyenként tiltakoznak ez ellen; ha látnák azonban, hogy több kár nem következik a keresztúri gymnasium elromlásából, mint az újonnan építendőből a menyinyi haszon lenne, akkor át lehet tenni; vagy pedig az almásiak saját erejökön építsenek egyet, azonban: unius aedificatio ne sit alterius destructio. Ekkor elmaradott ez, hanem 1812-ben újra felelevenül a k. tanácsban a gymn. Almásra, vagy H. szentmártonba való áttétele; de miután Keresztúron a költségek már egyszer megtétettek, megállapodás történt, hogy a gymn. véglegesen Sz.-Keresztúron maradjon; mert így mind a három-, mind a marosszéki ekklezsiák érdekei a legjobban vannak egyeztetve.

A jegyzőkönyvek és eredeti levelek azt mutatják, hogy Szabó Sámuel éles ellentétben élt insp. curator Biró Józseffel, s ez és más körülmények, a melyeket Kovács István fel is említ, a tanárságról való lemondását idézték elé és az ő helyét Koronka József foglalta el 1813-ban sept. 8-án.

Ez után nem sokára új korszak áll bé a gymn. életében Mihály János insp. curatorságával, kit e hivatalra 1814-ben választottak.

1818-ban Koronka József még két szobát sürget építtetni a meglevők mellé; de minthogy a faépület romladozott volt, az említett évben, az oklándi zsinaton, nem ennek a megújítása, hanem egy kőből építendő iskola rendeltetik el. Tekintve az 1817-ki inséges esztendőt és annak következéseit népünknel; valószínűleg e bátorságot Mihály János hivatali állása és erélyes közreműködése önté hitfeleinkbe. A gyűjtések újból megindultak, gyűjtő-ivekkel tanulóifjak is bocsáttattak szét az országba. Esperest Kelemen Bénéniám, Koncz Márton, insp. curator Mátéfi István lelkesen karolták fel az ügyet. A homoród-vidéki ekklezsiák meszet, a keresztur-környékiek fát, mások deszkát stb. adtak, mely adakozások láthatók a következőleg czimzett jegyzőkönyvben: protocollum perceptorum et erogatorum sub cursu Reaedificationis gymnasii Kereszturensis. Inchoatum anno 1818.

1825 nov. 14-én a Kadácsban tartott egyházköri gyűlésen Mihály János ajánlja, sárdi, de Széplakon lakó, mlgs Simén János urat, mint a keresztúri gymn. új insp. curatorát, az ottani unitárius közönségnek. Ezután előadja, hogy az eddig épült szobák nem elégségesek a gymn. népességéhez képest, azért, a mai körülmények között igéri-e a közönség a segedelmézést. Mindnyájan készségeket jelentették ki, és Simén János 1000 forintot s 24 véka gabonát ígért, kit követének: Mihály János, Biró József, Pálfi Zsigmond s több egyesek és ekkléziák szép ajánlataikkal. Ez látható a gymn. 1844-ben kezdett jegyzőkönyvében, ebbe van bevezetve mint kivonat az említett egyházköri gyűlés jegyzőkönyvéből.

Igy aztán, az egyesek adományaiból 1819—1823-ig épült szobák, 1833-ban még hárommal szaporittatának s e szerint egy 16 szobából álló tekintélyes kőépület áll a rendelkezésére felekezünknek.

Hitrokonaink s velök együtt más jóakaróink is, nem csak az iskola falait emelék, hanem abban is buzgolkodának sokan közülök, hogy e falak között tanuló szegény szülők gyermekei segedelmézést nyerjenek s mintegy könnyítve legyenek pályafutásokban, hogy bémelessenek a muzsák templomaiba s hallgathassák azok papjait.

E célra szászvárosi postamester Koncz János 1832-ben sept. 1-én 400 ezüst forintot hagyományoz. Hasonlólag 1833-ban Nagyalambfalván lakó kénosi Sándor Józsefné, szült. Finta Rákkel 500 ezüst huszast, 1836-ban pedig 1000 mfrtot. Tibád Antal is ez évben 100 ezüst frtot; ez vagy nem jött bé, vagy pedig elsiklott. Nevezett célra továbbá kis Solymosi Augustinovic Sámuel 1846-ban 2000 mftot, musnai Demeter János pedig 1847-ben 6000 mftot. Gál Ábel 1856-ban egy 2-dik tanítói állomás felállithatására 1000 mftot, gagyai Pálfi Mihály iskolai szükségek fedezésére 112 frt. o. é., hasonló célra medeséri Varga János 70 frtot o. é., mely alapoknak csak a kamatai fordithatók az irt czélokra.

Állandó alapot tevő jöltevőink közé számithatjuk: Ágoston Istvánt, Fejér Mártont, Daragi Mihály, Rafaj Károly atyánkfiait és Vas Miklósnét.

Elhunyt jöltevőink közül egy párnak adományához csak per útján juthattunk, s némi önfejűség is járulván e perek folytatásához, az öszszes tökéék megcsontultak, mindamellert ma már körülbelől 12,000 frttal rendelkezünk o. értékben.

Gymnasiumunk építésének történelme s az abban szereplő lelkes jöltevőink működése le van hozva egész a hatvanos évekig. Itt megállunk; mert e tizedben megindított mozgalom, az épület megnagyobbítását illetőleg, egy új korszakot nyit meg annak történelmében, a melyben a közügy iránti érdeklődés semmivel sem áll alantabb, mint a régebbi korban; pedig azt szokták mondani: buzgolkodunk ugyan ma is, hanem a régiek kitartása páratlan. Megengedem ezt sok tekintetben, de ez esetben szabadjon kimondanom: hogy őseinknek méltó utódai valánk és vagyunk.

A főlemergetett jöltevőknek, vagy legalább közülök egynek adhatjuk vala életiratát. Lesz még erre időnk; most inkább czélunk vala látni, hogy kik a miénk s az elmúlt idők homályából kibontani s megújítani emléköket. Ha élteknek minden pontján nem kísérhetők is, de azon ismerők meg őket, a melyen legnagyobbak valának, a melyen leginkább kimagaslának társaik közül, a mikor t. i. nemesen gondolkozának, jócselekedetekben gyakorlák magokat.

De még egyszer tekintsünk vissza elbeszélte történelmünk lapjaira. Erről elmélkedve, úgy érzem magamat, mintha Helvéczia, vagy egy más festői országnak egy magas pontján állanék; szeretném egyszerre az egészet belátni, de az idő és szemem gyengesége nem engedi, be kell érnem egynehány főbb pont látásával, pedig a kis halmok is oly szépek a magok nemökben, mint a fellegekbe nyuló havasok, azokat is szeretném látni saját pompájokban. S a mint távozom, az a gondolat jár agyamban, ismét látnom kell, és erősen érzem azt, hogy vágyom vissza. Az elbeszéltem személyekkel is így vagyok; még nem távozám meszsze, vágyom vissza, hiszem hogy ti is. Jöjjetek! lépjünk fel a hála és kegyelet szent magaslatára s nézzünk vissza.

Iskolánk alapulásakor, mint magas bércei fát, látjuk kiemelkedni társai közül a meleg érzésű Ballók Ferenczet. Látjuk a kezdet nehézségeivel küzdeni: Sándor Mózeset, Mátéfi Istvánt, Jakabházi Pált, Kelemen Bénéámint, Koncz Mártont. S ha előjáróit, főképp felügyelő gondnokait nézzük, ott látjuk a tiszta szívű és gyümölcsös szeretetű Dimény Józsefet; az áldozni kész Simén Jánost, a fáradhatatlan nagy Mihály Jánost, Udvarhelyszék alkirálybiráját, kik intézetünknek mind anyagi, mind szellemi ügyei vezetésében betölték helyöket. A felügyelő gondnok, vagy észszel, vagy anyagi áldozattal, vagy mind a kettővel, köteles a reá bizott intézetet pártolni, különben bitorlója hivatalának, s bünt követ el, ha

mást leszorít a cselekvés teréről. E gondolatok élének mind a hármoknak kebelében s ennek kell ma is élni minden méltó utód lelkében.

És ha anyaszentegyházunk főpásztorát keressük iskolánk történelmi személyei között, ott fénylik a jeles püspök Lázár István, a ki nem vala oly elfogult Keresztur iránt mint Sala és pártfelei. Püspöksége alatt kezd, sokat szenvedett s csaknem a megsemmisüléshez közel álló egyházunk éledni egyes jótevők adományai által; főképp Zsuzsi László hagyománya következtében. Nagy tekitetű, munkás, éles látású, bölcs püspöknek, írja Székely Sándor, az Unitár. vallás történelmében. Convocatoriáiban, melyeket minden rendű és rangu atyánkfiaihoz bocsátott, hogy az iskola építéséről együttesen tanácskozhassanak, gyakran él e kifejezéssel: „kérem, kényszeritem,“ mi mindenestre lelkesedésre mutat.

S ha még tovább vizsgálódunk, látunk egyes családokat jelentékeny szerepet játszani. A Pálfi család kiváló ezek között a régebbi korban; az újabb időben is e névhez méltólag viselő magát nagy Pálfi Mihály atyánkfia.

Látunk egyes ekkleziákat, a melyek vetélkednek, ígéreteket tesznek, csakhogy ez iskolát a magok kebelökben állithassák fel. Melegen érző környéki gondnokok viszik a zászlót; a nemzetű megélhetésnek, becsülettel megállhatásnak egyengetik útját. Nem katonai laktanyák, fonó-gyárak, bankok stb. felállításában, hanem előbb az iskolákban látták egy nemzetnek az életrealóságát lenni; mert ha jó iskolák vannak, lesz akkor és csakis akkor, hazájáért igazán lelkesedni tudó harczfi, értelmes gyári munkás, okszerű gazda, szorgalmas és takarékos iparos stb. Nagyon helyesen mondotta a nagy Széchenyi: hasznos és szükséges a bolondok-háza, hanem a nemzet valódi ereje a közértelemesség alapul.

Az alapítók között ott tündöklük, a vallásfelekezetünk fenállhatását szíven hordozó, Koncz János, ki a mindennapi szük gondolkodásmódon felülemelkedve, nem egy gazdag felekezet, vagy intézet érdekeért lelkesül, hanem ott segít, saját hitfeleinél, a hol legnagyobb a szükség, sőt másokat is ösztönzött erre.

Követi őt, a nemes szívu nő, Finta Ráchel, a ki a tudomány és nemes ügy iránti tiszteletét mutatá fel adományával, mint az a nő, a ki drága kenetet töltött Jézus fejére.

Látjuk a vallásos Augustinovic Sámuel, a ki végrendelete elején így nyilatkozik: „háladatos szívvel köszönöm neked Istenem, hogy más lengyel társak között, áldott emlékü édes atyámat felhívád szent oltárodnak szolgáljaul; annak törzsökéből oly magot is támasztál, a ki statusomnak, a vallásos Zsuki László után, igaz buzgósággal veté meg alapját, számvevő hivatali elnök és királyi tanácsos, felelthetetlen szeretett kedves testvérem, Augustinovic Pál által. Ezer hála neked, a ki engemet is ez áldást árasztott törzsökéből születetni engedtéül“.

Megjelenik továbbá Demeter János, a ki ezt irá végrendeletébe: „kivánom, hogy adományomat a gymnasium évezredeken keresztül éldelje és használja s legyen segédrúgója a fejlődő emberiségnek és haladó világnak, legyen egy szegletkövecskéje az erkölcsei nagy világ alkotmányának“.

Jóltevőink koszorujában van Gál Ábel s a még életben levők közül is mind többen-többee tünnek fel. De szakaszszuk félbe most szemlénket, melynek folytán kiderüle, hogy iskolánk nem királyi vagy fejedelmi adományokból, hanem az egyesek, a nép filléreiből létesüle, s éppen ezért szent és magasztos előttünk, mert népünk keze emelé.

Ha azt kérdezné tán valaki: melyik átyánkfia adományozott a legválságosabb időben? azt tehelhetnök: mindenik a legégetőbb körülmények között, mivel a szegénység mindig nyomunkban volt. Azt mondják: a szegénység a remény anyja, társalogj o szép leánynyal s nem látod a rút anyát. Elődeink e szép leánynyal, egy jobb jövő reményével társalgának, még mi is csak folytatjuk e társalgást, javult és javul helyzetünk, hanem azért mégis van miért sőhajtánunk. S ha a reményt elvesztenök és csak az anya társaságában maradnánk, a kétségbeesés örvényébe vessük magunkat? Nem! fenmarad, előttünk áll még a kötelesség, mely parancsol helytállani és mindent megtenni intézetünkért. A szegénységgel nem szabad mentegetőznünk, kezünk között szégyen lenne megsemmisülni birtokunknak. Intézetünk ha szegény is anyagilag, de melegen érző szivekben gazdag volt volt mindig és az ma is. E tudat bátoritson s felsorolt jeleseink példája lelkesítsen, hogy midőn nem sokára harsogni fog a s o r a k o z z, hazánk többi tanintézetei mellett a miénk is megállhasson s egyházunknak, nemzetünknek hasznára lehessen.

III.

Bézáró beszéd.

Mondotta Marosi Gergely, igazgató-tanár.

Nagyon tisztelt gyülekezet! Eltekintve attól a megdönthetelen igazságtól; hogy minden cselekedetnek, ha a jó névre igényt akar tartani, az egyéni tökéletesedés s az ebből és csakis ebből folyó boldogság öregbitésére vagy a nagy apostol szavaival élve: Isten dicsőségére kell céloznia, a mi által az ember is megdicsőül és boldogul; most lefolyt hálaünnepélyünknek is a kegyes jöltevők emlékére szívünk szerelméből bemutatott hálaáldozaton, ünnepszentelésen kívül — részletesen szólva — két czélt kell elérnie, hogy az ünnepeltek szelleméhez méltó legyen s lelkületök irányzatának megfeleljen. Az egyik az, hogy az ünnepszentelők s mindazok, a kik erről az ünnepélyről egy vagy más módon értesülnek az ünnepeltek példáján — kiki a maga köréhez és tehetségéhez képest — hasonlóképpen áldozatra buzduljanak a közügyek, főleg pedig a nevelőintézetek, mint minden egyéni, nemzeti és társadalmi előhaladás és boldogság legbiztosabb alaptényezői iránt. És itt legyen szabad egy-két jámbor óhajtásnak kifejezést adnom, meglevén győződve affelől, hogy ezeknek illőbb helyét és jobb idejét ez ünnepélyes alkalomnál nem is képzelhetem.

Vajha ez intézetnek minden volt és az életbe kilépett s tudománya és szorgalma után Istentől több avagy kevesebb vagyonnal megáldott tagja, egykori növendéke, lelkére venné egyik jeles római költő Martialisnak eme mondását: „Gyalázat csak kapni és semmit sem adni“. Vajha példát vennének e részben egyik kegyes Tábitánk, Kénosi Sándor Józsefné, szül. Finta Ráchel uraszszonytól, a ki, mint egyik végrendeletében mondja: „az ő jöltevő Istenének sok jótéteményeit tapasztalván meghalmozva önnönmagán, kiváltképpen pedig azt, hogy nekie kegyes szülőktől való származást ajándékozott, a kik őtet az unitária szent vallásban s ennek vezérfényénél az Urnak félelmében nevelték fel: hogy némü-némü részben az isteni kegyelmet meghálálhassa, kötelességének ismeré szent vallásának boldogítására anynyit tenni, a menynyit mint árva özvegy tehet: ehez képest hagy és ajándé-

koz a sz. keresztúri unitarium gymnasiumnak 500 mfrtokat bécsi váltóban". Vajha felindulnának az elvett jótéteményekért való hálakötelesség teljesítésére e nemes nő példáján mindazok a férfiak, a kik ettől az intézettől a legnagyobb jótéteményt, a tudományt, az alapismereteket nyerték, és hála-jók adóját iránta mindeddigelé leróni elmulasztották. Vajha felindulnának avagy csak saját egyéni érdekökből is, mert bizony bizony mondom, hogyha ilyenképpen cselekesznek: örömük nagy, igaz és állandó lészen. Igen! mert ha igaz és pedig mindnyájunk szívének legbelső sugallata tesz erről bizonytságot, ha igaz a római nagy szónok, Ciceronak eme mondása: „semmi dologban sem szoktam annyira gyönyörködni, mint kötelességem teljesítésének öntudatában“; bizonyára kétszeresen igaz ez a hálakötelességek teljesítését illetőleg.

A másik elérendő cél pedig az ilyen hálaünnepélyek megtartásánál az, hogy a tanítók és tanítványok az itt bemutatott, fölemlegetett hálas érzelmek és cselekmények által is buzduljanak, lelkesüljenek olyan közreműködésre, hogy az illető intézetekből a jóltevők céljához, végakarathoz képest észszel és szívvel egyaránt erős, egyaránt mivelte ifjak kerüljenek ki, vagy legalább is vessék meg bennök az alapját szintugy a szakértelemnek, mint a nemeslelkűségnek és a szilárd jellemnek, vagy a nagy apostol szavai szerint, növekedjenek itten az ifjak a tudományban és az Urnak beszédének intésében. E célnak és óhajtásnak ad kifejezést szóban forgó intézetünknek egyik legnemesebb jóltevője is végrendeletének a következő szavaiban: „Ezen szent és istenes czélből tett végrendeletemet keblem méjjéből kívánom és óhajtom, hogy a nemes gymnasium évezredekén keresztül éldelje és használja, s legyen segédrugója a fejlődő emberiségnek és haladó világnak,—legyen egy szegletkövecskéje az erkölcsi nagy világ alkotmányának“. Szép szavak! Igaz szavak! s örökre igazaknak maradnak.

Az értelmi és erkölcsi tökéletesedésnek párhuzamosan kell haladni, öregbedni, főképpen pedig a nevelőintézetekben biztos alapot nyerni, ha ezek a „nevelőintézetek“ nagy jelentőségű névnek igazán megfelelni akarnak; hogy így aztán a fenn és alant napirenden lévő szédelgések, ámitások, anyagi és erkölcsi bukások s az ezekből származó test- és lélekmarczangoló fájdal-

mak, egyéni, családi és társadalmi nyomorok mentől inkább kevesedjenek és kimaradjanak.

Mert életképekben mutatva fel az előbbi eszmét: avagy nem több kárára mint hasznára válik-e a polgári társadalomnak az iskolákból kikerült egy olyan számító, a ki akár az égi testek mekkoróságát és egymástóli távolságokat is pontosan ki tudja számítani, de a becsületet, az adott szó szentségét számba sem veszi; egy olyan mérnök, a ki a csillagok útjait pontosan ki tudja mérni, de aztán embertársát csak pénze, rangja, egy szóval szerencséje, nem pedig erényei után méri; egy olyan tanító, a ki minden csinját, binját a kis ujján tudja a tanítás legjobb mód szerének, akár egy Kehr-t avagy Diesterweg-et tisztelnél ő benne, de különben a nagy mesternek Jézusnak szelid és alázatos szívével s emberszerető lelkével ellenkezőleg egész valója, föllépése, szóval egész társadalmi magaalkalmazása mód nélkül való önhittséget, ridegséget és szűkkeblőséget árul el; egy olyan bíró, a ki a paragrafusok erejénél fogva megítéli és eldönti, hogy mi a szép, mi a jó és igaz, a helyes és a becsületes, de aztán életével, magaviseletével a világ botránkozására teljesen összezavarja az igazság és a gazság, a becsület és a becstelenség fogalmait?!

Mindezeket így elgondolva, azt hiszem, tisztelt gyüleket! hogy igen méltán zárom be mostani hálaünnepélyünket azzal a könyörgeccsel: adja a mindenható Isten, hogy ezen a kies és csendes Deltán épült gymnasiumban is a többiekkel egyetemben a folytonosan fejlődő tudomány az örökké megálló isten-igével és az ezen igébe vetett hitben gyökeredző erkölcsiséggel, az egyes emberek és családok, a nemzetek és országok fenmaradásának és boldogságának emez egyedül biztos alapjával folytonosan karöltve tanyázzanak évezredekken keresztül; és hassanak ki innen az időben és térben, az ország különböző pontjaira áldáshozólag, boldogítólag. Ugy legyen!

Egyházi főtanácsunk közgyűlése.

Egyházi főtanácsunk évi közgyűlése, a járvány miatt, mely egész hazánkban oly siralmas nyomokat hagyott hátra maga után, f. év aug. 31-ről elnapoltatván, nov. 16-án lön megtartva Kolozsvárt. A gyűlés népesebb volt, mint egy eleinte hittük volna, a mit részben a vasúti közlekedés eszközölt; s három napot tartott, miatt nem egy fontos tárgy került tanácskozás alá. E sorok czélja ezekből némelyeket t. olvasóinkkal is megismertetni; mert ha az egész gyűlésről körülményes leírást akarnánk adni, ugy a jegyzőkönyvet kellene kiadnunk.

A közgyűlés a mondott napon reggeli 8 órakor nyílt meg, püspök ft. Kriza János ur megnyitó beszédével s marosköri esprest. t. Farkas György ur segedelmet kérő imájával. A megnyitó beszédet im itt közöljük egész terjedelmében:

„Üdvözlöm a hitrokon és a főpásztor meleg érzésből fakadt szavaival E. Főtanácsunk egybegyült tagjait. Ily későre haladt az idő, mikor egybegyülhetnünk módot és alkalmat engede a földiek sorsát megfoghatatlan útakon igazgató mennyei Gondviselés. Mi emberek a nyárhoz, — ehez a természet ezernyi ezer kellemeivel ékeskedő időszakhoz — tartottuk vala magunkat, hogy könnyebb és czélszerűbb lenne ily időben a legtávolabb lakó atyafiaknak is eljőni a szellemi legfőbb érdekeinket illető találkozásra. Azonban, az ember tervez, de mégis Isten az egyedül, a ki végez és mindent végrehajt; kezdeményezhetünk valamely fontos ügyben, czélt tűzvéni magunk elé s e czélra határnapot; de vajmi kevésbé áll hatalmunkban meggátolni a kedvetlen események folyamát, a melyek a mi előre felállított határkövünket kimozdithatják helyéből. Ime, harmadfél hóval később — nyár helyett a komor tél kezdetekor — tarthatjuk meg nagy gyűlésünket, mint kitűztük vala; eljött a csapás, a mindenható Istennek e mi földünkre is kimért látogatása, jobb és balkezünk felől ezernyi ezeren hullottak el embertársaink

közül, s a mi hitrokonaink száma is több mint ezer taggal kevesbedett. S többen vagyunk itt e szűkebb körben is, a kik még most is fájoan sajtó kebellet gondolunk vissza a magunk vagy barátaink, hitfeleink családjait sujtott nehéz és vérző sebekre.

De legyen áldott a mennyei Gondviselés, a mely könyörűlő jóságát is érezteté velünk, nem engedvén, hogy szélesebb mérvet öltson az emésztő csapás. „Megtaltalmaz a éjszaka kegyetlenkedő dögtől és a délben pusztító döghaláltól“, a koronás dalnok szerint — s ha későre is, az ő angyalainak parancsolt felőlünk, hogy őrizzenek minket útainkban, s legközelebről vezéreljék el ide egyházunk központi helyére a hivatalos atyafiakat. Itten, atyafiságos együttlétünk alkalmaival, midőn elmondjuk egymásnak a sok szomorítót, a sok nyomasztót, a mi állapotunkban létezik: meg kell emlékeznünk arról is, a mi örvendezetet és kedvezőbb jövő reményével biztat.

A sok közönyösség, a nyilvánvaló anyagi szegénység mellett is, láthatni nem kevés jelét a vallás iránti erős ragaszkodásnak s buzgó tevékenységnek, az egyházi és iskolai téren mutatkozó lelkes törekedésnek. Nem mondhatni, hogy kiseded anyaszentegyházunk fiai és leányai „első szeretetöket“ elhagyták volna, sőt a szeretet munkáiban nyilatkozó hitnek tündöklő tanusítványait tapasztaljuk folyton folyó áldozatok, alapítványok tételében. S hagyhatnók-e figyelem nélkül azt a körülményt, hogy koronként meleg rokonszenvet tapasztalunk irányunkban nyilatkozni a magyar haza oly vidékeiről is, a hol eddigelé az unitárius név nem volt ismerve vagy rosszszul volt ismerve? Nem lehet-e az különös örömnkre, hogy mind szorosabban meg szorosabban fűződnek köztünk s a meszsze külföldön lakó hitrokonok között az egymás iránt érdeklődő atyafiai szeretet és barátság kötelékei, — hogy személyesen is látogattak meg már néhányan angol és amerikai hitrokonink közül, meglátogattak még oly idegen földi férfiak is, a kik a nélkül, hogy hitbeli családnevünket felvették volna, a miénkkel rokon hitnézeteknek s irányoknak vallói és terjesztői. Sőt a szeretetben munkás hit bámulatos jelenségeként kell megemlékeznem ama tengeren túli hitrokoninkról, a kik eljöttek hazánk fővárosába oly czélből, hogy saját küldötteinkkel komoly értekezletet tartsanak az irántunk mint a tettleges segélyt leginkább nélkülöző testvér iránt legközelebb teendő lépések felett. S nem kell-e hitünk erejét s reményünk lelkesítő örömét fokoznia azon körülménynek is, miszerint a mi hitelveink előhaladása nagyobb meg nagyobb mérveket ölt napról nap-

ra még oly országokban is, a hol ujjabb időkiĝ csakis erős gyűlölöket számíthatott a szabadabb elvű kereszténység.

Azonban, tisztelt közgyűlés! mind ezen kedvezőbb kilátásu körülmények mellett is életerőnk forrását minmagunkban kell keresnünk, s életrevalóságunkat buzgó vallásosságunk s minden áldozatra kész szeretetünk által kell tanusítanunk; ekként biztosíthatjuk számunkra a közel és távol levő atyafiak rokonszenvét és becsülését is. Adja a Mindenható, hogy jelen közgyűlésünk is legyen egy hatályos lépés a cél felé, mely nem egyéb, mint erős alapját vetni meg a szellemi és erkölesi tökéletesedésnek; az igaz felvilágosodásnak és munkás, feláldozó szeretetnek. Az a mennyei atya, a ki az idők viszontagságos tengerén a mi egyházunk hajóját mindeddig bölcsen igazgatta és kegyelmesen megtartotta, adja minekünk, a hajó ez idő szerint való népének is az ő jóra vezérlő és világosító szent lelkét; öntse ki a bölcsesség és egyetértés lelkét e szent czélu gyűlésünkre is, hogy erőnkhez képest folytathassuk az erköcsi és vallásos épülődés munkáját, sat.“

I. A köztanácskozás, a nevelés és pedig első sorban a népnevelés ügyével vette kezdetét. A betérjesztett jelentés szerint egyházközségünk összes falusi iskoláiban a mult 187 $\frac{2}{3}$ -ik isk. évben elemi oktatást nyert 5201 tanuló, ezek közt unitárius volt 4677, más vallásu 524; mi a megelőzőtt isk. évhez képest, midőn a tanulók száma 5182 volt, nem nagy gyarapodást mutat, sőt tekintve, hogy akkor az unitárius tanulók száma 4699 volt, ezekre nézve még apadás mutatkozik. Azonban ez az apadás csak látszólagos; mert év folytán három iskolánk, név szerint a gagyi, keményfalvi és laborfalvi községi iskolákká változtazván, azokból nem jöttek ki mutatóások; feltehető azonban, hogy a tanulók száma azokban jóval meghaladja az itt mutatkozó apadást; aztán tekintetbe veendő az is, hogy a mult isk. évben több falusi iskolánkban a roncsoló toroklob miatt a tanítást nem lehetett folytatni, a mi szintén az elébbi létszám rovására esik; szóval a tanulók száma nem apadott, hanem gyarapodott a mult évben is.

Mint falusi iskoláink belső haladásának egyik jele s jövődöre eszköze van jelezve, hogy sok iskolánkban a taneszközökkel és szerekkel való felszerelés szépen előhaladott, a mint ez kiválóan a kereszturkörből az egyes iskolákról feltérjesztett rendes leltárakból látható, mely felszerelési tárgyak részint egyes testületek, részint

az illető eklézsiák, de legnagyobb részben a kormány által adattak. Átalában pedig a főtanács örvendetes tudomásul vette, hogy egyházunk kebelében a falusi iskolák iránti buzgalomnak nem egy helyt szép jelei mutatkoznak s a mi különös, ez a buzgalom mondhatni nagyobb mérvben nyilatkozik közepes eklézsiáinkban, mint a nagyobbakban és tehetősebbekben; a legnagyobb és legtehetősebb egyházközségben pedig, mint a bölöni, a legkisebb, úgy hogy nevezett eklézsiánk falusi iskolájában a mult év óta semmi haladás sem észlelhető, az iskola-látogatás is a legroszabb lábón áll, a tanköteles fiuknak csak fele, a leányoknak alig egy harmada járván iskolába.

Azon határozatok közül, melyek a falusi iskolákat illetőleg jövőre hozattak, a fontosabbak a következők:

1.) Belső embereink és egyházi közigazgatási közegeik felszólittatnak, hogy a gyermekek iskoláztatására a rendelkezésük alatt álló módokkal és eszközökkel mindent tegyenek meg, különösen a szülők felvilágosítása és buzdítása által.

2.) A köri hatóságok felszólittatnak, hogy az iskolákat iparkodjanak tanszerekkel és eszközökkel felszerelni, e czélból ilyenekért forduljanek az illető tanfelügyelőségekhez.

3.) A főtanácsilag megállított 1 frt. tandíj mindenütt vétesék fel.

4.) Nagyobb eklézsiákban a leány-gyermekek számára igyekezzenek külön leány-iskolát s abba nőtanitót állítani.

5.) A községi iskolákba járó unitárius tanulók számáról, előhaladásáról is az illető környékek eljáróságai a kimutatásokat szerezzék meg és küldjék fel az e. képviselő tanácskoz.

6.) Meghatározottat, hogy jövőre csak kivételesen alkalmaztassanak gymn. tanulók a falusi iskolákban tanítóknak; hanem üresedés esetében az állam tanítóképezdében végzett és tanítói oklevelet nyert ifjakkal töltsenek bé a lehetőleg a tanítói állomások. Minthogy pedig egyházi szerkezetünknel fogva a tanítónak szükség esetében papi teendőket is kell végeznie, ebből az ötletből az állami képezdében működő vallástanárok oda utasítandók, hogy tantárgyaik közé vegyék fel a liturgiai legszükségesebb formák ismertetését és tanítását is.

7.) Az ismétlő iskolák mindenütt megkezdendők, oly módon, hogy szerdán és sombaton délután csakis az ismétlőknek adjon oktatást a tanító, de csak a téli hónapokban; egyszersmind azt az óhaját is kifejezte a főtanács, hogy jövőre nézve a pap és gond-

nok mellé a presbyterium nevezzen ki még 2—3 tagot, a kik képezzék a kebli iskolai székot, ellenőrizzék az iskolába járást s az egész nevelés és oktatás ügyét.

8.) A vasárnapi oktatás ezután is nem csak fentartandó, hanem ennek fejlesztéseül óhajtandó, hogy a lelkészek a téli estvéken hiveik értelmesebb tagjait hetenként egyszer vagy kétszer öszszegyűjtván, népszerű előadásokat, gazdasági vagy más népszerű munkákat olvastatnának.

II. A felsőbb oktatást vagyis gymnasiumainkat illetőleg szintén örömmel győződött meg a főtanács arról, hogy körülményeinkhez képest itt is fejlődés, haladás látszik. Ezt mutatja az, hogy a kolozsvári főiskolánál a tanárok több órát vettek magokra, hogy a köztanítói működés kisebb körre szoruljon, sőt egy köztanítói állomás meg is szüntetett; a helyett egy segédtanári állomás szerveztetvén, a melyre Ulár Pál, a kegyesrendiek közül közelebbről kilépett tanár alkalmaztatott. Ugyancsak a kolozsvári főiskolánál Dr. Gyergyai Árpád, gyakorló orvos atyánkfia egyházunk és nevelő intézetünk iránti buzgóságától indítva, hetenként 3 órán az élettan tanítását szivességből magára vállalta, miért nevezett atyánkfiának a főtanács is köszönetet határozott. *) Sz.-Kereszturi algymnasiumunknál szintén a rajz és szépírás tanítása jobb móddal szerveztetett, arra az állami képezde tanára Felméri Mózes alkalmaztatván. Mindkét iskolánknál a tornászat rendes tantárggyá tétetett.

Jövőre nézve meghatározatott:

1.) Hogy a vizsgáló bizottság mind fő- mind középtanodáinkból az érdemsorozat felterjesztése mellett mindannyiszor tegyen tudósítást arról is, hogy a különböző tantárgyak hogy voltak kiosztva az illető tanárok és tanítók között? ki, mit, micsoda kézikönyvekből, hány órán és minő eredménnyel tanított stb.

2.) Tordai középtanodánkra nézve meghatározatott annak több építettése.

3.) Sz.-kereszturi Középtanodánknál az isk. igazgatóság ujlag szerveztetett. Tagjai: a felügyelő gondnokok, tanárok, a kebli egyház jelenlegi tanítója, a kereszturkőri és udvarhelykőri esperes. Továbbá a közvizsgálatok alkalmával a bizottság mindannyiszor

*) Örömtünkre szolgál megjegyezni itt azt is, hogy azóta Dr. Bartók István a fia, a városi polgári iskola tanára, hasonlóképpen buzgóságból vállalkozott a természetrajz és menyiségtani földrajz tanítására, hetenként 6 órával.

gyűlést tart, melynek az isk. igazgatóság tagjain kívül tagjai mind-azok az egyh. tanácsosok; a kik a vizsgákon megjelennek.

4.) Mind tordai, mind sz.-kereszturi közéletanodáink tanulóira nézve a legatiókba való kiküldés megszüntetése elvileg meghatározott s csak addig tartatik fenn, a mig az egyh. képviselő tanács módot talál és mutat a legatióknak jövőre theologus ifjakkal leendő gyakoroltathatására.

5.) Mint nevelésügyünket illető mozzanatot ide sorozzuk a főtanácsnak azon intézkedését is, mely szerint a nevelés és oktatásügyi tárgyak előadására egy külön jegyzőség állítottatott fel.

III. A szorosabb értelemben vett egyházigazgatási tárgyak közül a következőket említjük meg :

1.) Meghatározottat az ekkleziiai közgyűlések és presbyteriumok ujra szervezése a Ker. Magvető VII-ik kötete 304 lapján is közölt szervezeti javaslat alapján. Mihezképest nem látjuk szükségesnek, hogy azt most ismét egész terjedelmében közöljük, csak a módosításokat jegyezzük meg.

Az idézett szervezeti javaslat 1. pontja meg van toldva ezzel: „A hol kepezetés nincs, ott minden teljes koru, önálló, külön gazdasággal, mesterséggel vagy üzlettel bíró férfi“ (tagja az ekkleziia közgyűlésének).

A 2. és 3. potok változatlanul maradtak.

A 4-ik pont így módosított: „A presbyterialis gyűlés tagjait az ekkleziia közgyűlése saját kebeléből az írástudók közül, a koruknál, képességüknél és buzgalmuknál fogva alkalmasabb tagokból választja, tekintettel az ekkleziia népességére 3—24 számmal.

A többi 5. 6. 7. pontok szintén változatlanul maradtak.

2.) Hogy a papi beigtatások mindenütt illő ünnepélyességgel és egyformasággal történjenek, meghatározottat, hogy minden papi beigtatásnál az illető esperes vagy akadályoztatása esetében általa kinevezett személyesse az isteni tiszteletünknel szokásos rendes éneklés után tartson egy rövid beszédet, melylyel ajánlja az új papot a gyülekezetnek s hívja fel a papi kötelességek szent és buzgó teljesítésére, beszéd közben olvastassa fel az új pap kineveztetési okmányát s végül szólítsa fel a szószék elfoglalására. Ekkor az új pap a szokott ima után tartsa beköszöntő beszédét. Az új papnak a szószékből való lejövele után az esperes vagy személyesse a beigtatási ünnepély bezárására tartson egy rövid bezáró beszédet.

3.) Az 1873-ik évi államsegély felhasználására nézve a főtanács elfogadta a képviselő tanácsnak ide vonatkozó javaslatát, mely szerint abból fordítandó lenne:

a.) az államsegély kivételekor a nyugtára tett bélyegre	17 f. 50 kr.
b.) a belső embereket és ekklezsiákat terhelő tőketartozások 1873-ik évi kamatainak fedezésére	3186 f. 60 kr.
c.) A fennebbi tőketartozások, névszerint a vadadi, keményfalvi, sz. benedeki, káli, csekefalvi, h. szt. péteri papság, továbbá a járai, ürmösi, siményfalvi és várfalvi isk. tanítóság tőketartozásai törlesztésére	735 f. — kr.
d.) a kolozsvári másodpapság fizetésére	600 f. — kr.
e.) szegény ekklezsiák egyházi szükségeinek fedezésére	460 f. 90 kr.
együtt	5000 f. — kr.

Ez utóbbi pont alatti öszvegből 400 frt. a verespataki ekklezsiának; a fenmaradó 60 frt. 90 kr. pedig elnyomorodott pap Barabás Imrének adatott.

4.) A zsúki alapítvány 5 p. forintos osztályába felvétettek özv. Gyöngyösi Áronné és özv. Barta Györgyné.

5.) Kereszturkőri esperes Arkosi Dénes afia már ismételt ízben lemondván hivataláról, a főtanács azt 20 évi buzgó és lelkiismeretes szolgálatának elismerése és az esperesi czim meghagyása mellett elfogadta az esperesi hivatal betöltésére a szükséges intézkedéseket megtételni határozta.

6.) Néhai b. e. szindi Jobbágy András hagyatékának kezelése, mely a múlt évi főtanács határozata következtében egy három tagu bizottságra ruházott volt, a tordai isk. igazgatásnak adott az egyházi képviselő, illetőleg főtanács főfelügyelete mellett.

7.) A. f. fejrőkőri ekklezsiák belső embereinek kepeilletménye sajnálatra méltó rendetlenségbe jöven, annak jobb móddal leendő elintézésére, illetőleg javaslat készítésre Dániel Gábor elnöklete alatt Gyöngyösi István, Maurer Károly, Maurer István és Kisgyörgy Sándor afia személyökben bizottság neveztetett ki.

8.) Bölöni ekklezsiánkban a papi kepe megváltás 800 frt., a mesteri 400 frt. évi fizetés biztosítással helybenhagyott, oly formán, hogy a kepe megváltással egyidejűleg tétessék legalább 2000

frt. állandó alapul a végre, hogy ez kamathalmozással kezeltetvén, abból a kor szükségéhez mérten a most megállított évi fizetések folytonosan neveltessenek. Önként éntetvén, hogy a fakepe, esketés, temetés, keresztelés s más papi szolgálatokért járó palást-dij s a parochialis földeknek a belső emberek általi használata, az eddigi módon megmarad.

9.) Aranyos-tordakörből több felterjesztés csak az egyh. főtanács megnyitása előtti estve érkezvén meg s így azokat sem az egyh. képv. tanács véleményével kísérni, sem a jegyzőségnek kellőleg elégséges ideje nem levén, azoknak a maga idejében leendő felküldése elrendeltetett.

10.) Előterjesztetvén a lefolyt év alatt angol és amerikai hitrokonainkkal folytatott levelezés és a bécsi világkiállítás alkalmából történt többszöri személyes érintkezés, a mik a Ker. Magvető olvasói előtt is jobbra tudva vannak, a midőn egyfelől ezeket a főtanács örvendetes tudomásul vette, másfelől megbizta az egyh. képv. tanácsot, hogy amerikai és angolhoni hitrokoninkkal a hitrokoni atyafiságos viszonyt még szorosabbra fűzni igyekezzék s a mikor az alkalmat és időt eljöttnek és megérkezettnek látja, amerikai hitrokoninkhoz segélygyűjtés végett követeket is küldhessen.

IV. A pénztári ügyek között előfordult főbb határozatok :

1.) A képv. tanács által a jövő évre készített és előterjesztett költségvetés előirányzata elfogadtatott. Ennek egyes tételeiből, nevezetesen pedig abból, hogy Sz. Kereszturon egy tanári állomás 700 frttal, állandósított, ugyanott az irás tanításra 100 frt. fordított; továbbá az egyházi főjegyző fizetése 50 frttal; a pénztári jegyző fizetése szintén 50 frttal pótoltatott és végre a tanügyi jegyzőség 120. frt évi fizetéssel szerveztetett s így öszszesen az évi költségvetés 1020 frttal emelkedett; e mellett a főiskolai épület mondhatni diszesen kijavított, a közkönyvtárnak egy szobával való megnagyobbitására tetemes költség fordított — a főtanács örömmel győződött meg arról, hogy pénztárunk állása a mult évihez képest javult, habár másfelől kénytelen volt érezni azt is, hogy kicsiny pénzerővel rendelkezik anynyi szükséggel szemben, a melyek vallásközönségünkre nehezdednek s a melyek folytonosan nevezkednek.

2.) Több rendheli számadások megvizsgáltatván, az illető számadók a számadás terhe alól feloldoztattak.

3.) Meghatározatott, hogy az ekkleziák és belső emberek az államsegély adását megelőző évekről maradt kamathátrálékaikat $\frac{2}{3}$ -dal lefizethetik.

4.) Az egyenes adósokra nézve a kamatláb $8\frac{1}{2}$ -ra emeltetett.

5.) A tanári fizetések javításának szükségessége kimondatván, az egyh. képv. tanács megbízott, hogy készítsen a közelebbi főtanácsra tüzetes javaslatot arról, hogy a fizetésjavítás honnan és miképp történjék; a mikéntre nézve utasításul adván azt is, hogy legyen tekintettel tanár atyánkfia szolgálati idejökre s hozzon oly fokozatos fizetésjavítást ajánlatba, mely szerint a tanári fizetéseket a szükségesség, méltányosság, igazság s más intézetek által is elfogadott elvek alapján megállapítani lehessen.

V. Mint rendesen, úgy most is több rendbeli választás történt.

1.) Ezek között első helyen a pénztárnoki választást említjük meg. Miután ugyanis Jakab Elek pénztárnokunk hivatali állásánál fogva Bupapestre rendeltetett, a pénztárnokságról lemondott. E lemondást a főtanács a helyzet kényszerűségével eléggé indokoltnak látta, de mégis sajnálattal fogadta el s Jakab Eleknek a pénztárnokságban tanusított buzgalmaért, veszendőben levő tőkék biztosítása, kamathátrálékok felhajtása körül kifejtett erélyes eljárásáért elismerését kifejezván, pénztárnoknak egyhangulag Fekete Pál afiát választotta meg. *)

2.) Nem kevesebb sajnálattal vette a főtanács Brassai Sámuel, isk. felügyelő gondnoknak e hivataláról való lemondását, melyet gyengélkedésével indokolt, s miután tényleg második felügyelő gondnokunk Hajós János is, ez idő szerint nem lakik Kolozsvárt, meghatározta, hogy az előbbieket mellé egy 3-ik isk. felügy. gondnokot választ, mely állásra a közbizalom Berde Áron e. tanár afiát hívta meg.

3.) A kolozsvári főiskolánál az igazgatói két éves folyam letelvén, az igazgatóság ujlag Benczédi Gergely tanárral töltetett be.

4.) Ferenczi Mózes, a pénzügyi és számvevő bizottság elnöke, hosszabb időre Pestre költözvén, helyébe a nevezett bizottság elnöksége Berde Mózesre ruháztatott.

5.) A fennebb említett tanügyi jegyzőségre megválasztatott tanár Kovácsi Antal.

*) A főtanács tagjai tán még haza se érkeztek, mire Fekete Pál afia, mielőtt a pénztári átvette volna, a pénztárnokságról lemondott. A képv. tanács a pénztár ideiglenes kezelésével, addig is míg a pénztárnokság a szokott módon főtanácsí ujjab választás utján rendesen betölthető lesz, Filep István afiát bizta meg.

6.) Tordai főtanodánk egyik isk. felügyelő gondnoka, Székely Elek, elhalálozván, másik felügyelő gondnoka, Székely Miklós, mint kir. törvénybíró e hivatalt nem vihetvén és így erről lemondván, helyökbe Szigeti Sándor és Veres Dénes választattak meg isk. felügyelő gondnokoknak.

7.) Egyházi tanácsosokká választattak: Dr. Gyergyai Árpád, Ulár Pál főiskolai, Székely Mihály a gazdasági tanintézet, Benedek Áron, a kolozsvári állami tanítóképezde, Dr. Bartók István, a kolozsvári polgári iskola tanárai, Czako László, Pálfi Ferencz, Tóth Mihály ügyvédek, Nagy János egyetemi tanács jegyző, Darkó Zsigmond, Torda városa jegyzője, Szigeti Károly, gy. monostori birtokos.

VI. Mint egyházi gyűléseink koronáját, mint az unitárius hitélet legfényesebb bizonyítékát a jelen főtanácsi közgyűlés alkalmával történt kegyes adományok feljegyzését közleményemnek végére hagytam.

1.) Kelemen Benő, kiapadhatatlan áldozatkészségű afa, kinek az év folytán a beteg tanulók számára kórházul 4800 frton megvásárolt, illetőleg vallásközönségünk kolozsvári főiskolájának adományozott házastelkéről már e folyóiratban megemlékeztünk, s kijelentettük, hogy abban nevezett afa saját költségén 3 ágyat a beteg tanulók számára felszerelni ígérkezett, a mit már be is váltott, jelen főtanácsunkat ezen czélból a maga és családja részéről újabb áldozattételekkel lepte meg, a minek tolmácsolására alijon itt szószerint saját alapítványlevele.

Az erdélyi unitárius hitfelekezet mlgs egyházi főtanácsához, Kolozsvártt.

Kolozsvári főtanodánknak Isten segédelmével van már korbáza, de ez magára ápolás nélkül czélnek megfelelőleg fenn nem állhat. Ez okon alólirtnak van szerencsém irt kórház javára magam s családom részéről következendő alapítványokat tisztelet-teljesen bejelenteni.

1.) Polyxena leányom, fájdalom már özv. Zatureczki Gedeonné; megbizásából s részéről, részint boldogult férje kegyeletes emlékeül, részint azon kedvezmény élvezetének hálás kifejezésével, miszerint három fia, kik közül kettő végezhetette, a harmadik jelenleg folytathatja főtanodánkban tanulmányait — tesztek le ezennel a mlgs egyh. főtanács rendelkezése alá 500 frtot, mond ötszáz frtot erdélyi földtehermentesítési öt dr. szelvényes egy 500 frtos kötvényt. Ezen kívül ígéretet téve nevezett leányom részéről az érdeklött kórodába egy negyedik ágyának általa mielőbb léendő felállítása felől.

2.) Katalin leányom férjével honvéd alezredes Szigeti Miklóssal általam szintén tétetnek le 500 frtot 4 dr. százás és 2 dr. ötvenes, együtt 30 dr. kamatszelvényekkel ellátott erd. földtehermentesítési kötvényekben.

3.) Magam s zóm Bod Katalin részéről is 500 frttal kívánok a fentebb érintett alapítványhoz járulni oly módon, hogy ezen öszveg kiállítására, b. magyarutczai házunk földszinti két lakszobáját, melyek évi lakbére jelenleg 150 frt. de jövőre feljebb emelhető, oly határozottsággal bocsátjuk az egyh. mlgs főtanács pénztárnoka rendelkezése alá, miképp irt szobák, velem egyetértve, bérbekiadásába közreműködve, azok évenkénti lakbérét közvetlenül tovább kezelés végett bévegye mindaddig, míg ezek lakbére a jövő évi Szt.-György napig bejönni kellett 235 frt hátralékkal együtt 500 frtra növendí ki magát.

A fentebbi pontokban tájékozott, öszszesen 1500 frtra menő alapítványt azon tiszteletteljes kérésem kíséretében bocsátom az egyh. mlgs főtanács rendelkezése alá, hogy az az érdeklött kóroda javára mint állandóan fenntartandó tőke érintetlenül hagyatva, kamatai fordittassanak a kóroda szükségei fedezésére, a mi pedig ebből fennmaradna, az csatoltassék az irt tőkéhez viszont kamatozás végett.

Kolozsvárt, nov. 17-én 1873.

Kelemen Benő, m. k.

2.) Özv. Mártonfi Gergelyné szül. Konez Juliánna 1873. okt. 10-ről Gogány-Váralyán kelt alapítványozási okiratánál fogva kolozsvári főtanodánk szegény tanulói segélyezésére 6000 frt, sz.-kereszturi iskolánk szegény tanulói részére pedig 3000 frt, együtt 9000 frt o. é. alapítványt tett, oly módon, hogy ezen öszveget gogány-váralyai birtokos, Gál József, mint törvényes utóda, vallás-közönségünk pénztárába, legtovább egy év alatt nevezett alapítónő halála után köteles lesz befizetni; gondoskodva levén az alapítványi levélben a segély-kiosztásra nézve is.

3.) Czákó László, ügyvéd afa 1873. nov. 17-ről kelt alapítvány-levelénél fogva tordai gymnasiumunknál felállítandó egy új tanári állomás alapjául 400 frtot tevő kegyes adományát jelentette bé, mely öszveget a jövő 1874. jan. 1-én fizet bé, ugyanazon időtől járó kamatszelvényekkel ellátott erd. földtehermentesítési kötvényekben. „Három százada annak” — így kezdi alapítvány-levelét a nemes adományozó — „hogy unitárius hitvallásunk fennáll, s hol törvényes elismertetést nyert, annak helyeül Tordát rendelte a gondviselés. Magam is mint unitárius s mint tordai szerény tehet-

ségemhez képest annak létesíthetésére, hogy szeretett hitvallásom—szülővárosom — Torda ősfalai között mentől biztosabb alapot nyerve, annál tartósabb és hosszabb életnek örvendhessen, szorgalmam és munkásságom által szerzett igen kevés vagyonomból egy 400 o. é. frtos alapítványt teszek.“ stb. „Ezen szerény áldozat által“ — így végződik az alapítvány-levél — „ugy vallásom, mint azon oskolák iránti kötelességem hiszem, habár nagyon kevés részben is, teljessithetni, a melyeknek jelenlegi szerény állásom köszönhetem.“

A főtanács mindhárom rendbeli kegyes adományt örvendetes tudomás vétel mellett elfogadva, Kelemen Benő afának küldöttségileg is, mindnyájoknak pedig a közgyűlésből küldendő levélben köszönet kifejezését meghatározta. Végre

4.) Néhai b. e. Nagy Mózes afának vallásközségünk részére végrendeletileg hagyományozott 1000 o. é. frt, kolozsvári ekkleziánk részére szintén 1000 o. é. frt, együtt 2000 o. é. frt már be is fizetett kegyes adománya az egyh. képv. Tanács utján a főtanács tudomására hozatván, ez azt a néhai emléke iránt való kegyeletés érzés kifejezésével igtatta jegyzőkönyvbe, a jöltevők emez örök időkre szóló pantheonába.

Ezekben már alkalmasint összszefoglaltam jelen évi főtanácsunk főbb tárgyait. Kiegészítésül legfennebb még annyit kell megjegyezni, hogy miután főgondnokaink, mlgs kaali Nagy Elek és harczói Gálfalvi Imre, ugyszintén isk. felügyelő gondnok Brassai Sámuel, mint talán legidősebb egyh. tanácsos, gyengélkedéseik miatt a közgyűlésen részt nem vehettek, az elnökséggel világi részről a közbizalom Berde Áron egyetemi tanár afiát tisztelte meg. A vásárnapi közisteni tiszteleten az egyh. szolgálatot e sorok írója teljesítette. S egy közbeszédet, az itt már megszokott patriarchalis módon szeretett püspökünk asztalánál költöttünk el a pohárköszöntések kedélyes vagy elmés, véget alig érő sora között.

Miután azonban főtanácsai közgyűlésünk leírásában egészen tárgyilagosan kívántam maradni, szabadságot veszek magamnak végül némely tárgyakra nézve egy pár egyéni megjegyzést tenni.

A mint e közleményből is látható, köztanácskozásaink egyik főtárgya, a nevelésügy volt. És méltán, mert mint a próféta is már régen megmondotta volt: „Elvész a nép, mely tudomány nélkül való.“ Mj, kik a vallásban is a folytonos fejlődés és haladás elvét valljuk. annyival kevésbé lehetünk közönyösök a

nevelés iránt, mert ez egyik leghatalmasabb eszköze a vallásos felvilágosodás terjedésének is. Nekünk tehát iskoláinkért tenni, áldozni kell. Én részemről a nélkül, hogy legkevésbé is ellensége volnék a korszellem amaz áramlatának, mely a nevelés ügyét az által kívánja előmozdítani, hogy abba az államot is részvételre hívja fel, a nélkül, hogy az állami intézetek iránt legkisebb ellenszenvet is éreznék magamban, óhajtánám, hogy a míg lehet, iskoláinkat tartsuk meg, azokat fejlesszük, tőkélyesbítsük. Az a társadalom, mely mindent a kormánytól vár és remél, a rothadás elemeit hordja magában. Az állam által soha egy nemzet se lett nagygyá, ha maga eltörpült, ha saját szükségeiért önmaga teani és áldozni nem tudott.

Tenni és áldozni! ezt sokkal könnyebb kimondani, mint megtenni — fogják talán sokan megjegyezni. — Igaz, csak hogy a tehetetlenségnek oka nem mindig és mindenütt a szegénység, hanem igen sokszor és igen sok helyt a közöny, a részvétlenség, a lelkesültségnek kihalása. Senki jobban nem érzi vallásközségünk tagjai legnagyobb részének szegénységét, szűkös anyagi viszonyok közé való helyezését, mint én, s mégis azt hiszem, hogy mi is többet tudnánk tenni, mint a menyit teszünk, ha mindenikünkben lángra gyulna az a nemes tűz, melynek áldott melegét a multban is annyiszor éreztük s e főtanácsunkon is Kelemen Benő, özv. Zatureczkiné, Szigethi Miklós és neje, özv. Mártonfiné, Czako és néhai Nagy Mózes afiai kégyes adományaikban oly szép lobbot vetett. Kevesen vagyunk, de ha a 60,000 unitáriusból csak 10,000 évenként egy-egy frtot róna magára egy töke előállítására, melyből iskoláinkat s egyházközségeinket koronként segélyezni lehessen, mily lendületet lehetne adni egyházi és iskolai életünknek. S hányan vannak, a kik ezt a frtot legalább is megtizszerezhetnék! Nem szeretném félreértetni, mintha én kicsinyleném vallásfelekezetünk tagjainak áldozatkészségét, de én az irással tartva, azt mondom, hogy a kinek sok adatott, attól többet is várnak, s mivel vallásfelekezetünk tagjainak a multban ugy mint a jelenben az áldozatkészségből sok adatott, ugy hiszem, többet is kívánni, nem véték. És ezt most hangsúlyozni annyival szükségesebbnek látom, mert a középtanodai küszöbön levő törvényjavaslattal ismét a lenni vagy nem lenni kérdésénél állunk. Ismét meg kell mutatni életrevalóságunkat, különben elvesztjük a tért lábaink alól, melyen 300 év óta anynyi kitartással és önfeláldozással küzdöttek őseink és a melynek megszilárdítására a közel multban is oly nagy erélyt és

buzgóságot fejtett ki vallásközönségünk. Nem egy okunk van hinni, hogy törekvéseinkben, közintézeteink fenntartása szent gondjában legközelebből amerikai hitrokonink is segédkeze fognak nyújtani, de ez a remény még inkább kell hogy fokozza buzgóságunkat; mert a segélyre csak az méltó, a ki maga is tesz.

Másik, a mire megjegyzést kívánok tenni, az ekleziásai közgyűlések és presbyteriumok újja szervezése. Én ezt igen fontosnak tartom. Tapasztalhatjuk, hogy a presbyterek egy része csak a hivatalt viseli, de a kötelességekről mit se tud. Ha már ez a hivatal nem lesz örökös, az ekleziásáknak módjuk lesz benne, a anyagokat koronként buzgó és erélyes tagokkal kicserélni, a kik az egyházközség dolgait szívóken hordozzák s azért lelkesülni tudnak. Minő tér nyílik itt a munkásságnak! Templom és iskola, papi és mesteri lakház körül mennyi teendő vár egy erélyes presbyteriumra? Aztán ideje volna ám arról is gondolkozni, hogy a papi és mesteri fizetéseket mi módon lehetné valahogy gyarapítani; mert igaz ugyan, hogy a Jézus tanítványai is csak szegény halászok és vámszedők voltak, de ma a halászok és vámszedők is jobb sorsban vannak, mint voltak 2000 évvel ezelőtt. A jó papnak — mondják — holtig kell tanulnia; de hogy tanuljon az, a kinek kapálni, kaszálni kell, hogy megélhessen. Emeljék a községek a belső embereket s ezek őket fogják emelni. Nézetem szerint egy jó presbyterium sokat lendíthet mindezekben. A mit a szent könyv Mózesről jegyzett fel, hogy ő a kősziklából is forrást fakasztott, nem éppen mese. Az éles szem meglátja a segélyforrást ott is, a hol más nem keresi. Én óhajtom, hogy az ujonnan alakítandó presbyteriumok mindenütt a Mózes vesszőjével birjanak s fakaszszanak éltető és termékenyítő forrásokat egyházközségünk szomszoru földjén.

Harmadik a legatiok kérdése. A főtanács kimondotta, hogy a tordai és sz. kereszturi gymnasium tanulóira nézve a legatioba való küldés intézményét eltörölnöndőnek tartja s megbizta az egyh. képviselő tanácsot, hogy az egyházkörnyékekkel magát érintkezésbe téve, készítsen javaslatot az iránt, hogy jövőre nézve mi módon lehetne a legatiokat theologus ifjakkal gyakoroltatni. Tehát nem a legatiok eltörléséről van szó, hanem azoknak jobb móddal való beállításáról. Lehet hiszen az eddigi gyakorlat mellett is figyelemre méltó érveket találni, mint a szegény ifjak segélyezése, azoknak ez úton való társadalmi mivelődése, a szülők gyermekeik nevelése iránti vágyának fokozása stb. de én azt hiszem, hogy az ellenér-

vek még számosabbak és fontosabbak. Midőn ez intézmény megszületett, akkor a tankör sokkal kisebb volt, alig állott egyébből, mint a vallás és a latin nyelv tanításából; ma sokkal inkább el van foglalva, a gymn. tanuló, mint hogy hátramaradás nélkül 3—4 prédikációt betanuljon minden innepre; akkor a szülők 8—10 éves korukban adták iskolába gyermekeiket s így mire legatioba mehetek 16—18 évesek voltak, most a 4-ik és 5-ik gymn. osztályokban 13—14 éves tanulók vannak; ily korban pedig maga Jézus is csak tanult és nem tanított. Aztán az a segély, mit ez uton kapnak a tanulók, oly csekély, hogy azt kipótolni nem lesz nehéz, mihelyt a Koncz-alapítvány tordai és kereszturi iskoláinknál is életbe lép. Ugy de éppen itt a baj — fogják mondani a régi intézmény pártolói — azért a kis segélyért, a mit a legatusok kapnak, magokra vállalják-e a theologus ifjak az innepi prédikációkat? Én azt hiszem, hogy mihelyt ez egyházi törvénynyé lesz, annak minden theologus engedelmeskedni tartozik vagy lesz, vagy nem lesz benne haszna; másfelől természetesen az az eklézsia, a mely legátust kíván, utját és módját találja annak, hogy azt valamivel jobban díjazza, mint eddig. De meg csoportosításokat is lehet tenni, hogy két három szomszédos község egy legátust vitessen, a mit előbb-utóbb aligha nem leszünk kénytelenek igénybe venni itt-ott még a papságokra nézve is. Végül hátha az innepnek harmad napját, a mely etszéles e föld kerektségén rajtunk és az erdélyi ref superintendentián kívül aligha egyebütt tartanak, eltörölnök: vajjon nem lehetne-e a legatiokon ez által is segíteni? Szóval e tárggyal kapcsolatban sok kérdés felmerülhet, a melyek méltók a megfontolásra és megvitatásra, és a melyekre nézve szivesen tért nyitunk folyóiratunkban is *)

*) E helyen egy megjegyzést nem hallgathatok el. Egy kerek éve múlt el annak, hogy vallásközönségünk közigazgatási és törvényhozási hatóságainak szervezetére készített javaslatot közre adtuk, leginkább abból a czélból, hogy az illetők hozzá szólhassanak, s a kérdést, ha kell, megvitassuk. Azóta három füzetet adtunk ki, a nélkül, hogy a marosköri partialisról nyert tudósításban foglalt ide végő észrevételén kívül valaki egyházközönségünkben a tárgyhoz hozzászólt volna. Alig egy pár nappal főtanácsunk előtt azonban a Magyar Polgár 256—8 számaiban Sz. S. „Képviselési rendszer-tervezés az nunitáriusoknál“ című cikkben jónak látta nem anynyira megtámadni, mint elodáztatni a kérdést. Mi csak örülni tudunk rajta, ha egyházi ügyeink minél szélesebb körben ismeretnek; de azt hisszük, hogy első sorban magunk közt kell azt megbe-

Volnának még, a miket észrevételekkel kísérhetnék ; de már is hosszúra nyult főtanácsi értesitésem. Egy más alkalommal talán ismét felveszem a fonalat s az itt csak érintett eszméket bővebben is fejtegetem ; minden esetre czélom egyházi közgyűléseinkre vonatkozólag egy pár indítványt tenni, a menyinyiben óhajtánám azokat egyfelől papi, másfelől tanári értekezletekkel összekötni, amabban a vallási, ebben a nevelési kérdések tüzetes megbeszélésével. A vetés és aratás nem csak az anyagi, hanem a szellemi világban sem szűnik meg soha.

F e r e n c z J ó z s e f.

szélni, és erre nem anynyira a politikai lapok, mint inkább saját közlönyünk van hivatva. Ezt megjegyezni most azért tartottuk szükségesnek, mivel fennebbi cikkünkben nem egy kérdést hoztunk szőnyegre, a melyek bő anyagot szolgáltatnak az elmélkedésre. Legyenek meggyőződve paptársaink, hogy mi az ellennézetűeket is szívesen meghallgatjuk.

Egyházi mozgalmak.

Ebben az évben nyolczszáz éve ama hatalmas pápa-király sirba szálltának, a ki teljes öntudattal s világos számítással első alapítá meg a római hierarchia még mindig fennálló rendszerét szemben a világ hatalmaival. VII. Gergely bámulatos alkotása e nagy idő alatt nagyszerű szerepet játszott, — sok édes, de annál több keserű gyümölcsöt hozott: mert milliók vére és könnyhullása tapad e végzetteljes élőfához s a belső rongáltság, a katolikus egyházban, a szakadás a 16. században, — a katolikus hitben tisztán megmaradt nemzeteknek értelmi és anyagi hanyatlása, mind hangos bizonyosságot tesznek egy oly rendszer ellen, mely az 1870. július 18-án hozott vatikáni végzésekben érte el tetőpontját. Ettől fogva indult is meg annak igazán semmi erő által fel nem tartóztatható sülyedése. A mai világ éppen nem a régi többé, míg a pápaság mind a réginek akar maradni, s olyanná kívánná tenni a világot is, mely ellen aztán szórja untalan az ő száraz menyköveit a szin-falak mögé bepillantott világ nagy multságára.

A világi hatalom elvesztése, mely nyomban követé a „csalhatatlanná” lett pápaságot, első kiáltó jeléül szolgálhatott a világ megváltoztának; majd még keményebb csapások következének. A katholicismus ölében létező értelmiség fellázadott a vatikán merényletei ellen s oly mozgalom támadt, mely tovább meg tovább haladva, a római egyházat egy második nagy reformatio rendítő hatásával fenyegeté. És ez egyházi mozgalom a német császárság ujra feltámadt hatalmában találá fel erőteljes támaszát. Csaknem egy évezredig mérköztek és viaskodtak egymással császár és pápa a legelzántabb harcokban s tudjuk, mint tiporták porba a pápák örökös elleneiket, a Hohenstaufeneket s ejtettek ezáltal mély sebeket a német birodalmon is, a melynek századokig tartott megaláztatása, szakadozottsága s tehetetlensége legnagyobb részint a római törekvések gyümölcse.

A német császárság tehát újra feltámadván, mindenekelőtt a Rómával szemben követendő politika iránt kellett tisztába jöni. A pápa nagyon természetesen mindjárt az új császárság megalkotása után sietett félre nem érhető módon példálózni, mily dicső felséges dolog lenne az új császárnak követni ama frank király Pipin eljárásmódját az olaszoknak a vatikán elleni támadása irányában. Az egyházi állam helyreállítása díjául a pápa kész lett volna az „eretnek“ Vilmos császárt is megáldani, s kész lett volna tán még arra is, hogy hasonlóan ama nagy Károly császárhoz, Rómában ő maga sajátkezüleg tegye fel fejére a császár-koronát.

Ámde ez új német császárság korántsem volt folytatása az egykori német nemzetű római császárságnak. Ezt csakhamar tapasztalnia kelle IX. Piusnak, midőn a tőle megbízott püspököknek, a kik a porosz-francia háború véres árnyában a római udvar érdekében akartak működni, a porosz kormány hirtelen s határozottan bevágta megkezdett utjokat. E pillanat óta viseltetik oly különös ellenszenvvel a pápa az új német birodalom iránt, mely ellen minden alkalmas és alkalmatlan időben hangoztatja az egész világ előtt atyai szive bús panaszát, sőt nyilvános ellenségként szóval s írással vádolja, kárhoztatja Németországot, császáriját és ennek legtöbb tanácsadóit; a pápai szolgálatban álló lapok csak gyűlölettől s hoszutól tájékeznek a német birodalom ellen, s a törvények s hatóságok ellen szegülő német püspökök a pápától elismerő s üdvöző iratokat kapnak, sőt egyszer olyananyira elveszté eszét a római püspök, hogy reményét fejezé ki, miszerint „a Nabukadonozor álomban látott köve majd össze fogná törni az oszlopot“ (a német birodalmat), a miben egyenes felhívás van kimondva a német katolikusokhoz a nyílt fellázadásra.

A római egyház legfőbb püspökének ily magatartásával szemben erélyes föllépésre volt szükség. Itt az államok függetlensége, sőt létezése forgott kérdésben. A német birodalom vezetői csak a szükségtől kényszerítve mentek belé a küzdelembe, a mit örömet kikerültek volna, midőn a francziák elleni harcz s e mellett a németországi zilált viszonyok minden erőt igénybe vettek. Azonban a római udvar és pártthivei minden békés kiegyezést visszautasítottak, csak a harcz kellett nekik s ezt a német államférfiak igen okosan azonnal is átlátták. A német birodalom küzdelme ekként védelmi harczczá lön, mely által a jelenkori mívelt s jogállam óltalmat találja a római zsarnok-uralom

merényletei ellen, a szellem szabadulást nyerne a hierarchia nyomása alól, a mely Krisztus vallása palástját öltötte fel képmutatásból, de a melylyel önhaszonleső céljait csak igen nyomoru módon fedhette bé. Ily indokból keletkeztek aztán ama törvényes védfegyverek a római követelések és bujtogatások ellen. Az új szószéki és iskolai felügyetőtörvény, a jezsuiták és velök rokon rendek kiutasítása és végül az új erélyes egyházi törvények a lelkészek oktatását s hivatalba tételét s esküjüket stb. illetőleg — megannyi többé-kevésbbé érzékenyen ható fegyverei az államnak, miket ez következetesen s erélyesen is kezel. —

Egyszerre ismét tollat vesz kezébe a szent atya s levelet intéz a német császárhoz, újra ismételvén állítását, hogy a német kormány rendszabályai „mind inkább-inkább a kathol. vallás megsemmítését vették célba,“ hogy azok „Krisztus Jézus vallása ellen“ irányozvák, s „nem lesz más hatásuk, mint hogy magát a császár trónját ássák alá“; másfelől a pápai levélíró nem átálja azt a valóban mélyen sértő feltevést mondani ki a német császárról, hogy „saját kormánya eljárását nem helyesli és nem hagyja jóvá a katolikus vallás ellen foganatosított rendszabályok szigorát“ — és végül ily sértő nyilatkozatát azzal indokolja, hogy „egyik kötelessége az igazságot mindenkinek megmondani, azoknak is, a kik nem katolikusok: mert mindenki, a ki kereszttségben részesült, egy vagy más módon a pápa alá tartozik.“

Alig lesz diplomatiai okmány, a melyben oly sok valótlan s fennhéjázó dolog annyira durvasággal volna elmondva, A pápa itt ismét úgy lép fel, mint királyoknak királya, mint császárok és királyok felett uralkodó és biráskodó ur, a kik nyilván mind ő alája tartoznak. Ez a „Civiltà Cattolica“ s a „Genfer Korr.“ jezsuitáinak római elmélete, mint ez csak nemrégiben a Liberatore jezsuita atya könyvében rendszerbe van véve, s e rendszert, e mindenhatósági elméletet most Pio Nono ünnepélyesen szentesíti s ezzel úgy véli, csak „egyik kötelességét teljesíti.“

Immár e merész kihívásokra derekasan megfelel Vilmos császár. A pápa „igazságait“ himezés nélkül „tévelygéseknek“ nevezi, a miket levelében „helyre akar igazítani,“ s határozottan visszautasítván ama föltevést, mintha a német kormány oly utakra tért volna, miket császárja nem helyesel, mivel „Poroszországban a törvények és kormányrendszabályok fejedelmi jóváhagyására szo-

rultak,“ rámutat „ama katolikus-politikai pártra, mely a századok óta uralgó felekezeti békét állam-ellenes üzelmei által megzavarni igyekezik; és e mozgalmat felsőbb rendű kath. papok nemcsak helyeselték, hanem a fennálló országos törvények ellen fellázadva ahoz csatlakoztak.“ A ki szemmel tartotta a porosz püspökök izgatásait, nyakas ellenszegüléseket, s a porosz és német középtöredékekkel való összeköttetéseiket s a belga, francia, svájci és osztrák ultramontánokkal szőtt viszonyaikat, az tökéletesen egyetért a német császárral, midőn „egy ker. felekezet papjai és hivei“-nek „a minden állami rend ellenségeivel“ való eme kézfogását megbélyegzi, de egyszersmind nyíltan kimondja, hogy az uralkodó kötelezve van az Isten (tehát nem „a római szék kegyelme“) által kormányzatára bízott államokban a belbékét megvédeni s a törvények tekintélyét megóvni! Ezáltal a pápának a német birodalom kormányzási és törvényhozási ügyeibe való minden beavatkozását elutasítja a császár, kijelentvén, hogy „eme királyi kötelessége betöltéséért Istennek (s nem a pápának) tartozik számadással“. Sajnálja, hogy a törvény szigorát egy oiy ker. egyház papjai ellen kell gyakorolnia, melyről felteszi, hogy a világi felsőbbség iránti engedelmisséget szintén az isteni akarat kifolyásának ismeri el, s elvárja a dolgok valódi állásáról jobban értesülendő pápától, miszerint hajlandó lesz a maga tekintélyét felhasználni arra, „hogy az igazság sajnos elferdítése és a papi tekintéllyel való visszaélés mellett üzött izgatásnak véget vessen.“ És most ez ünnepélyes emelkedésű szavakkal folytatja: „Krisztus Jézus vallásának, mint szentségedet erről Isten előtt biztosítom, ez üzelmekhez semmi közec, az igazságnak szintoly kevés-sé, a melynek szentséged által felhívott zászlaját én fenntartás nélkül elismerem.“

Ez világos beszéd; szintoly érthetően és erélyesen hangzik a felelet a pápa azon fennhéjázó állítására is: hogy minden ember, ki a keresztséget felvette, a pápának van alávetve. Az evangélikus vallásu Hohenzollern büszkesége az ellen ime szavakban nyilatkozik. „Az evangélikus hit, melyet, mint szentségednek tudnia kell, én elődeim példájára alattvalóim többségével együtt vallok, nem engedi meg nekünk, hogy az Istenhez való viszonyban más közbenjárót ismerjünk el, Urunk Jézus Krisztuson kívül.“

Igy lőnek a pápa állításai és igényei minden pontokra nézve

mint „helytelenek“ és „el nem fogadhatók“ visszautasítva, azon egyenes felhívás mellett, hogy kegyeskedjék ő szentsége jobban értesülni s aztán a maga papságára nyugtató hatást gyakorolni. Eltökéli-e magát egyikre mint másokra IX. Pius? A német császár válasza óta már havak teltek el; azonban az állam és hierarchia közti küzdelem mind foly ernyedetlenül; sőt mintha még fokozódott volna Rómának a német birodalom elleni makacs eltökélése. Mert csak így lehet megmagyarázni a porosz kormánynak az ellenszegülő püspökök ellen irányzott nagyobb erélyességét. Ekkor az ó-katholikus püspök hivatalos ünnepélyességgel véghezment elismerése is kellő megfajtást talál s a császár és pápa közti levelezés is magyarázatául szolgálhat ezen legújabb rendszabályoknak, valamint a polgári házasságról szóló törvényjavaslat, a melynek életbe-léptetését a porosz kormány elhatározta.

Németország ma oly harcztot viv, a mely iránt minden államnak a legfőbb érdeklődést kell éreznie. E harcztban a hatalmas Angliának is teljes rokonszenvét az állami viador bírja, mint erről az épp e napokban ottan nagyszerűen tüntető népes meetingek tanuskodnak, melyekben a népnek felsőbb mint alsóbb osztályai résztvesznek, bátor kitartásra buzdítván a német kormányokat. A kisded Svájcz is erőteljesen és szívós kitartással s merész előhaladással folytatja az ultramontán törekvések elleni küzdelmét, s e harcztba a magyarnak is minden órán készen kell állania, mint minden szabadságára s függetlenségére büszke nemzetnek, a német birodalmi korlátnoknak ama jelszavát tévén sajátjává: „Canossába nem megyünk — sem egyházi, sem állami tekintetben!“

— Az ó-katholicismus újabb stadiumba lépett közelebről az által, hogy a f. é. jun. 4-én Kölnben tartott nagy gyűlésen megválasztott ó-katholikus püspököt, Dr. Reinkens J. Hubertet a porosz kormány hivatalosan elismerte s esküjét bevette. E Róma-ellenes mozgalmat mindeddig az államok csak türték, itt-ott elméletileg jogosultnak is elismerték; a porosz kormány ünnepélyes ténye már egy államilag elismert és védett egyház teljes jogával ruhazza fel az ó-katholicismust s egyházi viszonyokra vonatkozó minden cselekvényeit mint egészen törvényeseket szentesíti. Ezen állami elismerés tagadhatlanul új erősséget nyújtott az ó-katholikus iránynak s meszsze kiható következményü leend annak további terjedésére. Az állam minden bizonynyal politikai okokból sietett ezzel az elismeréssel, bizton remélvén, hogy az ó-katholikusokban hú szö-

vetségeseket nyereend a római hierarchia ellen megindult küzdelemben. S e reményében az állam nem is fog csatlakozni.

Az ó-katholicismus létrejövésére ugyan legkivált a római tanok és igények elleni felháborodás adott okot és jogosultságot. Azonban tévesen fogják fel az ó-katholikus vallás irányát, a kik azt hinnék, hogy az ó-katholikusok csupán a vatikán legujabb végzéseit s legfeljebb még a syllabust és a széplőtlen fogantatás hitágazatát utasitnák el magoktól, egyébre nézt pedig mozdulatlanul megmaradnak a római egyház rendszere mellett annak minden kinövéseivel és visszaéléseivel együtt. Az ó-katholikus mozgalom egész terjedelmének gondosabb szemlélője e tévedését el kell hogy ismerje. Az ó-katholikusok törekvési célja az ó-keresztény egyházi életnek teljes megújítása, újra felelevenítése. És ez a mozgalomnak szélesebb körü, végtelenül magasb létezési jogosultsága. S éppen mert ilyen magasztos célzt tűttek ki az ó-katholikusok törekvésök tárgyául, nem nevezhetni az ő egyházukat a római egyház „secta“-jának, vagy szakadékanak. E vallásos mozgalom felett nem a római pártszempontból, hanem az ó-katholikus egyház egyedül érvényes alapjáról kell ítéletet mondani. Az 1871 évi müncheni programban az ó-katholikusok nyomatékosan kijelentik hogy a régi osztatlan keresztény egyház hitéhez ragaszkodnak. Mindenesetre okosan tették az ó-katholikusok, hogy a lehető legrégibb ker. századokra vitték vissza vallásuk alapját, midőn az egyház egysége nem volt még az a rideg egység, mely minden különféleséget kizár kebeléből. S az egyházi atyák korából aztán mintegy kívánczik a létek még tovább vissza az apostolok és Jézus korába, hol az evangeliumok tisztább hitforrása buzog „az elfáradtak és megterheltek“ enyhületére.

De térjünk vissza az ó-kath. mozgalom legujabb stadiumának további szemléletére. Az állami elismerésnek legközelebbi következménye lesz az ó-katholikus községi és zsinati szerkezetnek tetteles behozatala. Ez által fel lesz oldva az egyház minden hierarchiai bilincsek alól s visszaadva ismét a hívők gondozásának, a kik nem lesznek többé kizárva az egyház igazgatásában való részvételből. Ezen ó-keresztény egyházi szerkezet pedig lehetetlen, hogy vonzólag ne hasson a még késlekedő és kételkedő lelkekre, s az ó-katholicismus nyílt vallóinak és híveinek szerepe a bizonyoságot teend emez egyházi re-

formoknak jogszerűsége, sürgőssége és szükségessége felől. Az ó-katholikusok számát Németországon mostanig 50,000 lélekre tették; ezentúl gyorsabb és nagyobb lesz a szaporodásuk. Csak a közelebbi napok alatt több helyen tartott ó-katholikus gyűlések örvendetes kilátásokat nyújtanak e tekintetben, midőn a főbb nemes körökben is mind inkább-inkább terjed a mozgalom, s az ó-katholikus lelkészek vallásos előadásain grófok, hercegek is megjelennek, természetesen a televér római kath. egyház tagjai közül. Az állam és császár által elismert vallás tisztességes szint kezd öltetni a tisztesebbek szeméi előtt. Regis ad exemplum totus componitur orbis.

A katolikus egyház ölében nevedő mozgalom folytán pedig a római hierarchia hatalma s befolyása is rövidséget, korlátozást fog szenvedni, és ez eredmény az államnak a hierarchiával tartó harczában az előbbinek előnyéül fog szolgálni; „Az államhatalomnak a pap-uralmi túlkapasok ellen megindult harczában“, így szól a német ó-katholikusok főközlönye, a „Deutsche Merkur“, „ó-kath püspök Reinkens a legjobb szövetséges társ lesz mert ő a bensőleg szabadabbá lett kath. egyháznak az állammal való békéjét képviseli s apostoli működésével mind inkább-inkább megerősíti azt a meggyőződést a papi izgatások által felzavart kedélyekben, hogy az evangeliumot még ma is és jövőben is szabadon, akadálytalanul prédikálhatni az emberiségnek üdvösségére. A vallásos lelkiismeretnek csak ezen folyvásti felvilágosítása által lehet elvégre az ultramontanismust is az állam javára véglegesen legyőzni“. Ily értelemben tevé le Reinkens püspök az ünnepélyes esküt is: arra fogna törekedni főképpen, hogy „a püspöki vezetésére bizott lelkészek és községek szívében a király iránti tisztelet és hűség, a törvények iránti engedelmesség s mindazon erények, melyek a keresztényben a jó alattvalót jellemzik, gondosan ápoltnak, s ő nem fogja tűrni, hogy az alatta levő lelkiesség ellenkező szellemben tanítson és működjék“. Ő ez esküjét, ugymond, annál inkább letehető, mert bizonyos abban, hogy őtet püspöki hivatala semmire sem kötelezi, a mi a király iránti hűség és alattvalóság esküjével s az egyházi törvények iránti engedelmisséggel ellenkezhetnék:

S az állam és egyház közötti viszonynak eme felfogása nemcsak a jelen idő szerinti ó-kath. püspök és több elvtársa meggyőződésével egyezik, ez nemcsak muló alkalmazkodás, hanem „igazi

vallásos kötelelem teljesítése. Az ó-kath. püspök a régi ker. tanokkal összhangzólag vallomást is tett arról, hogy „a jelen porosz államkormányzat a törvényhozás, az igazgatás terén oly elveknek hódol, a melyek nemcsak az észszerűen, gondolkozó szellemhez illőknek látszanak, hanem úgyis mint a ker. vallás lelkéből származók, lényegileg keresztényiek. Ez homlokegyenest ellenkezik mind azon bujtogató tanokkal, beszédekkel, pásztori levelekkel és iratokkal, a melyek ultramontan részről azt akarják elhitetni a néppel, hogy a jelenkori állam még Diocletiannál és hitehagyott Juliannál is dühösebben üldözi az egyházat.

Az egyházi kérdések maholnap nálunk is napirendre kerülnek. A haza megvárja a magyar episcopatustól, hogy eme kérdésekkel szemben nem Róma, vagy Isten dicsősége színe alatt az egyház érdekeit, hanem a régi keresztény tanokat a közházat fogja szembe előtt tartani s védelmezni. A mai jogállam se nem vallástalau, se nem egyház ellenes; de féltékeny őre a maga teljes önállóságának és szabadságának, s a hol ez megtámadtatik, semmi tekintetet s kiméletet nem ismer. Ezt érzi és tapasztalja a vatican foglya, a szolgák szolgája, a legtöbb országban az állam törvényei előtt akarva nem akarva meghajlani kényszerülő egyházi szolga. Az ó-katholicismus mutatja, hogy lehet az ember jó katolikus, s a mellett hű, szabadelvű polgára a mai jogállamnak.

— Annál már szebben, illőbben nem lehetett volna Róma felszabadulása harmadik évfordulóját megünnepelni, mint ezt az olasz kormány tevé az idén sept 20-án. E napon vonultak volt be az olasz sergek Rómába, üzték el a pápai zuávokat, vetettek véget a pápa világi hatalmának s koronázták meg voltaképpen az olasz egységet, Rómának a nemzet székvárosává emelése által. Gyásznapi a világ valamenynyi klérikusára — „örömmünnep a megszabadult rómaiakra, a fővárosnak birtokába jutott olaszokra, egész világon az igazság és szabadság minden barátaira nézve. Egy római hirlap e napot az egyetemes szabadság ünnepnapjának nevezte, s igaza is van, mivel a pápa világi hatalmának megbukta nem helyszerű, de általános jótétemény. Az ünnepély leszebb, legjelentősebb része az volt, hogy ösztöndíjakat osztottak ki a római község mindkét nemű tanuló gyermekei között, a Capitolium piacsterén, a Márk-Aurél szobra lábánál, a római polgármester elnöklete alatt, jelenlétén a közoktatási, a belügyi és kereskedelmi miniszterek s a községi tanács főtagjai. A polgármester hangsúlyozta beszédében a

babonának és tudatlanságnak a klerikális nevelést a humanus, szabadelvű oktatás váltotta fel, s a papok Rómája helyet adott a szabad polgárok Rómájának. Ez alkalommal egyhangu felkiáltások között távirat lön határozva az akkor Bécsben mulató Viktor Manó királyhoz a Capitoliumban öszszegyült római nép hálás érzelmének kifejezését közlendő azért, hogy három éve a porta pia résén bevezette volt Rómába az oktatást és a haladást. — Nemde az idők legjobb, legkitünőbb jelei közé tartozik, hogy Róma, a papi mal governo alól felszabadulva, jólléte évfordulóját ily nemes módon, iskolai ünnepélylyé alakítja át! A türelmetlenség, babona és zsarnokság e sok százados sötét lakhelyére, a papok Rómájába elvégre behatolt a szabadság magasztos fénye! Észszerűbb eljárás nem lehet ennél, mert egy felvilágosodott néphez nem illik többé a klerikális jáрма, a mi örökös cselszövőség jelvénye; felserdültek már csak kinnal hordhatják, meglett emberekre nézve pedig felettébb szorító, szorongató.

S mit jelent az egy és szabad Italia királyának e diadalmi utja, s szívélyes fogadtatása Németországon és Ausztriában? Intésül szolgálhat talán a francziáknak is, ha tán az olasz királyságot ismét meghódítani vágyakodnának; azonban egy francia lap szerint e tények inkább az öszszes klerikális párthoz látszanak szólni Olasz- és Németországban szintugy mint Francziországban. Azok a szívből, lélekből fakadt örömyilatkozatok, a melyekkel Viktor Manót a bécsiek és berliniek fogadták, bús énekhangok a pápa-király füleinek, mert tisztán kiveheti azokból a tanuságot, hogy világi hatalmáról már hegedültek, s akárki próbálná meg annak visszaállítását, hiu és kába dolgot követne el.

A jobb érzésű francziákat nyomasztja igazán annak látása, hogy legmélyebb gyűlöletük tárgya, a porosz viseli jelenleg képét a népek jogának! Keserű szégyenérzet látniok, miként álnok cselszövők a nép bűtitását hatalmuk és jól élıhetésök eszközeül használó bigottakkal kezét fogva, akarnak egy jezsuita királyt vinni be Párisba, hogy aztán ez egy jezsuita papkirályt állitson vissza Rómában! A francia protestánsok is boszszankodnak, hogy hitfeleik között, a kik csaknem mindnyájan — orthodoxok, szintugy mint liberalisok, — a köztársaság öszinte párthivei, egynéhányan résztvesznek ama restauratiói bűnös merényletekben, s a cselszövők élıen van főleg a híres Guizot, a ki protestáns létére megbélyegezte magát a pápa világi hatalmának nyilvános védelmezése által, s ki a protestáns

orthodoxokkal kezét fogva jelenleg egy más gonosz terven is dolgozik, melynélfogva a francia reformált egyház kebelében ne szenvednének meg többé egy szabadelvű lelkészt s tanárt is, a ki a mult évi zsinaton szótöbbséggel hozott h irformát — protestáns pápai-féle hivatalos syllabust — alá nem írja. —

A francia reform. egyház orthodox vezérei, számos szabadelvű hitközség tiltakozása daczára, kieszközölték a jelen ultramontan szinezetű katona-kormánynál a mult évben elnapolt zsinat összehívását, a melyen 108 képviselő helyett csak 61 jelent meg. A zsinat szabadelvű tagjai ünnepélyes nyilatkozatot adtak be, mely szerint „ők nem vehetnek részt a zsinati tanácskozásokban, valámig formaszerűen nem lesznek biztosítva aziránt, hogy a többségtől elfogadott hitforma nem egyéb mint vallási elvek kimondása, a melyek csak azok szerzőit s elfogadóit kötelezik s a jelen gyűlés sem fogja azokat semmiképpen ráerőszakolni a ref. egyház mostani vagy ezutáni tagjaira; kinyilatkoztatják, hogy ők nem adhatják fel a szabadság elveit, a melyek a protestantismus lét-alapját képezik.“ A liberalis rész valóban nem vehetett részt egy oly gyűlésben, mely minden jogosság nélkül jogosultnak hiszi magát egy, habár fél-orthodox symbolummal terhelni a protestáns ker. ember lelkiismeretét, azzal a „hitnek minimumával,“ mint az erőszak sépítői azt jellemezni okos dolognak tartják.

A „Renaissance“ szerint a szabadelvű részt azzal vádolhatják tán, hogy szakadásra adnak okot az egyházban. Azonban ez a sophisma nem állja ki a bírálatot, s ha ketté szakadna az egyház, kit nyomna azért a felelősség terhe? Azokat-e, kik egyedül azt kívánják, hogy az egyház maradjon meg azon hitbeli szabadság birtokában, a melyet az 1802. év óta élvez, vagy azokat, a kik a legforradalmibb reactiót kísértvén meg, az egyházat újra belé akarják vinni azon békókba, melyeket apáik széttörtek? E hitforma ugyan nem jutott még törvény erőre. Az államtanács hosszas tanácskozás után nem adott törvényes megerősítést az orthodox párt követelésének, s e pillanatban legalább nem félhetni a rettegett decretumtól. E fontos tény csak megerősíthető a zsinat szabadelvű tagjait azon szándékukban, hogy távol tartsák magukat a zsinattól mindaddig, míg ez megalkotott hitformáját kötelezővé akarja tenni. A szabadelvű párt másként cselekedve elfogadni látszott volna a hitformát épp abban a perczen, midőn az államtanács, felfogva a helyzet rendkívül súlyos voltát, vonakodik azt megerősíteni.

A zsinat mindemellett is kijelentette, „hogy nem távozik el kimondott elvétől, s nem fogad el semmi oly határozatot, a mely ellenkeznek az egyház szabadságával s megsérténé a lelkiismeret függetlenségét.“ E szerint rákényszeríteni egy credót (és minőt!) minden jövőbeli lelkészre, azaz megtiltani az ürességbe jövődő liberalis egyházközségeknek, hogy saját választásu papjok lehessen; nem lenne ezen „egyházközségeknek szabadsága ellen“ s „semiben sem sérténé meg a lelkiismeret függetlenségét.“ A zsinat határozata folytán megtörtént a végzetszerű szakadás azsinat kebelében, s e szakadás miatt a felelősség terhe Isten és emberek előtt azokra nehezedik, a kik kereszténytársaikat arra akarják kényszeríteni, hogy velök egyformán gondolkozzanak. Kérhoztatásukat régen kimondotta az apostol e nagy és mély szavakban: A hol az Urnak lelke, ott a szabadság. — A credo-kényszernek csupán a javaslata már is több lelkészjelöltet, s éppen a jelesbek közül, arra indított, hogy mondjanak le a papi pályáról. Nem voltak képesek megígérni azt, hogy négy évi theologia után, egész életökön át, a Guizot-tól inspirált s Bois tanártól szerkesztett hitformához szabják meggyőződésüket. Figyelemre méltó, hogy több orthodox párti lelkész is nyilván tiltakozik a szabadelvűeket fenyegető üldözés és a templomoknak az orthodox párt részére szándékba vett elsajátítása ellen.

— Franciaországban a búcsujárók, a csudatevők buzája az idén hallatlan virágzásban volt; a jezsuiták keze korlátlanul irtogatja a liberalismus veszélyes növényét a hét évre biztosított „dicső legyőzött“ mindenható dictaturája alatt. Ha valaha, most bezzeg nagy kelendőségnek örvend a materialismus, mert mi volna egyéb mint bálványozása az anyagnak, a legsoványabb materiának, azon áhitatos látogatása a szentek ereklyéinek, melyek ezernyi ezer vakbuzgót vonzanak a legmeszszibb búcsu helyekre is. S az ereklyékben rendesen megvan ma is az a csodás erő, mely szerint azon egy szentet több példányban is mutogatgatják a nagyhitű népnek. A párisi érsek pedig az ő meghitt baráti, a jezsuiták sugallatára egy szép napon arra a gondolatra jött, hogy körlevél által felhívja papjait, imádság utján, az előirt czeremoniák megtartása mellett értesítsék a mindenség Urát arról, hogy Franciaországot ünnepélyesen felajánlják Jézus szent szívének. Természetesen Franciaország eddigelé nem tartozott azon mindenséghez, mely felett a jó Isten, a vallás szavai szerint,

korlátlanul rendelkezik, s az Ur rá volt szorulva, hogy a francia episcopatus e rendelkezésre felhatalmazza. Mily istenes eljárás a jó ultramontanok részéről. A felajánlás dolga hát rendén volna. Azonban a szent szív tiszteletére a nemzeti akarat által a mont-martre-i halmon építendő templom ügye nem látszik hasonló szerencsének örvendeni. Nagy bökkenő, hogy kevés van abból a három dologból, mi a hadviselés mellett nevezetesen még építéseknel is első rendü szükségül ismeretes. Megtörténhetik tehát, hogy az offertorium csak úgy templom nélkül esik meg, mert a klérikális bohózat rendezői és színjászói szeretik ugyan a nép vallásos érzelmeit a nép elméjének elbutítására kizsákmányolni, de amolyan középkori költséges dómok építésére nincs elég mély és áldozatrakész hitők.

— Svájczban is az ad legtöbb dolgot, a mit még mindenütt feltaláltunk, hogy lábatlankodik. — Csak hogy itt ur az állam, s alattvaló az egyház vagy papság, ha a herkópáter volna is. Mint nov. 28-ról írják Bernből: „A nemzeti tanács három napi vitatkozás után jóváhagyta a 48. cikket a vallás- és lelkiismeret-szabadság sérthetlensége iránt, valamint a 49. cikket is az istentisztelet szabad gyakorolhatóságát, az egyházi törvénykezés megszüntetését, a jezsuiták kitiltását és zárda-alapítás és visszaállítás tilalmát illetőleg.“ E szerint meg volna adva a halálos csapás az ultramontanismusnak, mely Svájcz szabad levegőjét nem rég megfertőztetéssel fenyegette s a polgárságot két nagy pártra szakasztotta. S az eredmény annál dicsőbb, mert itt az ultramontanismust nem egy protestáns államférfi győzte le mint Németországban, hanem magok a polgárok, legnagyobb számban katolikusok. — Hyacinthe atya, — ki most igazi apa, mert fia születése azzá szülte vagy tette — Genfben ó-katholikus lelkészszé választatván, nagy hatással működik. E korszerű szellem-áramlat nagy haladást teszen az egész Svájczban, a protestáns hitközségekben már évek óta erősülő liberalis vallás-iránynyal együtt.

Chr.

Levelezések.

I.

A bécsi világkiállítás tanügyi osztályáról.

Budapest, november 20. 1878.

Kedves barátom! A bécsi világkiállításról eleget irtak a lapok egy féléven át; mégis helyén lesz, azt hiszem, a Ker. Magvetőnek is megemlékezni e nagy fontosságú eseményről legalább egy pár általános vonással. Tetszésedre bizom tehát, hogy e levelemet, vagy annak egy részét a K. Magvetőben közöld, ha arra alkalmasnak talárod.

A bécsi világkiállítás feljül mult minden eddigi nemzetközi kiállításokat főképp terjedelemre, a kiállított tárgyak sokaságára nézve. Ez természetes; mert a világ most csak pár év alatt is annyit halad, hogy annak meg kell látszania a világpiaczon; aztán az előbbi világkiállítások tapasztalatain okulni szoktak az illetők, a mi minden következő kiállításnak előnyére szolgál.

Bécsnek becsületére válik tehát az idej világkiállítás, mely megnyitott f. év május 1-én és bezárattott november 2-án. Igaz, hogy Ausztriának vagy 15 millió frt. veszteségbe került, értem a fedezetlen költséget; de Bécs maga annál többet nyert. Csak Magyarország többet hagyott Bécs piacán 15 millió frtnál. A jó magyarok, -kiket régebb semmi módon és semmi hatalommal nem bírtak Bécsbe terelni, most tengerként özönlöttek oda az industria és cultura szelid hivatására. Menynyit híresztelték barbarságunkat azért, mert a nyers erőnek nyersen szegültünk ellene; ime most bebizonyítottuk, hogy a mivelődés és ipar productumai is varázserővel bírnak fogékony lelkünkre.

Magyarország a világ piacán most először mutatta be magát önállóan, mint cultur-nemzet, s a világ bámult azon, a mit felmutatni tudtunk. Akarat, erő és haladás látszott mind abból,

a mit kiállítottunk. Gazdászat, ipar, tudomány és művészet terén erős bizonyítványait adtuk életrealitáságunknak. Ha a német, francia, angol nagy nemzetekkel nem állunk is egy vonalban, de az európai nemzetek sorában bizonyára oly tiszteletre méltó helyet foglaltunk el, melyet eddig nekünk senki sem szánt, s melyet most tőlünk nem egy nemzet irigyel. Ha eddig Európa előtt mint cultur-nemzet nem voltunk, most vagyunk. Itt bételjesedett gróf Széchenyi István jövődőlése.

Csoda-e hát, ha sietett a szegény magyar oda, hol a nemzetek szellemi erővel és békés munkásságuk eredményeivel összemérköztek? Csoda-e, ha vágyott látni életrealitásának képét, ő, kit eddig mostoha tudorai élhetetlennek, halottnak hirdettek? Csoda-e, ha a mostoha anyagi viszonyok daczára is tömegesen részt akart venni azon örömben, melyet a nemzetek képviselőinek elismerése a helyszínén nyújtott?

De a mint előbb jeleztem, én a bécsi világkiállításnak csak tanügyi dolgairól akarok röviden megemlékezni. Ide térek hát vissza.

Minden ország igyekezett a népiskolai, közép és felső tanodai taneszközöket, tankönyveket és tanügyi eredményeket bővíben kiállítani és előnyösen felmutatni. Leginkább sikerült ez a népiszkolákra nézve Svédországnak, Svájcznak, az amerikai egyesült államoknak, Ausztriának és Magyarországnak; a közép és felső tanodákra nézve pedig első helyen Németország vonta magára a figyelmet.

Svédország, Sveicz, Ausztria és Amerika külön népiskolai épületeket állítottak, minden taneszközt úgy helyeztek el ezekben, a mint gyakorlatilag lenniök kell. Egy ily épület magában foglalja a tantermen és iskolai gyűjteményeken kívül a tanító lakását is, persze igen czélszerűen. A tanteremben a csinos és kényelmes padok; a falakon földabroszok, természetrajzi képek, betütáblák; asztalokon kisebb nagyobb földgömbök, planetarium; állványokon fekete táblák, számoló gépek; szekrényekben könyvtár és ásvány-, növény-, állatgyűjtemény sat., minden, a mi egy iskolában szükséges és minden a maga helyén, kézügyben, izletesen. Egy ily tanteremben vágyik az ember tanító lenni! Ott van a tanterv s órarend; az iskola egész programja; ott vannak az anyakönyvek, szorgalmi s mulasztási naplók. Füzetkékből meg lehet ismerni az iskolai tanítási és nevelési módszert, a mi nagy fontosságú egy iskolára nézve.

Legtöbb ízléssel a svéd népiskola volt berendezve, legegyszerűbben az amerikai. A gyermekek kézi-munkáinak feltüntetésére (rajzok, faragványok, női kézi munkák) legtöbb gondot fordított a svájci iskola. Bámulat fog el, midőn látod, hogy mennyi mindennek és mily ügyesen előállítására képes az iskolás gyermek. A lúd- és bornyuőrzésnél bezzeg hasznosabban foglalja el magát egy ily iskolában a gyermek.

A többi országok tanügyi eszközeit saját osztályaikban egyéb kiállítási tárgyak közt külön csoportban állították ki. Így Magyarország is. A magyar tanügyi csoportban tekintélyes helyet foglalt el az összes kézi könyveknek, melyek felekezeti vagy községi, nép- vagy felsőbb tanintézetekben használatnak, jól rendezett gyűjteménye; a közelebbi években előállított térképek, földgömbök, telluriumok, planetariumok, kisebb nagyobb alakuk. Igen sikerültek a népiskolai olvasókönyvek illustratiojára a magyar közokt. miniszter által kiadott csoportozat-képek; úgy a természetrajzi fali táblák, ezek közt különösen a gomba-rajzok. Diszesen állítottatott ki a reáliskolákban, tanítóképezdékekben s egyéb tanintézetekben szükséges mértani, physikai eszközök, vegytani szerek, ásvány- és növénygyűjtemény. Több iskola kiállította írásait, rajzait, a női intézetek a női kézi munkák gyűjteményét, — ez utóbbiak közt nagy figyelmet gerjesztett a budai tanítónő-képezde női kézimunkák gyűjteménye, mely a legdurvább faltozástól, s a legkezdetlegesebb öltéstől elkezdve a legfinomabb munkákig fokozatosan állítottatott össze. Királyné ő felsége és Gizella főhercegné is sokáig tetszéssel szemlélték ezeket. A közokt. miniszter szándékszik ezen kitűnő gyűjteményt valami módon több példányban kiadni, magyarázó szöveggel együtt, hogy más női tanintézeteknek is alkalma legyen azt megszerezni. Az a nagy haszna volna, hogy ez által a női kézi munkák tanításában bizonyos czélszerű rendszer állapíttatnék meg.

Ez csak néhány vonás a magyar tanügyi csoportról, melynek lajstromát egy nagy nyomtatott kötet foglalja magában, melyet a kiállításon ingyen adtak mindenkinek. De ha az érintettekhez hozzágondolod még több tanintézetnek tantervét; a múlt évekről összeállított iskolai statistikai kimutatásokat; a népoktatási törvény-czikket, mely magában egy epochalis eseményt jelez, az ennek alapján történt intézkedések kimutatását, — a pesti egyetemi boncztani dolgokat s eredményeket, végül a magyar klasszikus széirodalom s tudományos művek díszkötésű gyűjteményét sat.; láthatod enynyi-

ből is, hogy a magyar tanügyi osztály tiszteletre méltóan állott meg a nemzetközi piacon s igen jó benyomást tett mind hazafira, mind külföldre.

A németországi taneszközök közt különösen a mechanikai és physikai taneszközök gazdag gyűjteménye vonta magára a szakferfiak figyelmét. Bámulatos a haladás és tökélyesedés e tekintetben. Az embernek önkénytelenül eszébe jut, hogy ily segédeszközök mennyire megkönnyébbítik és elősegítik a tanuló ifjak technikai fejlődését, a mi korunkban oly nagy fontosságú.

Az amerikai osztályban kitünő helyet foglalnak el némely palotaszzerű épület-modellek, melyeknek homlokzatán méltósággal ragyog egyik vagy másik iskolának neve. A tanügy barátjának jól esik szemlélni ezen jelekben ama fontosságot, melyet a haladó népek a nevelés-oktatásügyben helyeznek.

Ha jól emlékszem, a svéd iskolában láttam egy mappát, melyen a városok kiálló tühegygyel voltak jelezve, a térkép alatt egy polczon apró kockákön a városok nevei, melyeket a tanulónak kellett a térképen levő tühegyekre felrakni. Ez a földrajz tanítását nagyon könnyíti; a tanuló emlékezetébe az egyes helyek inkább bevésődnek, miért igen óhajtandónak tartanám, ha az ily nemű térképek a mi iskoláinkban is használatba hozatnának.

A magyar közoktatási minister 85 tanítóképezdei tanárt és néptanítót küldött ki államköltségen a világkiállítás tanügyi osztályának tanulmányozására. Minden megyéből legalább egyet. A kiküldöttek köteleztettek hazatértük után tapasztalataikat azon vidéken lakó tanítótársaikkal közölni felolvasások vagy hirlapi cikkek útján. Hasonlóképp több város, sőt egyes patronusok is, dicsérendő figyelemmel több néptanítót küldtek saját költségükön Bécsbe. Hiszem, hogy a közoktatás ügye nálunk ez által is erős lendületet veend; mert a kiküldöttek közt sok jeles egyén volt, kik tapasztalataikkal itthon hatni fognak tudni.

Legfőbb kitüntetés ezen kiállitáson a díszokmány (Ehrendiplom) volt, ezt kapott a nemzetközi jurytól a magyar közoktatási minister a magyar tanügy előhaladásáért és a népismei gyűjteményért. Feltűnő volt, hogy az osztrák közokt. ministert e megtisztetés nem érte. Pedig összesen 34 díszokmány osztatott ki tanügyi s ezzel kapcsolatos közmívelődési jutalmazásra. Legtöbb jutott ebből Németországnak, ázután É. Amerikának 4, Svájc és Austria 3—3-at, Francziaország, Olaszország, Belgium 2—2-öt, Anglia, Svéd-

ország 1—1-et kaptak, a konstantinápolyi orvos-egyetem is egyet. Ausztriában a bécsi kereskedelmi akadémia, a bécsi zeneegylet és Bécs városa iskoláiért kapták a díszokmányt.

Haladási érmet tizenegyen, érdem-érmet 15-ön, végre elismerő okmányt 26-on; összesen tehát 53 kitüntetést nyertek a magyar tanügyi s közmívelődési tárgyak s eredmények kiállítói; köztük vannak egyesek, társulatok, tanintézetek és városok. Ebből Erdélyre 5 kitüntetés jutott; kevés biz ez, de oka abban keresendő, hogy az erdélyiek nem is igen igyekeztek tanügyi dolgaikat a világkiállításon eléggé felmutatni.

A kiállított tanszerek s tankönyvekből közoktatási miniszterünk Budapesten egy állandó tanügyi muzeumot akar alapítani, melyhez egyfelől az ezután megjelenő tankönyvek s taneszközök is egy-egy példányban csatoltatnának, másfelől külföldi országokkal csereviszonyba lépve, a tőlök kapandó tanügyi figyelemre méltó dolgok is ide helyeztetnének. Ez iránt az intézkedések már meg is tétettek. Figyelemre méltó intézkedés mindenestre, mi által hazánk fővárosa egy oly tanügyi muzeumot nyer, hol sok, kivált kezdő tanférfiu, állandó forrást fog találni az okulásra.

Csak néhány vonással jelzém a benyomást, melyet reám a bécsi világkiállítás tanügyi tekintetben tett s a kitüntetési eredményeket. Részletekbe szándékosan nem mélyedtem, mert akkor felette hosszúra kellett volna terjeszkednem. Különb is a lapok és folyóiratok sok becses részletet közöltek már, s a kit ez úgy mélyebben érdekel, könnyen kapott vagy kaphat alkalmat a Néptanítók lapjából, Vasárnapi ujságból, Magyarország és a Nagyvilág mellék-lapjából s más hetilapokból s napilapok tárczáiból többet megtudni.

Isten veled!

barátod
Buzogány Á.

II.

A háromszéki unitárius egyházköri pénztárról.

Igen kedves Tisztelendő ur! A háromszéki unitárius egyházkör által a folyó évi közgyűlés alkalmával - véglegesen megalapított és már iolyamatban is lévő pénztár bizottmányi testülete megbízásából, tisztelettel kérem e közleményemnek a Ker. Magvető decemberben megjelenendő IV. füzetében kevés tért juttatni.

A háromszéki unitárius egyházköri pénztárt alapították a környéki papok, tanítók és néhány eddig közrejárult pártoló tag. A pénztári alap áll az eddig befizetett tagsági díjakból, és a létezés ideje óta mostanig a papszéki bevételből megszavazott egy rendes ülnökéhez hasonló és minden alkalommal kiszolgáltatandó részletből. Az ezekből eddig begyűlt összeg teszen ötvenöt (55) osztrák forintot, mely a pénztárnoki kimutatás szerint, kamatozásra kiadatott.

Tagja a pénztárnak mindenki, a ki a megállított díjt — egy forintot — befizette.

Czélja: a környékben keletkező új egyházak segélyezése, melynek a Brassói és Sepsi-Szentgyörgyi.

A pénztár működését csak akkor kezdi meg, ha előbb tíz ezer (10,000) forintra nőtte ki magát. *)

A pénztár — a megállított alapszabályok értelmében — az egyházköri közgyűlés felügyelete és négy bizottmányi tag kezelése alatt áll, kiket a közgyűlés, titkos szavazattal választ, mindig három évre.

A most megválasztott bizottmányi testület tagjai: Farkas József elnök, Serester Sándor pénztárnok, Kádár Lajos jegyző, Kiss Sándor ellenőr.

A célz üdvös, melynek pártolása, véleményem szerint, hitfeleink előtt, elég közérdekű; e pártfogásra való felhívásnak, kérem, tekintsék unitárius hitfeleim e közleményemet, kiket az ügy érdekel. Ajánlatot elfogad az elébb említett bizottmányi testület bármelyik tagja.

Laborfalván, november 30-án 1873.

Alázatos szolgája

Kiss Sándor,
laborfalvi unitárius pap.

*) Ehez ugyan nagy idő kell: hanem azért szívből üdvözljük a kezdeményezést. Minden kis mag, melyet elvetünk, egyszer terebélyes fává nőhet. Részünkről ezennel 5 frtot irunk alá az egyházköri pénztár javára.

III.

Egy kis helyreigazítás.

Tisztelt szerkesztőség! Midőn a „Keresztény Magvető“ VIII-ik kötetének harmadik füzetében érdeklődéssel olvasnám nagy-sólymosi Koncz János életiratát, abban a 258-ik lapon egy téves adatra, illetőleg állításra akadtam, melyet az ügy fontosságának érdekében legyen szabad helyreigazítanom.

Az állittatik ugyanis a sz.-kereszturi Koncz-alapot illetőleg, hogy az egyházi tanács 1862-ik évi határozatának daczára, az a legnagyobb részben még maig sincs a központi pénztárba beadva, — s ottan 6013 frt és 13 krból csak 1806 frt és 8 kr kezeltetik.

A dolog pedig — mint ezt a központi pénztárnok naplója, az egyh. k. tanácshoz tett jelentések s még a kora tavasszal felküldött számadásom Kolozsvártt helytt megtekinthetőleg mutatják — úgy áll, hogy az egész alapból már általam is az utolsó év alatt 2991 frt szedetett fel és küldetett ki a közpénztárba s így közel 5000 frt kezeltetik jelenleg ottan. Tehát ez alapnak csak egy csekély része van még künn s mint hivatalosan és nyilvánosan tudva van, a hátralevő öszszeg felszedése és kiküldése is folyamatba vétetett s csak anynyiban késik, a menyinyiben nagyobb részéhez csupán hozszadalmas perlekedéssel juthatni.

A dolog ilyen állásában tehát az életiratnak azon Kereszturra eső árnya „eloszlik, mint a buborék.“ *)

Kozma Ferencz,
a sz.-kereszturi unitár. gymn. pénztárnoka.

*) A helyreigazítást közöltük az illető életiróval, ki természetesen arra hivatkozik, hogy a számokat úgy adta, a mint kapta, valószínűleg a pénztár korábbi állása nyomán. Egyébiránt az ily kedvező helyreigazításokat máskor is szívesen fogadjuk s meg vagyunk győződve, hogy ebben helyreigazító pénztárnok afjának is sok érdeme van. Vajha ily kellemes csatlódáson mehetnének keresztül egész pénztárunkra nézve. Szerk.

Könyvismertetések.

1.)

A vallásos eszmék története. Főiskolai tanulók s mivelt olvasók számára dolgozta Szász Domokos, kolozsvári ev. ref. pap, egyházmegyei jegyző, s a főtanodában vallástanár. Kolozsvártt. Stein János tulajdona. Két füzet 1870—73. (XVII. 78—1966 l.)

Háromszáz évtől kezdve az újabb ideig a vallás-tanítás csupán káték, confessiók és mesterségesen kidolgozott dogmatika theologiák által eszközöltetett. S az eredmény meg is felelt a várakozásnak mindaddig, a míg a vallástanítás teljesen elkülönítettett más tudományoktól, mintha annak ezekkel semmi köze nem volna, vagy merőben kívül esnék az emberi bírálat határain. De mióta az emberiség a vallást is közelebbi viszonyba hozta más tudományokkal, arra ugyanazon criteriumokat kívánja alkalmazni, a mit más ismereteire, azóta az eddigi eljárás hovatovább mind tartahatatlannabbá lett, s ha nem igyekszünk rajta segíte, magát a vallást, az emberi lélek eme legdrágább kincsét tesszük ki veszélynek.

E szörnyű baj majdnem egy időben emelte fel fejét Európa miveltebb és protestáns szellemű tartományáiban. Azonban az e bajon való segítség kezdeményezésének dicsősége a németeket illeti. Ők ismerték fel a bajt legelőbb és ők igyekeztek annak orvoslását hasznos, czélszerű, s a tudomány mai álláspontjának megfelelő vallástanítási könyvek általánosításával eszközölni. E baj nálunk is létezik, nálunk is orvoslásra vár. S fájdalom, mindennek daczára senki sem vette magára azt a fáradságot a legközelebbi időkig, hogy e kérdéssel ex thesi foglalkozzék, és egy oly kézi könyvet szerkeszzen, a mely az említett bajt némileg orvosolja, s összhangot hozzon létre a vallástanítás és a többi tudományok közt.

E bajon kívánt segíteni Szász Domokos a fennebbi kézikönyvvel, a melyet Reville és Scherr nyomán az 5-ik és 6-ik gymnasia-

lis osztályok számára dolgozott, s a mely nagyban be fog folyni arra, hogy a fennebb jelzett bajt némileg orvosolja, a vallás iránt meghidegült kebleket ős szükségüknek oltáraihoz visszavezesse, az ifjakban a vallásos igazságok iránti fogékonyságot felébreszse és bennök a felébresztett vallásos érzelmeket megszilárdítsa és állandósítsa. S éppen ezért lehetetlen, hogy a legőszintébbea és a legmélyebbeu ne üdvözöljük Szász Domokosnak kezünk alatti művét, melyből a 2-ik füzet csak nem rég hagyta el a sajtót.

A hely szüke miatt kénytelen vagyok mellőzni annak a tervnek ismertetését, a melynek szem előtt tartásával Szász Domokos kezünk alatti művét készítette. Legyen elég itt csupán az indokot említenem meg, a melyből Szász Domokos munkája készítésénél kiindult; és azt az eredményt mutatnom fel, a melyet amaz indokból kiindulva létrehozott.

Szerző terjedelmes előszavában előadván munkája létrejöttének történetét, az indokra nézve, a melyből kiindult, így szól: „Az idők jelei óva intenek, hogy a vallás-tanítás terén is a tespedés álmából fölébredve, tovább haladjunk, hiven ama jelszóhoz, melynek mi protestánsok lételünket köszönhetjük“. Szerző előtt a tökéletesedés, a haladás volt a cél és az indok, a melyből munkája megírásánál kiindult, s a melyet a vallástanításnál egyedüli célul tűz ki. Szerinte e célt nem az orthodox irány [és tanításmód által, nem a pietisticus, nem is a vulgaris rationalismus iránya által lehet legbiztosabban elérni, hanem csupán a Jézus iránya által, a ki a vallást az emberi természet örök szükségének megfelelő dolognak tekintette, s az egész emberhez szólván, az ember nemesebb természetének minden kívánalmait és szükségait kielégíteni törekedett. És éppen ez általa kijelölt irány mutatja azt az álláspontot, a melyet munkája kivitelében követett. Ez irány kijelölése azt mutatja, hogy Szász Domokos teljesen elismeri a modern theologia álláspontjának helyességét, a elsőséget ad annak a vallásos ismeretek tárgyalásában. Bizonyítja ezt az a tervjavaslat, a melyet a vallástanításra nézve előszavában eléad; bizonyítja az a felfogás, a mely egész munkáján végig huzódik, s melyet leghivebben fejez ki az 5-ik lapon, a hol a vallások eredetét az emberi szellem természetében gyökerezőnek mondja, és a 21-ik lapon, a hol a rómaiak vallásáról szólván, azt mondja: „épp azon oknál fogva, hogy vallásuk nem saját szellemi életök eredeti terméke volt, hiányzott benne ama költői elevenség s művészi összhang, mely a görög vallást oly kitűnően jellemzé.

Szász Domokos munkáját három korszakra osztotta, u. m. 1-ör a vallásos eszmék története Jézus fellépése előtt; 2-or Jézus vallása eredeti formájában; 3-or a vallásos eszmék története Jézus halálától kezdve a jelen korig, melyből az első korszakot az 5-ik osztálynak, a 2-ik és 3-kat a 6-ik osztálynak szánta.

Szerző az első korszakot három fejezetre osztja. Az elsőben a vallások eredetét és különféleségét adja elé dióhéjban. Ebben elmondja, hogy a különböző vallások az emberiség különböző fokú miveltése következtében jöttek létre koronként. Azonban a módot elhallgatja, a melyben ezek létrejöttek. Pedig a tanulóra nézve nagyon üdvös lett volna, ha bár röviden azt is megmondja, hogy ez miként történt. A 2-ik fejezetben a sok istenimádás vallásait sorolja elé a hajdankorból röviden, néhol meglepő szép jellemzésekkel. A 3-ik fejezetben a sémi egyistenimádás tárgyalja. Ebben élénk vonásokkal ecseteli azt a hivatást, a melynek következtében a zsidó nép a monotheismns magasztos eszméjére felemelkedett. Ezután kinnutatja a zsidó nép történetének kezdetét Ábrahámmal; eléadja a pátriárkák monotheismusát, Mózesnek korszakot alkotó fellépését és a theocratia megalakítása körül végbevitt tetteit és érdemeit. A Mózes neve alatti, s az egyházak által eddig inspiráltaknak tekintett könyvekről és azok tartalmáról ekként nyilatkozik: „A Mózes könyve az Ábrahám előtti korszakból is kétségen kívül igen jelentékeny események leírását tartalmazza. De a mily tiszteletre méltó tárgyai ezek a szájhagyományok a tanulmányozásnak, éppen oly kevésbé tekinthetők szorosabb értelemben vett történeti tények gyanánt. Itt örömmel constataljuk, hogy szerző a régi egyházi nézetekkel teljesen szakított az inspiratio tekintetében. Hasonló szellemben és helyes felfogással nyilatkozik a zsidó népnek a királyok és fogság alatti állapotáról és prófétismusról. A prófétákat valódi látnokoknak tekinti. Azonban ezek szerinte nem azért érdemelték meg a „látnok“ czimet, mert „képességgel bírtak a távoli eseményeket megmondani“, hanem azért, mert „a fejletlen népnél sokkal mélyebben bé tudnak pillantani a dolgok rendjébe“, mindenek felett pedig azért, mert „a népet tanították, s főként oda igyekeztek, hogy a nép vallását polytheisticus elemektől megtisztítva, monotheisticus álláspontra emeljék“. Végül a zsidóság közt otthon és a külföldön kifejtett pártokat és iskolákat említi meg. Azonban ezeknek sokkal kevesebb tért engedett, minthogy abból a tanuló kimerítőleg megismerhetné e pártok irányát és nézeteit.

Eddig terjed szerző művének az 5-ik osztály számára szánt része. A mi ezen hátul van, a 6-ik osztály tárgyául van kijelölve.

A 6-ik osztály tantárgyát a 2-ik korszak nyitja meg, egy fejezetben, az „idők teljessége” czim alatt. Ebben előadja Jézusnak nyilvános pályájára fellépése pillanatától kezdve életét, tetteit, tanításait, halálát és a tanítványoknak a megdicsőült Krisztusban vetett hitét. Jézusnak 30 éves kora előtti történetére vonatkozó bibliai elbeszélésekre, úgy látszik, nem sok súlyt helyez a szerző. Szerinte a Jézus fellépése előtti időről „fenmaradt adatok nagy része inkább a szájhagyomány s monda körébe tartozók; s történeti értékkel nem bírnak”. (55. l.) S ebben mi teljesen egyetértünk vele. Szerző ez után élénk szép vonásokban mutatja fel Jézusnak, az emberiség legnagyobb fiának működését és tetteit. De a mit szerző művében oly következetesen keresztül tudott vinni az egyház egyik hitczikke, az ihletés ellenében, az itt a csudákra nézve nem sikerült neki. Csupán egyetlen egy helyen, a pünkössti eseményeknél járt el helyesen a csoda elvetésében. A csodák közül némelyeket kimagyarázhatatlannak állit, másokat erkölcsi befolyásnak tulajdonit (61. lap). Jézus feltámadását a halálon nyert diadalmnak, megdicsőülésnek tekinti, s nem mondja meg, hogy vajjon a megdicsőülést testi vagy szellemi értelemben kell-e venni. Ugy látszik, hogy szerző nem akarta kimondani nézetét a kényes kérdésre vonatkozólag. Azonban szerintünk ez nem volt helyes; mert így megingatja a csodákban való hitet, s nem nyújt helyébe mást. Szerintünk sokkal helyesebben jár el szerző akkor, ha határozottan kimondja, hogy csoda nem történt, és hogy az új testamentomi csodák nem egyebek oly szent hagyományoknál, a melyekkel a hajdankori népek vallás-alapítóikat és nagy embereiket körül szokták volt rakni, s a melyekkel a Jézus egyéniségéhez forrón ragaszkodó keleti hívő nép az ő személyét is körülrakta és felékesítette, abban a hitben, hogy ezek által magasabbra emeli az emberiség szabadtíját.

Szerző a Jézus halála után következő eseményeket öt fejezetre osztja. Szerző művében legtöbb tért enged az egyház megalakulásának és az egyházban keletkezett különböző vallási irányoknak. Az utolsó korszak első fejezetében az apostoli korszakot rajzolja. Miként minden protestáns theologus Pál apostolt tartja ideáljának, úgy szerző is Pált, a kereszténység e nagyszerű alakját emeli ki leginkább e fejezetben, feltüntetvén az ő nézeteit, ha-

tását és a zsidó kereszténység stabilismusa elleni küzdelmeit. — A 2-dik fejezetben a ker. vallásnak a pogányság elleni harczeit emeli ki és az ó-katholikus egyháznak kifejlődését, az egyes pártok küzdelmeit és az új testamentumi iratok keletkezését. Azonban a hol az egyházban lábra kapott dogmai nézetekről szól, nem mondja meg, hogy ezeknek lételt a hellenista szemlélő ész adott. Nem említi meg, hogy ez új testamentumi iratok miként, minő okból és miféle nyelven lettek írva eredetileg. Az új testamentumi egyes könyvek hitelességére vonatkozó nézeteit sem fejezi ki határozottan. Pedig a tanulónak tudnia kell tisztán, hogy vajjon az egyes iratokat valósággal azok irták-e, a kiknek nevét viselik. Különbben csak kétséget támaszt a tanulóban az a kifejezés, hogy „az újabb időben a tudományos bírálat kétségbe vonta némely könyvek hitelességét“, de szilárd meggyőződést és tájékozást nem nyújthat.

A 3-ik fejezetben a kereszténység terjedését, a mahomedanismus létrejöttét, s a r. catholicismus megalakulását és uralomra jutását említi meg. Ennek végén leírja azokat az okokat, a melyek az egyházban az elodázhatatlan reformok szükségességét előidézték.

A 4-ik fejezetben a reformatioval létrejött új irányokat és megújult szellemet említi meg. Azonban a reformatioval létrejött vallási irányok közül inkább csak a luther- és kálvinféle irányokkal foglalkozik tüzetesen. A többi irányoknak még symbolikus könyveit sem említi meg, sőt mintegy mellékesen érinti csupán. Pedig egy történetírónak a kisebb alaku, de nagy horderejű mozzanatokat sem szabad kicsinyleni. A történeti hűségnek és egymásutánnak tán jobban eleget tesz vala akkor, ha a reformatio keletkezése pillanatában azonval ex thesi rámutat az unitarismusra, a mely antitrinitarismus név alatt azonnal protestált a szentháromság tana és más a középkorból ájtott tévtanok ellen. Ezután a kereszténységben létrejött bölcsészeti és theologiai irányokat, a keleti egyház vallásos életét, a r. catholicismus veszteségeit, s e veszteségek helyreépítésére újabb időben tett kísérleteket érinti. Az 5-ik fejezetben egy visszazpillantást vet az előadottakra. S végül egy függelékben a magyarok ősi vallását adja dióhéjban.

Ime t. olvasó, ez az a szép eredmény, a melyet egy sokat gondolkozó fő, a vallástanításnak helyesebb útra terelése szempontjából létrehozott. Valóban lehetetlen, hogy Szász Domokosnak e

művét a legjobb és legszebb irodalmi jelenségek közé ne sorozzuk, s köszönetet ne mondjunk neki azért a fáradságért, a melylyel műve napvilágot látott. Mi részünkről a legmelegebben ajánljuk eme könyvet az irodalom minden barátjának. Mi azt hisszük, hogy az ily és hasonló jó könyveknek sikerülni fog az emberekben a vallásos érzelmeket felébreszteni és megszilárdítani, s a vallásos eszméket és tudatot kifejleszteni.

2.

Protestanten Bibel Neuen Testamentes Unter Mitwirkung von Dr. Bruch, Dr. Hilgenfeld, Dr. Hölsten, Dr. Holtzmann, Dr. Krenkel, Lang, Dr. Lipsius, Dr. Pfeleiderer., Späth u. Ziegler. Herausgegeben von Dr. P. W. Schmidt und Dr. F. v. Holtzendorf. 2. Bde. Leipzig, 1872—73. Verlag von Johann Ambrosius Barth. (XXXI. 1055 lap). Ára 3 tallér 20 garas.

Tudjuk, hogy a biblia nem egyszerre létesült, nem titokszerű és isteni diktálás következtében keletkezett munka, hanem különböző állapotú, korú és gondolkozásmódu írók munkáinak összége. A biblia 15 század irodalmi tevékenységének eredménye, a mely a kereszténységnek majdnem kétezer éves történetében mint a hit forrása tűnik fel. A biblia tehát mind tartalmára, mind hitelességére, mind az egyes írók céljára nézve a tudományos vizsgálódás tárgyát képezi.

A középkori papság az általa megalkotott hitformákat és egyházi hagyományokat felibe tette a bibliának, s ezek ellenében a biblia majdnem egészen elenyészett. A Luther idejében a bibliát a megigazulás tana szemüvegén át tekintették. Később, egészen az újabb ideig, oly könyvnek tekintették azt az emberek, a mely tökéletesen magában foglalja Isten minden szavát, a melyet Isten egy húzamban diktált le az embereknek.

A bibliának illetén felfogása egészen eltérítette az embereket attól az eredeti felfogástól, a melylyel a reformátorok azt tekintették, és két szélsőségre vezette. Az egyik rész a betűimádás barátja lön; a másik pedig kevésre becsülte, mert ez utobbi párt emberei egy része nem látott túl a maga confessioin, a másik meg nem tudta kiegyeztetni a bibliával azokat az igazságokat, a melyeket neki a tapasztalat nyújtott. Ilyen formán egy mély űr jött létre, a mely az egyháziakat a világiaktól elválasztotta.

Az újabb kor felismerve a veszélyt, a hova az egyházi és világi elemnek emez elválasztása, s a bibliának és a tudománynak ellenségekké tétele vezethetne, mindent megtett, hogy ezeket egymással kibékítse, s eloszlassa azt a téves felfogást, a melylyel az emberek a bibliát tekintették. Szerinte nem a nap sötétült el, hanem az embereknek a napról való felfogása ment tévútra. Ugyanazért az újabbkori theologia abból az elvből indulva ki, hogy a történetíró legtöbbször leghelyesebb bírója valamely dolognak, a bibliát történeti szempontból kezdte tekinteni; ráalkalmazta a történelmi bírálat elveit, hogy így azt a vallás szolgálói előtt becsebbé, a tudomány férfiai előtt érdekessé és elfogadhatóvá, s általában a hívő nép előtt érthetővé tegye. Szerinte a bibliai eseményeket nem a titokszerű természetfelettség szemüvegén át, hanem a történet világánál kell és lehet szemlélni.

Az újabb kori theologia eme helyes elvének megfelelőleg teméntelen munka jelent meg az újabb időben, részint az egész bibliára, részint annak egyes könyveire vonatkozólag. De mind ez ideig hiányzott egy oly munka, a mely az újabbkori tudomány vívmányait és a modern theologia dicsó eredményeit, mintegy dióhéjba foglalva, együtt állítsa a nagy közönség elé, a melynek sem ideje, sem módja megszerezni és áttanulmányozni mind azokat a fo-liánsokat, a melyek e tekintetben megjelentek. E hiányt igyekezett pótolni a „német protestáns egyesület“, midőn a gondolkodni szerető német nép számára a kezünk alatti új testamentumot kiadta. S valóban lehetetlen, hogy a legőszintébb örömmel ne üdvözljük egy oly kitünő mű megjelenését, mint a kezünk alatti új testamentum, a melynél annak szerkesztői oda czéloztak, hogy az új testamentumot ne csak olvashatóvá, hanem a jelen kor vallási mozgalmi igényeihez képest teljesen érthetővé is tegyék.

E tekintetből a kezünk alatti mű szerkesztői alapul vették az új testamentumnak a Luther-féle fordítás szövegét, úgy azonban, hogy a hol az vagy érthetetlen volt, vagy pedig az eredeti görög szövegtől eltért, az eredeti szöveg szerint kijavították. Az egész új testamentum elébe egy általános, minden egyes könyv elébe pedig egy-egy különös bevezetést dolgoztak a theologiai tudomány mai álláspontján és vívmányai értelmében, a mely tiszta világot derít az egész új testamentumi gyűjtemény keletkezésére, az egyes könyvek íróira, azok céljára, az egyes könyvek keletkezési helyére, idejére és íróik vallási nézeteire. E mellett az új testa-

mentum egész szövegét magyarázó jegyzetekkel kísérték, a melyek az új testamentumnak eddig homályos helyeire új világot derítnek, azokat érthetőbbekké teszik, s az egyes helyek közt létező ellenkezéseket elenyésztetni törekszenek.

Bár a kezünk alatti könyv egyenesen a német nép számára van készítve, mindazáltal igen nagy hasznát vehetik annak a mi papjaink és tanítóink is, a kik a német nyelv birtokában vannak. A kezünk alatti munkában röviden mind az elé van adva, a mit a modern theologia, a német alaposág és szorgalom e tekintetben felmutathat. Ez okból a legmelegebben ajánljuk e könyvet minden papnak és vallástanítónak, a ki a haladó történelmi és bibliai vizsgálódás eredményeit ismerni, s tanítványaival megismertetni óhajtja; ajánljuk az anyáknak, a kik gyermekeik szívébe helyesebb ismereteket óhajtanak csepegtetni; ajánljuk mindazoknak, a kiknek a lelkiismereti szabadság, a haladás és tökéletesedés szívében fekszik.

Simén Domokos.

Különfélék.

Üdvözlő felirat. Urunk, királyunk I-ső Ferencz József ő császári és királyi apostoli Felsége trónra léptének huszanöt éves fordulója alkalmából, egyházi képv. tanácsunk f. év nov. 25-én tartott üléséből, a következő üdvözlő feliratot intézte a nagyméltósága vallás és közoktatási m. kir. minister útján ő Felségéhez :

Császári s apostoli királyi Felség !
Legkegyelmesebb Urunk !

Az erdélyi unitárius vallásközönség szivből és lélekből osztozik azon általános örömrzethez, melyet Felséged trónra léptének huszanöt éves évfordulója alkalmából, hű népei mindenfelől kifejezni igyekeznek.

Alattvalói hódoló mély tisztelettel siet az erdélyi unitárius vallásközönség is ezen örvendetes alkalomból Felséged trónjának zsámolyánál kifejezést adni legbensőbb örömrzetének és szerencsekivánatának !

Fogadja Felséged atyai szive kegyesen az erdélyi unitárius vallásközönséghez tartozó gyermekeinek és hű alattvalóinak e szép és ritka alkalomból ismételve kifejezett legbensőbb örömrzete és szerencsekivánata mellett azon buzgó és forró óhaját is: hogy a mindenható Isten Felségedet, Felséges királynékkal és Fenséges gyermekeikkel — szeretett hazánk és nemzetünk szép reményeivel — hazánk jólétére és virágoztatására boldogan és hosszasán éltesse !

Alattvaló hódoló mély tisztelettel lévén
Császári s apostoli királyi Felségednek

legalázatosabb szolgálai és alattvalói
az erdélyi unitárius vallásközönség nevében

Kriza János, püspök.

Pap Mózes, egyh. főjegyző.

Az országos költségvetés is abban a modern betegségekben szenved, hogy több a kiadás mint a bevétel; ennek pedig nincs más orvossága, mint törölni, a mit lehet. A vallás és közoktatás ügyi ministerium jövő évi költségvetéséből a pénzügyi bizottság 405,642 frtot

törölt. A kitörölt tételek közt állanak a tanítóképezdéknél 6847 frt., a póttanfolyamokra megszavazott 100 ezer frt., képezdei tanítójelöltek külföldi útjára előirányzott 5000 frt., a népnevelési szükségletek összegéből 190,000 frt., a felnőttek oktatására előirányzott összegből 10,000 frt a néptanítók lapja kiadására szolgáló 20,000 frt. Már most kérjük: hogyan bírja meg az állam az összes nevelés terhét, ha az eddigi költségekből is törölni kell? Miből állít jobb iskolákat, mint a felekezetek, a melyek szintén örömezt áldoznának többet is, ha módjuk volna benne? A fizetéseket megszavazni könnyű, de nehéz felezni. Vajjon az állam is nem lehetett volna-e takarékosabb a hivatalnokok létszáma és fizetése megállításánál?

A kolozs-dobokamegyei néptanítók egylete kitartó buzgalommal igyekszik rendeltetésének megfelelni. A nyilvános felolvasások, melyeket Kolozsvárt az egylet oktatásügyi bizottsága az adventi és böjti vasárnapokon már két év óta rendezni szokott, ismét megkezdettek, a programm azon czélszerű változtatásával, hogy jövőben az ily nemű felolvasások, helyesebben értekezések, egyszersmind nyilvános vita-estélyeknek tekintetnek s a hallgatóság bármelyik tagjának jogában áll föl-említett tételek mellett, vagy azok ellen szót emelni. Mi óhajtának, ha néptanítóink is utját módját találnák annak, hogy ily felolvasásokat rendezzenek, s erre nézetünk szerint igen alkalmas idő volna a partialisok tartása, a mikor rendszeren összegyűlnek.

Fretwell ur, mult pünköshti derék angol vendégünk, czélul tűzvéni ki a liberalis kereszténység jelen helyzetének minél általánosabb megismerését, f. évi júniusban meglátogatta volt Galiczia és Osztrák-Silezia néhány protestáns hitközségét is s úgy találta, hogy szembetűnő szegénységök mellett is sokat áldoznak egyházaik s iskoláik fentartására. Bielitzben van egy főiskolájok és képezdék a tanítók számára, a kik egyszersmind lelkészekké is lesznek ama protestáns helységekben. Jelenleg 49 tanító és lelkészjelölt tanul, a kik alapos képzettséget nyernek lelkes tanárok vezetése alatt. E főiskolát a bécsi protestánsok nem segítik kellőleg, azon egyszerű okból, mert a Bielitzben lakó superintendens Dr. Haase s egyháza vezérférfiai unitáriusok, míg a bécsi protestánsok szorosán ragaszkodnak az ágostai és helvét hitvallásokhoz. Fretwell ur lelkes buzgalma s tevékenysége folytán aláírás indult meg angol hitrokoninknál a bielitzi főiskola szegényesen fizetett tanítói számára. (Inquirer).

Fretwell ur jelenleg ismét Amerikában mulat. Dehogyan mulat: az unitarismus e fáradságtalan Pál apostola a miben egyszer megindult,

hogy t. i. az egymástól messzre elszórtan lakó testvéreknek szellemi összeforrasztója legyen, e vallásközi feladatát igyekszik is megoldani egész lelkével, minden erejével. Mint a magyar hitrokonok egyik legjobb ismerője, nem kisebb buzgósággal működik ott és Angliában a mi életbevágó érdekeink előmozdításán, mint a nagy kereskedő-házakén, a melyeknek távol országokat beutazó ügyvivője. — Hale ur szintén, a budapesti értekezleten jelen volt bostoni hires pap, úgy is mint egyike az amerikai jelesb íróknak, a nagy hirre kapott „Old and New“ szerkesztője, úgy is mint egyik legjelcebb, leghallgatottabb lelkésze Bostonnak, szóval és tettel elkezdett iskoláink érdekében munkálkodui. Elragadó ékesszólással s meleg érzéssel emlékezik többször ama jeles folyóiratában a magyar föld ügyeiről s gyermekeiről, s buzditja hon-társait e kies ország meglátogatására, a mely szerinte egyiránt gazdag a természet és társas élet gyönyörködtető kellemeiben. — Az 1873. évet három amerikai jeles ifju látogatása tette ránk nézve kedves emléküvé, egyikök Morison lelkészjelölt, fia a „Religious Magazin“ nagy tudományú és mély vallásosságu szerkesztőjének, a más kettő festész, a kik pár év óta Németalföldön folytatták önmivelésöket s Erdélyből Török- és Görögországba útaztak el, a telet Olaszországban töltendök. Mind nagyon szeretetre méltó, mivelte és szerény ifju emberek.

A köztiszteletben álló Paget családot Angliában egy véletlen szomorú eset a legmélyebb gyászszal boritá. Paget Károly Esqu. és neje mult oct. 13-án egy szép délután, midőn egy angliai tengeri fürdőhelyen egy sziklás előfokon mulatnának, egy az apály idején nem várt, hirtelen nagy rohammal jött óriási hullám a két öreget megcsapván, magával sodorta vissza a tenger mélyébe, a hol a leggondosabb keresés után is hulláikat mindedig nem találták meg. Az elhunyt, mintegy 74 éves férfi, egyike volt a környék legnemesb szivü jóltevőinek s a politikai és társas téren, mint egyik példánya a gyakorlati józan eszű britteknek, nagy sikerrel működött, résztvéve sok jó intézet felállításában s vezetésében; parlament tagjává is kétszer volt megválasztva. Mint apósa főiskolánk jeles növendéke, a legszebb, legbiztatóbb virágjában elhervadt Paget Oliver-nek, e szeretett veje emlékét egy az angol nyelv tanítására tett jelentékeny — csaknem 6000 frtra menő alapítvánnyal örkitette meg. Legyen áldott a nemeslelkü jóltevők emlékezete a magyar földön is!

— Az „evangeliumi szövetség“ ez őszön New-Yorkban tartotta meg nagygyűlését. A különböző protestáns felekezetek önkéntes képviselőinek évenkénti találkozója ez oly czélból, hogy az anynyira óhaj-

tott szorosabb egyesülést az egymással gyakran versengő testvérek között létesítsék. Valami 500 orthodox lelkész és tanár jelent meg, kik között mintegy 200-an útaztak oda Európából, magokkal vivén a szabadelvű keresztények elleni gyűlölséget is, a melyen az amerikai orthodoxok egy része megütközött s egyikök jeles beszédben kelt pártjára az unitáriusoknak, úgy fogván fel ezek vallás-rendszerét, mint a mely természetes visszahatást képez a középkor képtelen, szőrszálhasogató scholastikus hittana felé hajló hitvallások ellen. Az unitáriusok még mindig kizárvák e túl-igazhivók tisztos társaságából, s csak az aklon kívül kénytelenek hallgatni a bús panaszkodást azon, hogy „a hitetlenség“ mint terjed évről évre a németországi, svájci, s még több országbeli protestánsok között. E hitetlenség más szóval: szabadelvű kereszténység, a mely az amerikai orthodoxyát is már derekasan liberalizálni kezdette. Alig oszlott szét az „evangeliumi szövetség“, s a radikálisok „anti-evangelikus szövetség“ czim alatt tartották meg nagy feltűnést keltett gyűléseket.

— **Ewald**, a híres göttingai tanár, néhány évvel ezelőtt egy amerikai látogatójától tudakozta a hazájabeli különböző hitfelekezetek létszámát; s midőn az emlitené az unitáriusoknak csekély számát, a tanár azzal a határozott hanggal, a melyre, a kik egyszer ismerték, mindig emlékeznek, azt mondá, hogy „az semmiképpen sem lehet“. Ő ismeretes az unitárius tudósok műveivel, tudja mily sokan vannak unitáriusok az amerikai írók és államférfiak között, s a többi felekezetekhez képest mily számos unitárius ifju jött Németországba tanulmányainak kiegészítése végett; s ezen adatokból, az ő birálati és történelmi vizsgálódásaiban használni szokott elveinek alkalmazása mellett, jogosítva érezte magát arra, hogy ellent mondjon amerikai tudósítójának, kinyilatkoztatván az ő nyomatékos modorával, hogy ellenkezőleg, az unitárius vallás egyike az elterjedtebb s legvirágzóbb felekezeteknek.

A theologiai könyvtár ügye a megvalósulás küszöbén áll. A protestáns egyesület f. évi november 10-ki gyűlésében elhatározta, hogy azt 1874-ben meg fogja indítani. Szerkesztője Kovács Albert lesz. Az előfizetők száma jelenleg 600, a mi lehetővé teszi, hogy évenként 45—50 inyi könyvet adjon. Az első kötet Szeremlei Sámuel: „Vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon“ czimű munkájával január hóban megjelen; ugyanazért az első évre eső 4 frt. előfizetési pénz január hó 15-ig a szerkesztőhöz, ki egyszerre az egyesület titkára is, beküldendő. Gyűjtőknek a theol. könyvtár tiz egyszerre beküldött előfizető után tiszteletpéldánnyal szolgál; de ennél még egy

nagyobb jelentőségű körülményre kívánjuk felhívni tisztelt olvasóink figyelmét. A theologiai könyvtár keretében fog megjelenni a javított biblia fordítás is, a melyre az egylet oly kedvező szerződést reméll kötni, hogy az előfizetők az új fordítást a megígért könyvilletményen feljül, tehát egészen ingyen fogják kapni.

Ezzel kapcsolatban megemlítjük, hogy azon egyházi szaklapok és folyóiratok, a melyek a jelen évben a magyar protestáns egyház irodalmát képviselték, a Keresztény Család kivételével, mely az év végén megszűnik, a jövő évre is kibocsátották már előfizetési felhívásaikat.

1.) A „Protestáns Egyh. és isk. lap“, előfizetési ára egész évre 9 ft. Megjelen Pesten, hetenként két iven. Szerk. Ballagi Mór. Főmunkatárs Farkas József. 2.) Az „Egyházi Reform“, előfizetési ára egy évre 3 ft. Megj. Pesten. Szerk. Kovács Albert. 3.) Az „erd. prot. Közlöny“ 6 ft. Szerk. Szász Gerő, főmunkatárs Szász Domokos. Megj. Kolozsvárt. 4.) A Magyar prot. figyelmező, ára 4 ft. Debreczen. Szerk. Révész Imre. 5.) A Keresztény Magvető előfizetési felhívását a borítéklapon találják.

Kriza János érdemdús püspökünk családját érzékeny csapás érte Kálmán fioknak egy szerencsétlen esés miatt békövetkezett véletlen halála által. A korán elhunyt, mint kir. törvényszéki jegyző, kitűnő készsége- egyenes jellemével az ifjuság disze volt. Elvesztét mindnyájan fájlaljuk. Béke porain! Égi vigasz a gyászoló családnak!

Hibaigazítás. A K. Magv. jelen évi folyamának II-ik füzetében 206 lapon az Aranyos-Tordaköri, nevezetesen Szt. Mihályfalvi adakozók között hibásan áll Butyka Mátyás Balyka Mátyás helyett. Ugyanitt Boros Márton adománya nem 70 kr, hanem 80 ft. o. é.

A szerkesztőség azon hálaünnepély askalmából, mely a jelen évben iskoláinkban a jóttevők emlékére, nevezetesen kolozsvári főiskolánknál egyik első rendű jóttevőnk néhai Konez János életiratának felolvasásával tartatott meg, jónak látta arczképét is a pusztulástól megmenteni s azt ezennel az előfizetési felhívásban kilátásba helyezett Kovács István arczképe helyett e füzethez csatolja.

Egyszermind t. olvasóink becses figyelmébe ajánlja a Ker. Magvető jövő évi folyamára szóló új előfizetési felhívást, a melyben csak anynyi változás történik a mult évihez képest, hogy egyikünk, Kovácsi Antal, a közelebbi főtanács alkalmával tanügyi jegyzővé történt választatása következtében, a szerkesztőségről lemondván, helyébe Simén Domokos lépett.

